

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXV 1/2023

„БЕЗБЕДНОСТ“

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Доц. др Божидар Оџашевић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,

Проф. др Миливој Дойсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,

Проф. др Ивана Богрожић, ванредни професор Криминалистичко-полицијског универзитета,

Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,

Проф. др Бојан Милосављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,

Проф. др Миле Шикман, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, Министарство унутрашњих послова Републике Српске,

Проф. др Младен Милошевић, редовни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,

Др Жељко Бркић, државни секретар, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Владимир Илић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Др Слободан Малешкић, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Др Најшаша Рагосављевић-Сивановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Доц. др Владимир Шедек, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Др Илија Рацић, главни координатор I, Дирекција полиције, Министарство унутрашњих послова Републике Србије,

Марина Васић Мргак, координатор I, Одељење за развој запослених и организације, Сектор за људске ресурсе, Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Доц. др Божидар Оџашевић

УРЕДНИК II

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милејић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенцић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА: Булевар Зорана Ђинђића 104
011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ (тираж: 800 примерака)
PDF верзија часописа доступна је на адреси: <http://www.mup.gov.rs> у поднаслову Публикације

ШТАМПА: ЕПОХА, Бакионица 66, Пожега

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Божидар БАНОВИЋ Проф. др Драгана ЧВОРОВИЋ Проф. др Винце ВАРИ	5	ПРИТВОР У КРИВИЧНОМ ПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ И ИСКУСТВА ТУЖИЛАШТВА ЗА ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ – (НЕ)УСКЛАЂЕНОСТ СА ЕВРОПСКИМ СТАНДАРДИМА?
Др Радомир ЗЕКАВИЦА	25	ОДНОС ПОЛИЦИЈЕ ПРЕМА ДИСКРИМИНАЦИЈИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
Проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ Марија ТАСИЋ	43	О СИМУЛОВАНИМ ИСТРАЖНИМ РАДЊАМА У КРИМИНАЛИСТИЦИ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Др Саша МИЈАЛКОВИЋ Др Младен БАЈАГИЋ	65	МЕТОДОЛОШКЕ СМЕРНИЦЕ ЗА ПОЈМОВНУ ДИВЕРГЕНЦИЈУ БИОТЕРОРИЗМА, АГРОТЕРОРИЗМА, БИОБЕЗБЕДНОСТИ И АГРОБЕЗБЕДНОСТИ
Доц. др Весна БУХА Проф. др Мирослав БЈЕГОВИЋ	87	ПРИМЕНА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ И БЕЗБЕДНОСНА ЗАШТИТА ПОСЛОВНИХ ИНФОРМАЦИЈА
Вања БОБИЋ Јована ТОНЧИЋ	107	РАЗБЛАЖИВАЧИ У УЗОРЦИМА ПСИХОАКТИВНИХ КОНТРОЛИСАНИХ СУПСТАНЦИ НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
Мирко ВОШТИНИЋ	122	КРИВИЧНА ПРИЈАВА – ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ
Бранко ЛЕШТАНИН	139	УГРОЖАВАЊЕ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА У СРБИЈИ: КРАТАК ОСВРТ НА КАЗНЕНОПРАВНИ АСПЕКТ
Ивана МИТИЋ	162	УНУТРАШЊА КОНТРОЛА И ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ ПРИПАДНИКА БЕЗБЕДНОСНО- ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ И ПОЛИЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
Марија ЉУБИНКОВИЋ	180	ЕВОЛУЦИЈА БЕЗБЕДНОСНИХ ПРЕТЊИ У ЕВРОПИ: АНАЛИЗА ФОКУСНИХ ТАЧАКА ЕВРОПОЛОВИХ ИЗВЕШТАЈА О ПРЕТЊИ ОД ТЕШКОГ И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
Миљкан КАРЛИЧИЋ	204	КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ИЗБОРНОГ ПРАВА У СРБИЈИ
	222	УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Prof. Božidar BANOVIĆ, PhD Prof. Dragana ČVOROVIĆ, PhD Prof. Vince VARI, PhD	5	DETENTION IN THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF SERBIA AND EXPERIENCES OF THE PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE FOR ORGANIZED CRIME - (NON) COMPLIANCE WITH EUROPEAN STANDARDS?
Radomir ZEKAVICA, PhD	42	POLICE ATTITUDE TOWARDS DISCRIMINATION IN SERBIA – RESULTS OF THE SURVEY
Prof. Darko MARINKOVIĆ, PhD Marija TASIĆ	64	ON ENTRAPMENT OPERATIONS USED IN CRIMINAL INVESTIGATION

REVIEW PAPERS

Saša MIJALKOVIĆ, PhD Mladen BAJAGIĆ, PhD	86	METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR CONCEPTUAL DIVERGENCE OF BIOTERRORISM, AGROTERRORISM, BIOSECURITY AND AGROSECURITY
Vesna BUHA, PhD Prof. Miroslav BJEGOVIĆ, PhD	106	APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE BANKING SECTOR
Vanja BOBIĆ Jovana TONČIĆ	121	DILUENTS IN SAMPLES OF CONTROLLED PSYCHOACTIVE SUBSTANCES ON THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF SERBIA
Mirko VOŠTINIĆ	138	CRIMINAL COMPLAINT - THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS
Branko LEŠTANIN	161	ENDANGERING POLICE OFFICERS IN SERBIA: BRIEF REVIEW ON CRIMINAL LAW ASPECT
Ivana MITIĆ	179	INTERNAL CONTROL AND DISCIPLINARY ACCOUNTABILITY OF SECURITY AND INTELLIGENCE SERVICE MEMBERS AND POLICE OFFICERS IN THE REPUBLIC OF SERBIA
Marija LJUBINKOVIĆ	203	EVOLUTION OF SECURITY THREATS IN EUROPE: ANALYSIS OF THE FOCUS POINTS OF EUROPOL REPORTS ON THE THREAT FROM SERIOUS AND ORGANISED CRIME
Miljkan KARLIČIĆ	221	LEGAL PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS IN SERBIA

Full professor Božidar BANOVIĆ, PhD

Faculty of Security Studies, Belgrade

Associate professor Dragana ČVOROVIĆ, PhD

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade

Associate professor Vince VARI, PhD

University of Public Service, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure, Hungary

DOI: 10.5937/bezbednost2301005B

UDK: 343.122:343.9.02]:343.126.1(497.11:4)

Originalni naučni rad

Primljen: 27. 10. 2022. godine

Datum prihvatanja: 8. 3. 2023. godine

Detention in the criminal procedure legislation of Serbia and experiences of the public prosecutor's office for organized crime - (non) compliance with European standards?

Abstract: *Freedom as one of the key values in a democratic society is limited by the contemporary needs of protecting the individual from arbitrariness and illegality, regardless of the sphere of social life in which the individual exists. This freedom, in our case freedom of movement, is determined by legal boundaries, both from the aspect of the national framework and international standards. Namely, present-day states set the realization of human rights as one of the main goals, but also the possibility of restrictions due to necessity in a democratic society and with a restrictive approach to the basis of legal restrictions, in this case restrictions on the right to freedom and security of person. In accordance with that, the paper critically analyses the adequacy of positive legal norms that regulate detention in Serbia and research was conducted in the Prosecutor's Office for Organized Crime. In the conducted research, for the purpose of collecting primary data, a specially designed instrument was used - a survey questionnaire consisting of 7 questions. The aim of the research is to consider the adequacy of the legal norm and the efficiency of its application when it comes to the measure of detention, but also to identify problems in practice*

when determining the said measure. The results of the research indicate that the reform of the measure of detention is necessary, not only from the aspect of the national framework, but also the degree of harmonization with contemporary comparative criminal procedure legislation and European standards of deprivation of liberty.

Keywords: *detention, efficiency, organized crime, European standards, Serbia*

Introductory considerations

The right to freedom of movement represents one of the fundamental human rights, which in some states has been raised to the rank of a constitutional principle, as is the case in Serbia. In accordance with the stated regarding the importance of the international standard, but also the genesis of standardization of the right to liberty and security of the person, we can conclude that the issue of legality of deprivation of liberty is not just an issue to be dealt with by one state, but an assessment of democracy, realization of the postulates of the rule of law, and the rule of law in general in a contemporary criminal procedure. However, the provision of the right to liberty and security of the person is not only a reflection of a contemporary society, but - observing from the aspect of historical genesis - the right to freedom and security of the individual appears with the first proclamations of fundamental rights, indicating its importance and necessity which will ensure its full realization. The right to liberty and security of the person means liberty understood in the classical, physical sense, freedom of movement, whereas security, although not separated autonomously in relation to freedom, is an aspect of the prohibition of arbitrary deprivation of liberty. In addition to an adequate normative framework, it is necessary to ensure consistency of the national framework with the international one, both through adequate implementation of ratified international documents, amendments and adoption of new legal texts, but also through provision of adequate mechanisms for improving the position of international standard limits through strategic frameworks.

The right to liberty is already provided for in the Universal Declaration of Human Rights,¹ and after that, the process of active standardiza-

¹ Adopted and promulgated by United Nations General Assembly Resolution 217A (III) of 10 December 1948

tion of this right and the duty to respect it at the global level continued with other international documents.

In accordance with ratified international documents, but also documents belonging to soft law, Serbia has adequately implemented the international legal standard of the right to liberty and security of the person and through the reformed normative framework it has successfully responded to the requirements set in the European Convention (hereinafter: EC).²

Detention in Serbian criminal procedure legislation and European standards

Detention as the most severe measure for ensuring the presence of the defendant in criminal proceedings, through the principles of legality and ultima ratio, sets important demands on contemporary, democratic states, the demands to apply international standards regarding the legality of restrictions, and in case of detention the right to liberty and security (Bejatović, 2010). Accordingly, the critical analysis of normative solutions and practical application of detention measures requires valid comparative theoretical explanations of a number of controversial issues related to detention in the criminal procedure legislation of Serbia, but also compliance with European standards, i.e., the standards provided by the EC. Namely, the Criminal Procedure Code of Serbia (hereinafter: CPC)³ stipulates that detention may be ordered against a person for whom there is a reasonable doubt that he or she has committed a criminal offense if: a specific person is hiding or his identity cannot be established or as an accused obviously avoids coming to the main trial or if there are other circumstances that indicate the danger of escape; there are circumstances which indicate that they will destroy, conceal, alter or falsify the evidence or traces of the criminal offense or if special circumstances indicate that they will obstruct the proceedings by influencing witnesses, accomplices or concealers; special circumstances indicate that in a short period of time he or she will repeat the criminal offense or complete

2 *European Convention on Human Rights 2003*, Official Gazette of the Serbia and Montenegro, No. 9/2003

3 *Criminal Procedure Code*, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021, and 62/2021

the attempted criminal offense or commit the criminal offense he or she threatens to commit; that the criminal offense charged against them is punishable by imprisonment for a term exceeding ten years, i.e. imprisonment for a term exceeding five years for a criminal offense with elements of violence or a first-instance court sentence of five years or more, and the manner of execution or the severity of the consequences of the criminal offense have led to public disturbance which may jeopardize the unimpeded and fair conduct of criminal proceedings.⁴ In accordance with the stated conditions for determining detention and the degree of consistency with European standards, the EC stipulates that the element of legality of deprivation of liberty measures is manifested through the national and international framework, i.e., deprivation of liberty has to be in accordance with national law, both substantive and procedural, and that the above provisions are in line with the EC (Wolfrum, Deutsch, 2007; Schabas, 2015). Accordingly, it is necessary that a certain criminal offense for which there is a reasonable doubt that the person has committed, be provided by the provisions of substantive law, as well as in case of deprivation of liberty to meet procedural guarantees provided by national law for failure to comply with the obligation national law (Paulus, 2015; Mowbray, 2004). However, the determination of the international framework does not fulfil the legality of deprivation of liberty only at the national level, but it is also necessary that the provisions of national law be in accordance with the EC, which would mean that deprivation of liberty (Mijalković, Čvorović, Turanjanin, 2018) can be undertaken in accordance with national law, but if the above provisions are not harmonized with the international standard, i.e. if it is an arbitrary deprivation of liberty⁵, it is an illegal deprivation of liberty. The EC stipulates that: "Everyone has the right to liberty and security of person. No one shall be deprived of their liberty except in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law." The grounds relating to detention are determined as follows: "in the case of lawful arrest or deprivation

4 Article 211, paragraph 1, items 1, 2, 3, 4 of the Criminal procedure code

5 In the case of *Baranowski v. Poland* from October 2, 2007. Appl. no. 39742/05 the applicant was arrested in 1993. Following the indictment, the accused could be held in custody until trial at Polish law, without a special court decision. The Court concluded that the provisions of national law did not provide sufficient guarantees for protection against arbitrary deprivation of liberty, as it did not contain a valid basis for detention in law prescribed by law (Jakšić, 2006, p. 127).

of liberty for the purpose of being brought before a competent judicial authority on suspicion of having committed a criminal offense or when it is reasonably considered necessary to prevent the commission of a criminal offense or escape after its execution”⁶.

In accordance with the above, we can see that the extensive approach when it comes to the reasons for detention in the criminal procedure legislation of Serbia in relation to the EC is considered legitimate, given the legal, political heritage of our country and the field of free assessment, and when it comes to the relevant provisions of the CPC, we can classify them into four groups: the risk of escape, the risk of obstruction of justice, the need to prevent crime and the need to preserve public order. However, a critical analysis is required as regards the legal solution that refers to the material condition for ordering detention, and that is reasonable suspicion (Bejatović, 2014a; Škulić, 2014a). Namely, we can state that a higher degree of suspicion is required for detention than for initiating criminal proceedings (grounds for suspicion), and as an argument we can present in support of this fact is the importance of the right to freedom and security in a democratic society and the rule of law. However, viewed from the aspect of the national framework, a justified question arises as to whether this would mean that the public prosecutor (Bejatović, 2014b) in the case of a motion for detention in the investigation, would have to specifically explain the facts that would support the existence of reasonable suspicion necessary for detention, because grounds of suspicion are only required to initiate an investigation. We are of the opinion that in practice of public prosecutor's offices, no distinction is made in determining the degree of suspicion in relation to initiating criminal proceedings and ordering detention, but that in each specific case the public prosecutor's office is guided only by the reasons provided by the CPC for ordering detention. In any case, in addition to the normative elaboration and research conducted in the Prosecutor's Office for Organized Crime, this issue requires valid theoretical considerations and consideration of the views expressed by respondents during the research on this issue, as a significant factor in implementing the effectiveness of the application of this legal norm, namely the measure of detention. Also, one of the key elements of legality of deprivation of liberty, in this case detention, is the goal to be achieved by limiting the

6 Article 5, paragraph 1, item c of the EC

international standard. In accordance with the EC (Vriend, 2016; Ovey, White, 2002; Grabenwarter, 2003), it is bringing before the competent judicial authority and the determinant of judicial authority, i.e. acting on the stated basis in order to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings and not in any other type of penalty proceedings, which, in accordance with the restrictive interpretation of the court, excludes the misdemeanour court, i.e. deprivation of liberty in misdemeanour proceedings. The determinant of the goal, i.e., bringing before the competent judicial authority, excludes lawful deprivation of liberty with some other goal, such as preventive detention, but that *eo ipso* does not mean that if criminal proceedings are not initiated or suspended or acquitted, the deprivation of liberty was illegal, but that it was necessary that such an intention existed at the time of deprivation of liberty. An example of the stated lawful deprivation of liberty, without criminal proceedings being initiated, is the measure of keeping a suspect in custody.⁷ However, this does not mean that the aim of bringing before the competent judicial authority justifies the duration of the detention measure indefinitely, without the possibility and need for review. The duration of detention is determined according to specific circumstances and it is necessary to review the decision in certain time intervals, which in accordance with the CPC, the panel is obliged to examine without the proposal of the parties and defence counsel whether there are still reasons for detention and to decide on extension or termination of detention, after the expiration of the total of thirty days until the confirmation of the indictment, and after the expiration of the total of 60 days after the confirmation of the indictment until the issuance of the first instance verdict.⁸ Also, the EC proclaims that anyone who is arrested or deprived of liberty in accordance with the item c of the EC will be brought before a judge or other official designated by law to perform judicial functions without delay and granted the right to be tried within a reasonable time or to be released pending trial.⁹ The decision to terminate detention shall be made by the court when the reasons for its determination cease to exist, but the relationship between the prosecutorial investigation in the party model of criminal proceedings and the duration of detention in

7 Article 294 of the CPC

8 Article 216, paragraph 3 of the CPC

9 Article 5, paragraph 3 of the EC

the investigation is considered justified from the aspect of fair trial (Summers, 2007) and the right to liberty and security of a person. Namely, analysing the right to a fair trial and the equal position of parties in criminal proceedings (Škulić, 2014b) through equality of arms and bringing before the competent judicial authority without delay, and the length of detention, given that detention in the investigation is proposed by the public prosecutor (Čvorović, 2015), but that the public prosecutor is an entity that presents evidence, which are some of the conditions for ordering or terminating detention, a justified question arises as to the possibility of violating the right to a fair trial and the right to liberty and security of person. Accordingly, the question justifiably arises as to whether, if detention is ordered due to the possibility of influencing witnesses,¹⁰ it shall be revoked when the last witness is examined by the public prosecutor, and there is not another basis for its extension; whether there is a danger of evidentiary obstruction by the public prosecutor and detention (Škulić, 2019) lasting longer than it should. We are of the opinion that the answer in the mentioned case could be affirmative, which would lead to a violation of Article 5 paragraph 3 of the EC, because the European Court considers that any delay in criminal proceedings without a justified reason, while keeping a person in detention without considering alternative measures to detention is a violation of this article.¹¹ Namely, when it comes to determining alternative measures to detention, the position of the European Court regarding the reasons for determining bail, i.e., the obligatory termination of detention, is in the case of flight risk. In contrast, the CPC of Serbia proclaims several grounds for bail,¹² which in accordance with the interpretation of the position of the European Court (Amatrudo, William-Blake, 2015; Leach, 2006; Greer, 2006) would indicate the obligation to terminate detention only in the above case, while other grounds for determining bail would be of an optional nature. Traditionally, the Serbian CPC recognizes bail as an alternative to detention when a person needs to be detained or is already in detention because his or her identity is hidden or cannot be established, or he or she apparently avoids appearing at the main trial as a defendant, or if there are other circumstances that indicate the danger of

10 Article 211, paragraph 1, item 2 of the CPC

11 *Dervisi v. Croatia*, No. 67341/10, Judgment of ECHR of the Court on Merits and Just Satisfaction, 25.9.2012

12 Article 202 of the CPC

a flight risk.¹³ The new CPC expands the list of grounds for detention where it is possible to replace detention with bail. However, the legal change requires a critical review and a deeper theoretical analysis. The legislator stipulates that bail may be an alternative to detention if detention is ordered for a criminal offense punishable by imprisonment for more than ten years, or imprisonment for more than five years for a criminal offense with elements of violence or if he or she is sentenced to five years in prison or more by a first instance court decision, and the manner of execution and severity of the consequences of the criminal offense have disturbed the public in a way that may jeopardize the unimpeded and fair conduct of criminal proceedings.¹⁴ We consider illogical the legal provision by which bail replaces detention in the event of a "public disturbance". Does that mean that if detention is replaced by bail under the stated condition, the public will no longer be disturbed? Also, the general condition for the application of bail is the promise of the defendant that he or she will not hide and that he or she will not leave their residence without the approval of the court.¹⁵ The stated condition is typical for determining bail in the case when detention is ordered due to the flight risk, otherwise there is no connection between the defendant's promise not to hide and the stated grounds for bail (Banović, 2019). Also, when determining the amount of bail, the court takes, among other things, the degree of flight risk, which is primarily related to the traditional grounds for determining bail, and that is the danger of escape.

Also, when it comes to the aforementioned grounds for ordering detention, i.e., the flight risk, it is necessary to note that when it comes to the actions of the Prosecutor's Office for Organized Crime, often the grounds for determining detention in accordance with the gravity of the criminal offence are the ones stipulated in Article 211 paragraph 1 point 4 of the CPC,¹⁶ although, given the international character of organized crime offenses, the reason "flight risk" would have complete legal and

13 Article 211, paragraph 1, item 4 of the CPC

14 Article 211, paragraph 1, item 4 of the CPC

15 Article 202, paragraph 1 of the CPC

16 Detention ordered for a criminal offense punishable by imprisonment for a term exceeding ten years, i.e., a sentence of more than five years for a criminal offense with elements of violence or if the first instance court sentenced him or her to five years or more, and the manner of execution of criminal offenses have led to public disturbance which may jeopardize the unimpeded and fair conduct of criminal proceedings

political justification. Also, when it comes to the stipulated reason for ordering detention for the most serious crimes, the term "public disturbance" is poorly formulated in legal and technical sense; it is extremely undemocratic in nature, for how is it up to the court to estimate that public disturbance has occurred and that it may lead to unimpeded and fair conduct of criminal proceedings? It is especially important to mention that the recent court practice, in addition to disturbing the domestic public, also uses the term "disturbing the world public", which is even more indefinite. The stated legal imprecision can lead to inadequate application of the legal norm, i.e., abuse of the norm, which in the end can result in inefficiency of the criminal procedure and violation of the international standard of the right to liberty and security of the person.

We can state that there are certain theoretical doubts, i.e., that the issue of detention is insufficiently elaborated in the CPC of Serbia, but a justified question arises whether the recent prosecutorial practice, when proposing detention, acts in accordance with legal provisions and whether it interprets the insufficiently regulated legal solutions in accordance with ratified international documents, primarily the EC. Namely, the efficiency in the application of the detention measure requires, in addition to the adequacy of the legal norm, its adequate application, and this research will reveal the degree of adequacy of the application of the legal norm, whether it is necessary to reform the legal text and whether Serbia successfully meets the requirements of international legal documents, which are implemented by contemporary criminal procedure legislations.

Research objectives, hypotheses and methods

The objectives of the research as regards detention in the criminal procedure legislation of Serbia are:

1. reviewing the adequacy of the normative framework of Serbia when it comes to detention;
2. identifying problems in the practical application of the detention ordered by the Prosecutor's Office for Organized Crime;
3. reviewing the degree of harmonization of the normative regulation of detention in the criminal procedure legislation of Serbia with European standards.

In accordance with the stated goals of the research, the following hypotheses were set:

H0: The Criminal Procedure Code of Serbia adequately regulates the measure of detention;

H1: It is necessary to reform the measure of detention, in terms of specifying certain terms, and this is observed from the aspect of the realization of the efficiency of criminal proceedings and harmonization with European standards and contemporary comparative criminal procedure legislation.

Sample description

During June 2022 a survey was conducted among public prosecutors in the Prosecutor's Office for Organized Crime, which was formed for the territory of Serbia. The research involved 21 public prosecutors, deputy public prosecutors, and prosecutorial associates who had work experience in ordering detention. Before the beginning of the survey, the respondents were informed about the goal and purpose of the research, that the survey is anonymous and that individual answers will not be presented, but the results obtained only on the total sample will be used.

Survey questionnaire

For the purpose of collecting primary data, a specially designed instrument was used - a survey questionnaire consisting of 7 questions. The questions referred to the attitudes of public prosecutors on the adequacy of the normative regulation of detention in the Criminal Procedure Code, the degree of proposing alternative measures to detention, the fulfilment of the conditions for a special explanation of the justification of proposing detention, etc. For the purpose of statistical processing of collected data, the statistical method at the level of descriptive statistics was applied, and for that purpose the SPSS software package was used (version 20).¹⁷

¹⁷ IBM SPSS ID: 729327.

Results

In accordance with the goals of the research and research questions, after the conducted research, the following results were obtained for the topic "Detention in the criminal procedure legislation of Serbia and experiences of the public prosecutor's office for the organized crime - (non) compliance with European standards?"

To the question: "Do you consider detention an important instrument for detecting and proving criminal offences of organized crime and its perpetrators?", the respondents answered as follows:

Table 1 - Detention as an important instrument for detecting and proving criminal offences of organized crime and its perpetrators

Response:	Yes		No	
	N	%	N	%
Number and percentage of respondents	8	38.1	13	61.9

According to the data from Table 1, we can conclude that when it comes to detention as an important instrument for detecting and proving criminal offences of organized crime and its perpetrators, 13 respondents do not consider detention an important instrument of legal policy for criminal offences of organized crime and its perpetrators, while 8 respondents expressed a positive attitude on this issue, which is not an encouraging fact. Namely, detention, in addition to achieving the key goal of standardization, which is to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings, also contributes to the realization of other factors of criminal proceedings efficiency such as the right to evidence, trial within a reasonable time, and in accordance with the conducted research, it is obvious that a significant percentage of the stated goals were not recognized by the entities proposing the stated measure of detention.

To the question: "Do you often suggest ordering detention?", the respondents answered in the following way:

Table 2 - Detention and frequency of ordering

Response:	Never		Rarely		Occasionally		Often		Always	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Number and percentage of respondents	0	0	0	0	4	19	16	76.2	1	4.8

According to the data from Table 2, the largest number of respondents answered that they often proposed a measure of detention, a significantly smaller number of respondents proposed the measure occasionally, while only one respondent always did so. We can state that in accordance with the above result, in practice, the subjects proposing this measure recognized the importance of detention, which confirms the legal and political justification of the trend of increasing the number of orders of the measure of detention, which is gradually becoming a rule rather than exception.

To the question: “Do you decide on another measure to ensure the presence of the defendant in the criminal proceedings rather than on the measure of detention?”, the respondents answered as follows:

Table 3 - Detention and alternative measures to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings

Response:	Never		Rarely		Occasionally		Often		Always		Did not respond	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Number and percentage of respondents	0	0	5	23.8	13	61.9	1	4.8	0	0	2	9.5

According to the data from Table 3, we can see that the largest number of respondents occasionally opt for another measure to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings rather than for detention, a significantly smaller number of respondents rarely, while one respondent often. These results require a critical attitude when it comes to the measure of detention as the ultima ratio measure to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings, which is obviously not taken into account in practice when applying the legal norm, i.e., proposing a measure of detention. Also, it should be borne in mind that the goals of anticipating all measures to ensure the presence of the defendant are almost identical, while special emphasis should be placed on specifying and delimiting the conditions for the application of measures to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings.

To the question: “Do you think that detention is adequately regulated by the CPC and that it allows you to adequately apply the legal norm?”, the respondents answered as follows:

Table 4 - Detention and adequacy of the normative framework

Response:	Yes, very well		Yes, but not in all provisions		No	
	N	%	N	%	N	%
Number and percentage of respondents	7	33.3	14	66.7	0	0

According to the data from Table 4, the largest number of respondents answered that detention is adequately regulated by the CPC in most provisions, not in all, while also a significant number of respondents stated that detention is very well regulated by the CPC and allows adequate application of the legal norms. In accordance with that, the stated attitudes indicate that the normative elaboration of the measure of detention is to a large extent adequate, but that reform is still necessary with the aim of more efficient application of the legal norm.

To the question: “When it comes to criminal acts of organized crime, do you decide to order detention based on the condition provided in Article 211 paragraph 1 point 4 of the CPC or based on the condition from Article 211 paragraph 1 point 1 of the CPC, in accordance with the international character of criminal offences of organized crime?”, the respondents answered as follows:

Table 5 - Detention and specifying the conditions for application of the measure

Response:	I rather decide on the condition provided in Article 211 paragraph 1 item 4 of the CPC		I rather decide on the condition provided in Article 211 paragraph 1 item 1 of the CPC		Did not respond	
	N	%	N	%	N	%
Number and percentage of respondents	0	0	16	76.2	5	23.8

According to the data from Table 5, the largest number of respondents answered that when proposing the determination of a measure of detention, they decide on the condition provided for in Article 211 paragraph 1 point 1 of the CPC, i.e., among other things, due to the flight risk, while five respondents did not answer the question or believe that everything depends on the specific case. Accordingly, we believe that ordering detention, inter alia, due to the flight risk, would be more ade-

quate in the case of organized crime, viewed from the aspect of justifying the restriction of the international standard of deprivation of liberty, given that the term public disturbance is much more difficult to elaborate and there would be a greater possibility of illegal deprivation of liberty and responsibility before the European Court.

To the question: “When presenting evidence in the investigation, do you take into account the implementation of Article 5 paragraph 3 of the EC (bringing before the competent judicial authority without delay), when detention was ordered due to the danger of evidentiary obstruction of the defendant as a reason for ordering detention (e.g., examination of witnesses)?”, the respondents answered as follows:

Table 6 - Detention and evidentiary obstruction of the defendant

Response:	Yes		No		Did not respond	
Number and percentage of respondents	N	%	N	%	N	%
	19	90.5	1	4.8	1	4.8

According to the data from Table 6, almost all respondents answered that they take into account the implementation of Article 5 paragraph 3 of the EC (bringing before the competent judicial authority without delay), when detention was ordered due to the danger of evidentiary obstruction of the defendant, only one respondent answered negatively, while one did not state his position on the said issue. In accordance with the above data, we can conclude that the application of the legal norm takes into account the time determinant when a person is in detention, which is extremely important both from the aspect of the national framework and international standards of deprivation of liberty.

To the question: “Do you explain in the proposal for ordering detention with special facts the grounded suspicion that is necessary for ordering detention?”, the respondents answered as follows:

Table 7 - Detention and grounded suspicion as a condition for ordering detention

Response:	Never		Rarely		Occasionally		Often		Always	
Number and percentage of respondents	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	0	0	0	0	0	0	0	0	21	100

According to the data from Table 7, all respondents answered that they always explain the grounded suspicion necessary for ordering detention in the proposal for ordering detention. We consider extremely important the fulfilment of the stated basis in the practical conduct of the subjects in charge of proposing detention, considering that the reasoning of the grounded suspicion is an extremely important element of the legality of deprivation of liberty.

Discussion

The conducted analysis of the subject matter, both through a theoretical approach and the research conducted in the Prosecutor's Office for Organized Crime, indicates the need to continue working on the reform of the criminal procedure legislation of Serbia, including the measure of detention. Namely, the legal norm as well as the adequacy of the application of the legal norm represent an important instrument of the efficiency of the criminal procedure and has been the subject of critical analysis by the scientific and professional public for many years. Accordingly, detention is an important instrument for realizing the efficiency of detecting, proving and prosecuting criminal offences of organized crime, and only if it is determined in accordance with legal norms and European standards, we can talk about the legality of deprivation of liberty and adequate application of the law. Otherwise, the consequences for Serbia can be significantly greater, from the possibility of abuse of the legal norm, inefficiency of criminal proceedings, to responsibility before the European Court for violating the right to liberty and security of person. Also, the conducted research showed that the majority of respondents believe that detention is adequately regulated by the CPC and enables adequate application of the legal norm, and that in the application of the legal norm regarding the grounds for determining detention provided in Article 211 paragraph 1 point 1 of the CPC and Article 211 paragraph 1 point 4 of the CPC, respondents rather decide to use the grounds provided in Article 211 paragraph 1 point 1 of the CPC.¹⁸ Also,

18 Detention ordered for a criminal offense punishable by imprisonment for a term exceeding ten years, i.e., a sentence of more than five years for a criminal offense with elements of violence or if the first instance court sentenced him or her to five years or more, and the manner of execution of criminal offenses has led to public disturbance which may jeopardize the unimpeded and fair conduct of criminal proceedings.

the practice in the application of this measure causes controversy in the public, i.e., that the defendants are not detained as long as they should be or that the detention is quickly terminated, which is reflected in the public as the release of the defendant and insufficiently efficient work of the judiciary. In accordance with the conducted research, we can see that a detention measure is often proposed, which is justified from the aspect of the purpose of anticipating the said measure, but it raises a justified question of the ultima ratio of the character of the said measure and the possibility of violation of the right to be brought before the competent judicial authority without delay. Namely, the research has shown that when deciding on proposing detention or some other measure to ensure the presence of the accused in criminal proceedings, public prosecutors usually decide to propose detention. We believe that in practical conduct, the possibility of determining other measures to ensure the presence of the defendant should be considered first, and detention as the ultimate ratio of a measure of deprivation of liberty in the end, and that even after ordering detention, for the duration of the measure, the existence of facts in support of the justification of the extension of detention should be constantly reviewed, as well as the possibility of proposing alternative measures to ensure the presence of the accused in criminal proceedings. In this way, the standard of bringing the accused before the judiciary without delay and the legality of deprivation of liberty would be ensured. However, in order for detention and other alternative measures to ensure the presence of the accused in criminal proceedings to be realized, it is necessary to differentiate the way of specifying the conditions of their application, not only in name but also in gravity of offences, which is not the case for now. In this way, in practice, other measures would be proposed more often than the measure of detention. Also, when it comes to respecting the standard of bringing before the competent judicial authority without delay, we can see that in practice, public prosecutors respect this principle and that this is yet another indicator of the adequacy of the legal norm pertaining to detention. In addition to the stated facts of the legality of the international standard, the importance of reasoning with special facts of the existence of reasonable suspicion necessary for ordering detention was emphasized, considering that the investigation, within which detention can be ordered, is initiated on grounds for suspicion. Accordingly, the results of the research show that almost all subjects in charge of proposing detention in the Prosecutor's Office for Organized

Crime explain with special facts the reasonable suspicion that is necessary for ordering detention and for the legality of deprivation of liberty as international legal standard.

Conclusion

In accordance with the above, we can conclude that the measure of detention is adequately normatively elaborated and enables adequate application of the legal norm, but also that it is necessary to continue work on the process of reforming the criminal procedure legislation of Serbia and eliminate the observed shortcomings in standardizing the measure of detention especially when it comes to specifying and delimiting the conditions for the application of detention measure with other measures to ensure the presence of the defendant in criminal proceedings, which would contribute to a more significant use of other measures in relation to the detention measure, which is not the case now. At the same time, in that way, the standard of bringing before the competent judicial authority would be realized to a greater extent without delay. Also, it is necessary to specify and more clearly define the concept of public disturbance, which when ordering detention on that basis and insufficient reasoning can be a rather controversial basis for the legality of deprivation of liberty both from the aspect of national framework and the international standard of freedom and security of a person. If we add to the above the fact of a considerable amount of compensation that the state should pay in case of illegal deprivation of liberty, the previously presented critical review of the normative regulation of detention and the legality of deprivation of liberty becomes even more important.

References

1. Amatrudo, A., William-Blake, L. (2015). *Human rights and the criminal justice system*. Routledge, Taylor & Francis Group, New York
2. Banović, B. (2019). *Jemstvo kao mera obezbedjenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku-norma, praksa i dosadašnja iskustva u primeni*, У Зборник радова ” Pritvor i druge mere obezbedjenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena) ”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, pp. 201- 225

3. Bejatović, S. (2010). *Efficiency of the Process as an International Legal Standard*, In Conference proceedings "Serbian criminal law and EU standards", Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice Belgrade, Belgrade, pp. 184- 208
4. Bejatović, S. (2014a). *Criminal Procedure Law*. Official Gazette, Belgrade
5. Bejatović, S. (2014b). *Prosecutorial investigation as a feature of the reform of criminal procedural legislation of countries in the region*, In Conference proceedings "Prosecutorial investigation", OSCE, Belgrade, pp. 11- 33
6. Čvorović, D. (2015). *The public prosecutor as a powerful figure of the modern criminal procedural legislation*, In Conference proceedings "Crime and Society of Serbia", Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade, pp. 223- 237
7. *Criminal Procedure Code*, Official Gazette of the Republic of Serbia, no. 72/2011,101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021, and 62/2021
8. *Dervisi v. Croatia*, No. 67341/10, Judgment of ECHR of the Court on Merits and Just Satisfaction, 25. 9. 2012
9. *European Convention on Human Rights 2003*, Official Gazette of Serbia and Montenegro, no. 9/2003
10. Grabenwarter, C. (2003). *European convention on human rights-Commentary*. C.H. Beck- Hart- Nomos Helbing Lichtenhahn Verlag, München- Wien
11. Greer, S. (2006). *The European Convention on human rights: Achievements, problems and prospects*. University Press, Cambridge
12. Jakšić, A. (2006). *Evropska konvencija o ljudskim pravima*. Pravni fakultet, Beograd
13. Leach, P. (2006). *Taking a case to the European Court of Human Rights*. Oxford: University Press, Oxford
14. Mijalkovic, S., Cvorovic, D., Turanjanin, V. (2018). *Police deprivation of liberty in the criminal procedural legislation of the Republic of Serbia and the right to liberty and security of person*, In Conference proceedings "Criminal justice and security in central and eastern Europe, from common sense to evidence-based policy-making", Faculty of Criminal Justice and Security, Slovenia, pp. 616-630

15. Mowbray, A. (2004). *The Development of positive obligations under the European Convention on human rights by the European Court of Human Rights*. Hart publishing Portland Oregon, Oxford
16. Ovey, C., White, R. (2002). *European convention on human rights*. University Press, Oxford
17. Paulus, A. (2015). *From Implementation to translation: Applying the ECHR Judgments in the domestic legal order*, In Conference proceedings "Judgments of the European Court of Human Rights - Effects and implementation", Baden-Baden, Germany, pp. 267- 285
18. Schabas, W. (2015). *European convention on human rights*. University Press, Oxford
19. Škulić, M. (2014a). *Criminal procedural law*. Faculty of Law, Belgrade
20. Škulić, M. (2014b). *Misconception and numerous technical errors of the new code of criminal procedure - What next and how to reform the Serbian reform process*, In Conference proceedings "Reform of the criminal law", Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, Belgrade, pp. 23- 65
21. Škulić, M. (2019). *Pritvor kao mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije- norma i praksa)*, У Зборник радова "Pritvor i druge mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena)", Misija OEBS-a u Srbiji, Београд, pp. 39- 81
22. Summers, S. (2007). *Fair trials*. Hart Publishing, Oxford
23. *Universal Declaration of Human Rights*, adopted and promulgated by United Nations General Assembly Resolution 217A (III) of 10 December 1948
24. Vriend, K. (2016). *Avoiding a full criminal trial*. Springer, Berlin
25. Wolfrum, R., Deutsch, U. (2007). *The European Court of Human Rights, Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions*. Springer, Berlin.

Притвор у кривичном процесном законодавству Србије и искуства тужилаштва за организовани криминал – (не)усклађеност са европским стандардима?

Апстракт: Слобода као једно од кључних вредности у демократском друштву ограничена је савременим потребама заштите појединца од произвољности, незаконитости, без обзира у којој сфери друштвеној живота појединац егзистира. Наведена слобода, у нашем случају слобода кретања је одређена законским границама и то како посматрано са аспекта националног оквира тако и међународних стандарда. Наиме, савремене државе као један од главних циљева остварење људских права, али исто тако и могућности оградити из разлога неопходности у демократском друштву и уз рестриктивни приступ основа законито оградити, у овом случају оградити права на слободу и безбедност личности. У складу са тим, у раду је кривички анализирана адекватности позитивноправних норми које регулишу меру притвора у Србији и сироведено је истраживање у Тужилаштву за организовани криминал у Србији. У сироведеном истраживању, у сврху прикупљања примарних података коришћен је посебно конструисан инструмент – анкетни упитник који је био сачињен од 7 питања. Циљ истраживања је сагледавање адекватности законске норме и ефикасности њене примене када је реч о мери притвора, али и уочавања проблема у пракси приликом одређивања наведене мере. Резултати истраживања указују да је неопходна реформа мере притвора и то не само посматрано са аспекта националног оквира, већ и сачињена усаглашености са савременим компаративним кривичнопроцесним законодавствима и европским стандардима мера лишења слободе.

Кључне речи: притвор, ефикасности, организовани криминал, европски стандарди, Србија.

Др Радомир ЗЕКАВИЦА¹⁹

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301025Z

УДК: 351.74-051(049.3):316.647.82(497.11)

Оригинални научни рад

Примљен: 9. 9. 2022. године

Ревизија: 2. 12. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Однос полиције према дискриминацији у Републици Србији

Апстракт: У раду се износе и анализирају резултати истраживања ставова припадника криминалистичке полиције, полиције опште надлежности и саобраћајне полиције шест подручних полицијских управа у Србији – Београд, Нови Сад, Суботица, Нови Пазар, Врање и Крагујевац. Предмет истраживања су ставови полиције према дискриминацији и прејознавању њене суштине, обима урожености појединих друштвених група и говора мржње, утврђивање постојања и створена социјалних дисанци, утврђивање односа према мерама које би требало да ојаве положај осетљивих група и односа према инстицијама по њиховој одговорности за појаву дискриминације и утицаја на њено смањивање, заштим лични доживљај дискриминације и анализа ставова поводом појединих тврдњи стереотипног карактера. Резултати овог истраживања дају су у компаративној анализи са резултатима истраживања ставова припадника криминалистичке и саобраћајне полиције и полиције опште надлежности Републике Србије сprovedених 2014. и 2015. године. У вези с неким њиховима даја је и компаративна анализа са резултатима из истраживања ставова грађана и грађанки према дискриминацији које је сprovedено за потребе Повереника за заштитиу равноправности 2019. године.

Кључне речи: дискриминација, полиција, истраживање, социјална дисанца, рањиве групе.

¹⁹ radomir.zekavica@kpu.edu.rs

Увод

Да би једно друштво било демократско, није довољно да буду обезбеђене демократске процедуре избора представника политичке власти, политички плурализам и опште право гласа. Истински демократско друштво почива на вредностима које су саставни део једне, у основи, либералне традиције, која почива на идеји слободе и једнакости свих грађана. Та једнакост нужно подразумева одсуство дискриминације као феномена који је њој управо супротан. Дискриминисати људе, у свом суштинском значењу и тумачењу, подразумева негацију достојанства другог, односно оних права и слобода које му припадају као људском бићу, и то само зато што се по неком свом личном својству разликује од других. Већ то значење води ка спознаји да дискриминисати људе подразумева наношење неправде и зла чија је последица патња других. Савремено демократско друштво је већ деценијама уназад чинило и још увек чини бројне напоре да се дискриминација максимално сузбије. О томе говоре универзални и регионални документи заштите основних права и слобода који штите начело једнакости и забрану дискриминације, како нормативно тако и институционално.

Када је реч о Републици Србији (РС), нормативни и институционални оквир забране и сузбијања дискриминације почива, најпре, на Уставу и сету закона који дефинишу низ конкретних питања у вези са дискриминацијом. Дискриминација је, најпре, забрањена Уставом (чл. 21), док законодавни оквир забране дискриминације чини сет закона којима се на детаљан начин регулишу сва релевантна питања од значаја за сузбијање дискриминације. То су: Закон о забрани дискриминације, Закон о заштити права и слобода националних мањина, Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и Закон о равноправности полова. Веома значајна допуна законодавног оквира забране дискриминације дата је у сету закона из различитих друштвених области у којима је дискриминација забрањена, као што су: Закон о раду, Кривични законик, Закон о здравственој заштити и други.

Када је реч о институционалној заштити жртава дискриминације, она се у Србији одвија кроз судску заштиту жртава, а посебно у оквиру институције Повереника за заштиту равноправности, као самосталног и независног државног органа који је основан Законом о забрани дискриминације. Основни задатак Повереника је да разматра притужбе грађана и грађанки, даје мишљење и препоруке

у конкретним случајевима, информисхе јавност о тешким случајевима дискриминације, покреће парнице у случајевима када дискриминација изазва тешке последице и друго.

Методологија истраживања

Опис узорка

Истраживањем су обухваћени представници шест подручних полицијских управа у РС – Београд, Нови Сад, Суботица, Врање, Нови Пазар и Крагујевац. Испитивање је спроведено на случајном репрезентативном узорку од 464 припадника поменутих полицијских управа. Структуру узорка је могуће посматрати кроз шест основних социодемографских карактеристика: пол, старост, радно искуство, степен образовања, врста образовања и регионе.

Пол: мушки – 75%; женски – 25%

Старост: од 20–29 година – 12%; од 30–39 година – 41%; од 40–50 – 35%; преко 50 година – 12%.

Радно искуство: краће од 5 година – 12%; 5–15 година – 33%; 16–25 година – 38%; дуже од 25 година – 18%.

Степен образовања: средња школа – 52%; виша школа – 15%; факултет – 29%, мастер или специјалистичке студије – 15%.

Врста образовања: Криминалистичко-полицијска академија, Виша школа унутрашњих послова – 17,8%; Факултет из области правних или безбедносних наука – 18,7%; Курс за полицајце – 37,7%; Неки други факултет – 25,8%.

Региони: Београд – 23%; Нови Сад – 22%; Суботица – 18,8; Крагујевац – 11,2%; Врање – 10,9%; Нови Пазар – 10,1%;

Метод прикупљања и обраде података

Прикупљање података је спроведено анкетирањем (РАPI – Paper and Pen Interview) помоћу штампаних упитника који су прослеђени наведеним подручним полицијским управама. Приликом обраде података коришћена је квантитативна анализа. Дескриптивна статистика се заснивала на процентуалним приказима и аритметичкој средини. У анализи података поводом појединих питања коришћени су засебни истраживачки инструменти. Тако је за истраживање социоетничких дистанци испитаника коришћена тзв. Богардусова скала, која садржи осам типова социјалних односа

и интеракција поводом којих су дистанце биле истраживане. Добијени резултати су помогли у утврђивању индекса дискриминације. Индекс дискриминације је добијен као просек процентуалних вредности осам евалуираних типова социјалних односа и интеракција за сваку од осетљивих група.

Истраживачки инструменти

У истраживању је коришћен штампани структурирани упитник истог садржаја као и упитник који је ЦЕСИД користио у више наврата (2009, 2010, 2012, 2013. и 2019. године) за истраживање ставова грађана Србије према дискриминацији. Упитник је састављен у сарадњи ЦЕСИД-а, УНДП-а и Поверенице за заштиту равноправности. Поједина питања су преформулисана због специфичности испитаника и полицијске професије. Упитник је садржао укупно 106 питања и тврдњи, од којих су четири била питања отвореног типа (од испитаника се захтевало да сами напишу одговор на постављено питање). Упитник се састојао од следећих секција:

1. демографски подаци;
2. препознавање дискриминације, перцепција присуства дискриминације и степена угрожености појединих социјетничких група;
3. препознавање говора мржње;
4. анализа социјетничких дистанци;
5. однос према мерама које би побољшале положај осетљивих група;
6. однос према институцијама по питању дискриминације – одговорност и мера утицаја институција на дискриминацију;
7. лично искуство у вези са дискриминацијом;
8. анализа ставова у вези са тврдњама стереотипног карактера.

Главни налази истраживања

Препознавање дискриминације, перцепција присуства дискриминације и степена угрожености појединих социјетничких група

На питање „Шта је према Вашем мишљењу суштина дискриминације?“ 48% испитаника није дало одговор. Они који су на ово

питање одговорили у највећем проценту наводе да је суштина дискриминације неједнак третман, фаворизовање одређених група – 26% Подсећања ради, сличан резултат по питању препознавања суштине дискриминације добијен је и у претходним истраживањима ставова српске полиције (Зекавица, 2014б; Зекавица, 2016).

Уколико се препознавање дискриминације посматра у зависности од социодемографских карактеристика, могуће је уочити неколико значајних показатеља. Наиме, једино припадност полу не утиче значајно на степен непрепознавања суштине дискриминације, па тако мушкарци и жене у приближно истом проценту не наводе шта је њена суштина (50% мушкарци и 44% жена). Остале социодемографске карактеристике имају утицаја на ово питање, посебно врста образовања (табела 1). Када је реч о полицијским управама, највиши степен непрепознавања суштине дискриминације забележен је у ПУ Суботица – 65%, а најнижи у ПУ Београд – 34%. Степен образовања такође има утицаја, па тако испитаници са завршеним факултетом нуде одговор на ово питање у значајно већем проценту него испитаници са завршеном средњом школом (55% према 38%).

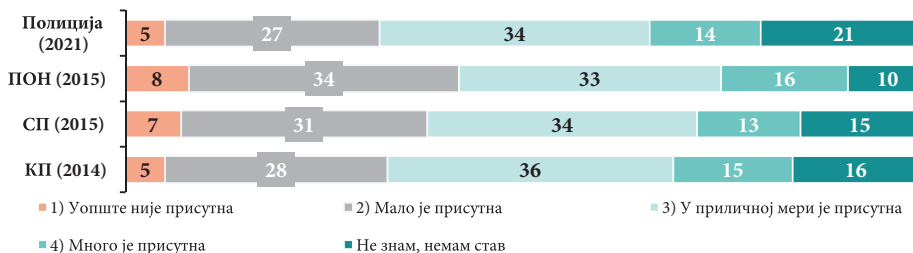
Табела 1. Препознавање суштине дискриминације према социодемографским карактеристикама – врста образовања

	Q10. Шта Ви подразумевате под појмом		ВРСТА ОБРАЗОВАЊА			
	ТОТАЛ	КПА; ВШУП	Факултет из области правних наука	Курс за полицајце	Остало	Без одговора
	(А)	(Б)	(Ц)	(Д)	(Е)	
БАЗЕ	464	78	82	165	113	26
Неједнак третман лица	26	24,4	32,9	23	25,7	26,9
Непоштовањесновних права	3	2,6	4,9	2,4	1,8	0
Мржња	1	1,3	1,2	1,8	0,9	0
1 Неравноправностмеђу грађанима	6	10,3D	6,1	6,1	2,7	7,7
Прављење разлика међу људима	1	0	1,2	0	2,7	3,8
Угрожавање нечијих права	3	9B CD	1,2	0,6	0,9	7,7C D
Ускраћивање људских права	1	1,3	2,4	0,6	1,8	0
Расна, етничка, верска, дискриминација	6	11,5CD	8,5	4,2	3,5	3,8
Омаловажавање	4	3,8	2,4	4,8	4,4	0
Кад сви имају већа права од самих Срба	1	1,3	0	0,6	0	3,8
Остало	3	7,7D	2,4	2,4	0,9	0
Немам став/Без одговора	48	34,6	36,6	55,2A B	54,9A B	46,2

Јединица мере: %, база N = 464

Свега 5% испитаника сматра да у нашој земљи дискриминација није присутна. Дакле, већина испитаника очигледно сматра да дис-

криминације у нашем друштву има, а чак 48% да је има у великој мери (прилично или много присутна). У поређењу са претходним циклусима истраживања, нема већих разлика у перцепцији присуства дискриминације у Србији, осим процента оних који немају став који је у овом истраживању највећи (графикон 1).

Графикон 1. Присућности дискриминације

Јединица мере: %, једноструки одговори (скале), база, N = 464

Од испитаника је тражено да сами наведу које су друштвене групе према њиховом мишљењу највише дискриминисане. И код овог питања су се поновили слични резултати као у претходним истраживањима, па се тако као групе које су највише дискриминисане наводе Роми – 12%, жене – 9% и припадници ЛГБТ популације – 8%. Чак 65% испитаника не зна, односно нема став о овом питању, што је значајно виши проценат него што је то био случај у претходним истраживањима, када 49% испитаника није навело која је то група (видети, Зекавица, 2014б; Зекавица, 2016).

Када је реч о областима у којима је дискриминација највише присутна, ту је могуће приметити неколико ствари. Најпре висок проценат оних који не знају у којој је то области дискриминација најприсутнија – чак 75,8%, што је сличан проценат у односу на истраживање из 2015. године и значајно већи у односу на истраживање из 2014. године. Та разлика је посебно изражена у односу на ставове грађана по том истом питању (в. ЦЕСИД, 2013, 2019). Друго, они који наводе одговор на ово питање сматрају да је то област запошљавања – 9,3% (табела 2).

Табела 2. Присујиноси дискриминације по областима (у %)

Области	2013. грађани	2014. КП	2015. ПОН и СП	2021.
Запошљавање	35	17	12	9,3
Здравствене услуге	8	2	1	0,9
Школовање/образовање	6	3	2	1,1
Правосуђе	1			
Социјална заштита	2	1	1	0,2
Политичко деловање	1	2	1	
Напредовање у послу	3	2	2	
У свим областима		9	5	5,4
Свакодневни живот		2	0	1,9
Економија		1	1	1,5
Државна управа		1	1	0
Остало	10	3	4	5,6
Не знам/немам став	33	60	74	75,8

Секција 4 – Прејознавање јовора мржње

Говор мржње представља сваки облик изражавања (усмено, писмено, симболима итд.) који подстиче мржњу према припадницима одређених друштвених група. Разлог мржње је исти онај због којег се врши и сама дискриминација, а то је неко лично својство. На тај начин, говор мржње анулира сваки вид толеранције различитости, па је стога он веома опасна појава у сваком друштву које тежи ка томе да буде демократско.

У упитнику је било садржано пет таквих изјава – „Цигани смрде“, „Нож, жица, Сребреница“, „Србе на врбе“, „Хомосексуалци су јалово дрво које треба сасећи и у огањ бацити“, и „Политичари су лопови“. Постављено је питање „Да ли за Вас следеће тврдње представљају говор мржње?“, а били су понуђени следећи одговори: „Да“, „И да и не“, „Не“ и „Не знам“. Највиши степен препознавања, као и у претходним истраживањима, постоји поводом изјава „Србе на врбе“ – 73%, и „Нож, жица Сребреница“ – 67%. Међутим, приметно је да је проценат оних који су ове изјаве јасно препознали као говор мржње нижи у односу на истраживање ставова припадника КП из 2014. године (85% испитаника се у вези са првом и 75% у вези са другом изјавом изјаснило да су оне говор мржње; види Зекавица, 2014б: 76). У сва три циклуса истраживања најнижи степен препознавања је у вези с тврдњом да су политичари лопови (26%).

Секција 5 – Анализа социоетничких дистанци

Анализа социоетничких дистанци веома је значајна за утврђивање потенцијалне дискриминације. Постојање ових дистанци утврђено је применом тзв. Богардусове скале, истраживачког инструмента који се користи у истраживању постојања социоетничких дистанци. Он је осмишљен тако да у себи садржи осам типова друштвених односа са различитим степеном социјалне интеракције – од типа друштвеног односа са највишом дистанцом социјалне интеракције (попут оног у којем нека лица са нама деле заједничко држављанство) до најинтимнијих видова друштвених односа и интеракција (да будемо у браку са неким, ми или наша деца). Испитаницима је постављено питање „Да ли бисте имали нешто против да неко од припадника следећих група...” након чега су се испитаници изјашњавали потврдно или одрично о спремности да се прихвати могућност одређеног типа друштвеног односа који је наведен у упитнику. На табели 3 су приказани добијени резултати, изражени у бројевима који представљају проценат потврдних одговора у тоталу, укључујући и просек потврдних одговара у вези свих осам типова наведених друштвених односа.

Табела 3. Анализа социоетничке дистанце – Да ли бисте имали нешто против да неко од припадника следећих група...

	Роми	Бошњаци / муслимани	Мађари	Хрвати	Особе са физичким инвалидитетом	Особе са менталним инвалидитетом	Старије особе	Жене	Сиромашни људи	ЛГБТ популација	Верске мањине	Албанци	Срби	Иљегитимце	Миграганта/азијанга	Странци	Оболели од ХИВ/а	Просек
...стално живи у држави	26	25	5	24	24	23	23	23	24	30	24	29	25	23	41	23	25	24
...да Вам њ уде комшија	26	24	23	25	22	23	22	22	23	29	22	30	24	22	40	20	25	25
...да Вам буде сарадник на послу	26	24	22	23	24	27	22	23	22	29	24	29	24	22	39	24	31	25
...да Вам буде шеф	26	23	20	27	24	35	20	21	22	42	25	34	23	22	43	26	39	28
... да има руководећи положај у држави	24	24	21	23	23	29	20	22	21	36	21	30	22	22	39	21	33	25
... да се дружите и посећујете	27	23	21	24	23	33	22	24	22	30	22	32	23	22	43	28	30	26
... да буде васпитач Вашој деци	28	31	23	32	25	36	23	23	22	36	26	38	24	25	44	33	29	29
... да будате у браку Ви и Ваша деца	41	38	20	35	29	42	35	29	28	54	33	41	24	28	50	28	37	35
Просек	28	26	19	27	24	31	23	23	23	36	24	33	23	23	42	25	31	27

Јединица мере: %, бинарни одговори, база – Н 464

Најизраженија је социјална дистанца према мигрантима. У просеку 42% испитаника даје потврдан одговор у вези са неспремношћу да се прихвати одређени тип друштвеног односа са њима. На другом месту су припадници ЛГБТ популације – 36% потврдних одговора, а затим следе: Албанци – 33%, оболели од ХИВ-а – 31%, Роми – 28%, Хрвати – 27%, итд.

Промена у односу на претходна истраживања (2014. и 2015. године) јесте да су мигранти сада група према којој је изражен највиши степен дистанце. У погледу других група нема значајних разлика. На табели 4 је могуће видети резултате сва три циклуса истраживања у компаративном приказу. (в. Зековица, 2016, 2014а, 2014б)

Табела 4. *Анализа социоеџничких дисџанци у компаративној анализи резултата сва три циклуса истраживања – 2021. (КП, ПОН, СП), 2015. (ПОН и СП) и 2014. (КП)*

	Полиција (2021)	ПОН (2015)	СП (2015)	КП (2014)
Индекс дискриминације	27	25	28	25
Роми	28	26	26	28
Бошњаци/Муслимани	26	25	29	23
Мађари	19	23	25	19
Хрвати	27	29	28	28
Особе са физичким инвалитетом	24	18	23	19
Особе са менталним инвалитетом	31	34	33	40
Старије особе	23	18	23	19
Жеме	23	16	21	15
Сиромашни људи	23	16	21	13
ЛГБТ	36	38	41	49
Верске мањине	24	23	25	18
Албанци	33	36	37	34
Срби	23	17	21	13
Избеглице	23	17	23	16
Мигранти/азиланти	42	37	40	34
Странци	25	23	25	21
Оболели од Н17/А105	31	36	39	40

Јединица мере: %, бинарни одговори, база – Н 464

Уколико се степен социоетничких дистанци посматра према демографским карактеристикама испитаника, значајне разлике се могу уочити само у зависности од тога којој полицијској управи испитаници припадају. Тако се најизраженије дистанце могу уочити код испитаника из ПУ Нови Пазар, што је податак који донекле изненађује уколико се има у виду да су испитаници из ове управе у ранијим циклусима истраживања изражавали најниже дистанце у односу на испитанике из осталих полицијских управа (в. Зекавица, 2016). На табели 5 могу се прецизније видети резултати добијени у свим полицијским управа чији су припадници учествовали у овом истраживању.

Табела 5. Социоетничке дистанце према полицијским управама

	Тотал (n=464)	Београд (n=106)	Нови Пазар (n=61)	Нови Сад (n=109)	Суботица (n=45)	Врање (n=61)	Крагујевац (n=78)	Без ОДГОВОРА (n=4)
Индекс дискриминације	27	28	36	22	22	28	29	35
Роми	28	30	39	20	27	28	28	28
Бошњаци/Муслимани	26	28	38	20	19	24	31	34
Мађари	19	19	29	16	12	18	21	31
Хрвати	27	29	37	19	18	24	32	41
Особе са физичким инвалдитетом	24	26	37	19	16	25	22	31
Особе са менталним инвалдитетом	31	32	32	24	28	36	37	31
Старије особе	23	24	38	18	18	25	20	38
Жене	23	25	38	18	17	26	19	34
Сиромашниљуди	23	25	37	18	16	23	19	38
ЛГБТ	36	34	38	29	34	41	41	41
Верске мањине	24	26	39	19	16	24	23	34
Албанци	33	34	40	27	23	33	38	44
Срби	23	26	35	18	13	25	23	41
Изабеглице	23	28	25	18	14	29	21	25
Мигранти/азиланти	42	41	39	36	48	42	53	28
Странци	25	25	28	22	25	26	28	38
Оболели о д Н17/А105	31	29	44	25	25	33	35	31

Јединица мере: %, бинарни одговори, база – Н 464

Однос према мерама које би побољшале положај осетљивих група

Истраживање односа полиције према мерама које треба да побољшају положај припадника осетљивих друштвених група подразумевало је анализу ставова у вези са четири питања понуђена

у упитнику, и то: подршка афирмативним мерама запошљавања припадника осетљивих група у полицији, затим могућност да се припадници националних мањина школују на матерњем језику и добијају средства за финансирање својих медија, као и могућност да се припадници националних мањина обрађају државним институцијама на свом језику.

У односу на претходна истраживања приметно је да је подршка у вези са питањем афирмативних мера у области запошљавања нижа у односу на 2015. годину, односно слична као 2014. године. У погледу осталих мера нема значајних разлика. Највеће разлике могуће је уочити између грађана и полиције, и то посебно у погледу подршке за афирмативне мере запошљавања, па тако чак 78% грађана подржава те мере у односу на 36% полиције (табела 6).

Табела 6. *Компаративна анализа ставова грађана и полиције према мерама које би побољшале положај осетљивих група*

Какав је Ваш став према увођењу мера које би обезбедиле да послодавци у одговарајућем проценту запосле припадајуће дискриминисаних група (особе са инвалидитетом, жене, Роми), и ако то кошта буџет?	2019	KP2014	2015(РОМ + 5P)
Не знам, нема став	10	42	36
Подржао бих увођење таквих мера	78	34	45
Небих подржао увећење таквих мера јер би оне биле на штету већине грађана	12	18	13
Без одговора		5	6
Националне мањине би требало да имају школовање на матерњем језику, иако то кошта буџет	2019	KP2014	2015(РОИ + 5P)
Не слажем	27	40	34
Неодлучан	31	16	20
Слажем се	34	41	38
Без одговора	8	4	7

Држава је дужна да финансира медије националних мањина, иако то кошта буџет	2019	КР2014	2015(РОИ + 5Р)
Не слажем	25	47	42
Неодлучан	30	18	25
Слажем се	37	32	28
Без одговора	8	3	5

Припаднику националних мањина би требало у век омогућити да се обраћа државним институцијама на сопственом језику, иако то кошта буџет	2019	КР2014	2015(РОМ + 8Р)
Не слажем	37	51	49
Неодлучан	21	18	20
Слажем се	34	28	25
Без одговора	8	3	6

Јединица мере:%, једноструки одговори, база – N(грађани)=1000, N(КП)=258, N(ПОИ и СП)=476 N(2021)=464

Однос према институцијама по питању дискриминације – одговорности и мера утицаја институција на дискриминацију

Анализа односа према институцијама по питању дискриминације била је, као и у претходним истраживањима, фокусирана на утврђивање ставова полицајаца поводом два питања: која је институција најодговорнија за појаву дискриминације и која би од наведених институција могла да утиче на смањивање дискриминације. У упитнику су биле наведене институције, а поводом наведених питања је понуђен петоскални одговор (1– нимало, 5 – много, 0 – не зна).

И даље се медији и политичке странке издвајају као институције од највећег утицаја и са највећом одговорношћу за евентуалну појаву дискриминације у Србији. Као и у претходном истраживању, тако је и у овом потврђено да се полиција као институција позиционира веома ниско по питању утицаја и одговорности за појаву дискриминације, те да заједно са војском представља најмање утицајну и одговорну институцију по том питању (табела 7).

Табела 7. Одговорности и утицај институција на појаву и обим дискриминације

	КГЦ (2014)		ПОН + СП (2015)		ПОН (2015)		СП (2015)	
	Фактор смањивања	Одговорност	Фактор смањивања	Одговорност	Фактор смањивања	Одговорност	Фактор смањивања	Одговорност
Политичке странке	3.8	4.2	3.6	4	3.8	4	3.3	4.1
Републичка Влада	3.2	4.2	3.2	4	3.3	4.1	3	4
Народна скупштина	3.2	4.1	3.2	4	3.2	4	3	4
Медији	4.0	4.4	3.8	4.2	3.9	4.2	3.7	4.2
Правосуђе	2.9	3.7	3.1	3.8	3.1	3.8	3.1	3.9
Грађани	3.2	3.9	3.3	4	3.4	4	3.2	4.2
Породица	3.2	4.1	3	4	3.3	4	2.5	4.1
Школа	2.6	3.9	2.5	3.9	2.7	3.9	2.2	3.9
Полиција	2.0	3.2	2.1	3.3	2.3	3.3	1.8	3.3
Невладине орг.	3.8	4.1	3.5	3.9	3.5	3.9	3.5	3.9
Саме угрожене групе	3.3	3.8	3.3	3.8	3.3	3.6	3.2	4
Повереник за заштиту равноправности	2.8	3.8	2.6	3.8	2.7	3.9	2.4	3.7
СПЦ	2.2	3.9	2.4	3.7	2.6	3.7	2.1	3.7
Заштитник грађана	2.7	3.8	2.6	3.8	2.7	3.9	2.4	3.7
Војска	1.9	3.0	2	3.2	2.1	3.1	1.8	3.3

Јединица мере: %, једноструки одговори,

база – Н(КП) = 258, Н(ПОН и СП) = 476 Н(2021) = 464

Када је реч о дискриминацији као друштвеном проблему који треба приоритетно решавати, 34% испитаника у тоталу сматра да је дискриминација значајан проблем, али да постоје већи проблеми са којима се наши грађани суочавају. Забрињавајући је податак да 60% испитаника у тоталу не зна да ли у нашој држави постоји установа која штити равноправност свих грађана. Овај податак указује на још лошију ситуацију у односу на истраживања из 2014. и 2015. године, када су проценти оних који нису знали за постојање Повереника за заштиту равноправности били нешто нижи (48% – 2014. и 53% – 2015. године).

Лично искуство у вези са дискриминацијом

И овог пута се показало да изузетно висок проценат испитаника сматра да никада није био изложен дискриминацији – 84%. Сваки други испитаник сматра да се, ни уколико буде изложен дискриминацији, неће ником обратити – 56%. Основни разлози због којих се неће обратити јесу: недостатак поверења – 31%, зато што не знају коме да се обрете – 19% и компликованост процедура – 14%.

Анализа ставова у вези са тврдњама стереотипној карактера и сеиментација

Овај део истраживања бави се анализом ставова у вези са 25 тврдњи које је упитник садржао. Поједине тврдње су имале типичан стереотипан карактер и оне су помогле у утврђивању постојања предрасуда и индекса дискриминације (табела 8). На табели 8 су приказане тврдње које формирају индекс дискриминације и резултати добијени изношењем ставова у вези са слагањем односно неслагањем са наведеним тврдњама (1 – уопште се не слажем, 3 – неодлучан, 5 – у потпуности се слажем). У табели се могу видети упоређени резултати добијени изнетим ставовима припадника КП из 2014. и припадника ПОН и СП из 2015. године, који су изражени у процентима.

Табела 8. Тврдње које формирају индекс дискриминације – компаративна анализа ставова (у %)

ЦИКЛУСИ ИСТРАЖИВАЊА	НЕСЛАГАЊЕ			НЕОДЛУЧАН			СЛАГАЊЕ		
	2014.	2015.	2021.	2014.	2015.	2021.	2014.	2015.	2021.
1.1. Лако је подржавати Рома кад ти нису у комшилуку	41	42	39	17	20	25	34	25	23
1.2. Немам ништа против Рома, али они, ипак, воле да краду	34	26	36	21	24	30	41	30	27
2.1. Хомосексуализам је болест коју треба лечити	27	24	25	16	22	32	54	44	37
2.2. Немам ништа против хомосексуалаца, али нека они то раде код своје куће	15	19	17	10	15	25	72	57	51
3.1. Децу са сметњама у развоју не би требало мешати са осталом децом	57	54	47	22	24	34	17	15	12

ЦИКЛУСИ ИСТРАЖИВАЊА	НЕСЛАГАЊЕ			НЕОДЛУЧАН			СЛАГАЊЕ		
	2014.	2015.	2021.	2014.	2015.	2021.	2014.	2015.	2021.
3.2. У нашем народу нема много особа са инвалидитетом	47	45	38	39	38	45	11	9	10
4.1. Здравствене установе би требале да одбију лечење оболелих од ХИВ/АИДС	83	67	61	8	18	25	6	7	8
4.2. За своју болест, оболели од ХИВ/АИДС су сами криви	52	50	45	21	27	35	25	19	13
5.1. Треба бити опрезан према другим народима и када се показују као пријатељи	36	34	29	20	20	32	41	39	33
5.2. Србија треба да буде држава само српског народа јер је он већински народ	59	50	49	16	19	29	21	21	16
6.1. Нормалан човек признаје само традиционалне вере (православље, католике, ислам)	51	40	38	21	23	34	25	28	20
6.2. Мале верске заједнице „краду” душу људима	52	43	39	28	30	37	17	18	21
7.1. Има неке истине у књигама које објашњавају постојање јеврејске завере	42	35	30	40	44	50	14	13	12
7.2. Јевреји настоје да извуку корист чак и из сопственог страдања	44	37	32	34	38	47	19	16	13

Закључак и препоруке

После бројних едукативних програма и семинара на тему дискриминације који су у претходних шест година били одржани припадницима МУП-а, овим истраживањем је пружена прилика да се утврди да ли је и којој мери дошло до помака у подизању нивоа правне свести припадника спрске полиције и бољем разумевању феномена дискриминације. Другим речима, ово истраживање је требало да послужи за евалуацију онога што се до сада урадило у тој области, а што је добрим делом било маркирано као недостатак и проблем након прва два циклуса истраживања. С тим у вези, општа констатација је да је приметан благ напредак, али да општи ниво правне свести о дискриминацији и даље није задовољавајући. Издвојићемо најзначајније показатеље ове тврдње.

Најпре, степен препознавања суштине дискриминације и даље је низак и незадовољавајући. Забрињавајућа је чињеница да скоро сваки други испитаник није био у стању да наведе бар један појам

који ближе одређује суштину дискриминације. То се посебно односи на ону групу испитаника који су завршили курс за полицајце или неки други факултет који нема везе са правним, криминалистичким или безбедносним наукама, а који процентуално представљају значај део укупног узорка. Охрабрује чињеница да је најнижи проценат непознавања суштине дискриминације забележен код испитаника који су завршили КПА или ВШУП.

Степен социјално-етничких дистанци и даље је виши него код грађана и грађанки Србије, али значајних промена нема у односу на претходна истраживања ставова полиције, осим када је реч о мигрантима, према којима су сада те дистанце најизраженије.

И даље је перцепција одговорности и потенцијалног утицаја полиције на степен дискриминације у друштву погрешна, с обзиром да и даље преовладава уверење да је полиција међу најмање одговорним и најмање утицајним институцијама по питању потенцијалног присуства и обима дискриминације. Такво уверење не одговара истини, уколико се има на уму чињеница да су представници полиције у свакодневном контакту са грађанима и да том приликом могу бити у прилици да примењују законе, па самим тим и да потенцијално дискриминишу грађане. Посебно забрињава то што је овим истраживањем потврђен још виши проценат испитаника који не знају да у нашој држави постоји Повереник за заштиту равноправности, као државни орган који се између осталог стара и о сузбијању дискриминације. Позитиван помак јесу нижи проценти слагања са тврдњама које у себи садрже стереотипне ставове и могу да укажу на виши ниво дискриминације у неком друштву.

Све у свему, уколико бисмо покушали да на основу резултата овог и претходних истраживања дамо општи закључак, могли бисмо рећи да је основна потреба нашег друштва, када је реч о односу полиције према дискриминацији, подизање нивоа правне свести припадника српске полиције о томе шта је суштина дискриминације, боље препознавање кључних државних институција задужених за успостављање равноправности свих грађана и подизање нивоа свести о томе да полиција може да буде одговорна за појаву и обим дискриминације у сваком друштву, па и у нашем. С друге стране, треба наставити са напорима да се изражене социјално-етничке дистанце и сагласност у вези са тврдњама стереотипног карактера и даље смањују.

Литература

1. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09, 111/09, 121/12 и 104/13.
2. *Устав Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/06.
3. *Закон о забрани дискриминације*, Службени гласник Републике Србије, бр. 22/09.
4. *Закон о заштити права и слобода националних мањина*, Службени лист СРЈ, бр. 11/2, 57/02.
5. *Закон о сјечавању дискриминације особа са инвалидитетом*, Службени гласник Републике Србије, бр. 33/06.
6. *Закон о равнојравности полова*, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/09.
7. Зекавица, Р. (2014а). *Сузбијање дискриминације у Републици Србији с њоседним освјом на улоју и дојринос Министарсва унућрашњих њослова Републике Србије*. Канцеларија за људска и мањинска права, Београд.
8. Зекавица, Р. (2014б). *Однос њолицје љрема дискриминације у Србији*. Темида, 14(2): 65–95.
9. Зекавица, Р. (2016). *Однос њолицје љрема дискриминацији у Србији – резултати испраживања сѡавова љријадника њолицје ојшње надлежностии и саобраћајне њолицје РС*. Темида, 19: 135–160.
10. CESID, (2013). *Izveštaj o istraživanju stavova javnog mnjenja u Srbiji – „Odnos грађана према дискриминацији у Србији”*, http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v_21_02_2014_final_sajt.pdf
11. CESID, (2019). *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja – Odnos грађана и грађанки према дискриминацији у Србији*, <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2019/11/izvestaj-o-istrazivanju-javnog-mnjenja.pdf>

Police Attitude Towards Discrimination in Serbia – Results of the Survey

Abstract: *The paper analyses the results of research focusing on attitudes of police officers in 6 regional police departments in Serbia - Belgrade, Novi Sad, Subotica, Novi Pazar, Vranje, and Kragujevac. The research offers an analysis of the police attitudes on discrimination, recognizing its essence, the scope of vulnerability of particular social groups and hate speech recognition, determining the existence and degree of social and ethnic gaps, establishing attitudes towards the measures which should improve the position of vulnerable groups and the institutions in terms of their responsibility for the occurrence of discrimination and impact on the reduction thereof; personal experience of discrimination and analysis of attitudes regarding certain claims of stereotypical character. The results of this research are given in the comparative analysis with the results of research on the attitudes of members of the crime investigation police conducted in 2014 and public order and traffic police officers in 2015. There is also a comparative analysis of the results from the survey regarding citizens' attitudes towards discrimination that CESID conducted in 2019.*

Keywords: *discrimination, police, research, social distance, vulnerable groups.*

Проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ²⁰
Асистент Марија ТАСИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301043М
УДК: 343.123.12 343.985 351.746.2
Оригинални научни рад
Примљен: 7. 12. 2022. године
Ревизија: 31. 1. 2023. године
Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

О симулованим истражним радњама у криминалистици²¹

Апстракт: У тежњи да провере њонашање, стјавове и оидредељеност оних који су им од значаја, људи су од давнина симулирали одређене радње и дојаћаје, настјојећи да поидверде или оидврину сумње у њихову искреност или оданост. Временом, симулирање је еволуирало у сазнајни метод који из прве руке говори о човеку и његовом постојању у ситуацијама када сматра да ће његови постојци остати најна за друге – то су прекознали и државни субјекти надлежни за суздијање криминала, у првом реду полицаја, уверивши се да се најне и консенсуалне незаконите радње не могу доказати без узимања фиктивних улога престојника и организовања симулованих радњи, кроз које ће проверити/идврдити криминално одређење осумњичених. Међутим, најне истражне методе су се врло брзо показале као ирилично осетљиве са аспекта слобода и права оних према којима су усмерене, могућих злоидпреда и кажњавања невиних грађана. Понања основа примене симуловане радње, одређивања лица према коме ће се радња преузети, деловања полицаје у својству агента провокатора и с њим у вези идстрекавања на извршење кривичног дела у симулованим радњама, идред остало,

20 darko.marinkovic@kpu.edu.rs

21 Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција” (бр. 179045).

указују на сложеност и значај изучавања ове проблематике у криминалистици.

Кључне речи: криминалистичке истраге, симуловани њослови, мамац операције, симулована куйородаја, ајенї ѡровокаѡор, акѡивна ѡровокаѡија, ѡесѡирање инѡеїриѡеѡа.

Шири контекст – симулирање догађаја/амбијента као сазнајни метод

Човек је одувек настојао да сазна како се други према њему односе, шта мисле и како га доживљавају у ситуацијама када он није присутан, да ли су му одани, искрени и лојални, те да ли се понашају у складу са унапред постигнутим договором или очекивањима. То је посебно занимало владаре, чији је престо, неретко, зависио од оданости потчињених, због чега су их, у случају сумње у њихову верност, на разне начине проверавали/кушали у симулованим ситуацијама. Они који би се показали приврженим обично су награђивани, док су други, који би пред искушењем поклекли показујући спремност на издају, на разне начине кажњавани, од смењивања са положаја, до лишења живота.²² Чак су и богови користили ове методе – тако нпр., према *Сѡаром завеѡу* Господ наређује Авраму да убије свог сина Исака, како би га искушао да ли ће извршити његову вољу и утврдио да ли му је безрезервно одан (*Библѡија, Сѡари завеѡ*).

Симулирање радње, амбијента или догађаја у контексту сазнајне делатности може имати различите модалитете, с обзиром на њихову природу, садржај и форму, посебно у вези питања ко га организује и спроводи, према коме и у које сврхе. Реч је о једној врсти (*грушѡивеної*) *ексѡерименѡа*,²³ који у соционормативном миљеу може

22 Један такав скорашњи пример забележен је током владавине Садама Хусеина у Ираку. Кенет Поллак (Kenneth Pollack), аналитичар ЦИА и експерт за *Средњи исток*, својевремено је указао на специфичну безбедносну тактику коју су примењивали следбеници Садама Хусеина. Усред ноћи је припаднике свог обезбеђења из групе А слао у објект у коме су спавали припадници групе Б, који би их са пиштољем упереним у главу изненада будили уз речи - *Браїѡе, ово је државни удар, јеси ли са нама!?!* Свако ко би рекао ДА одмах је добијао *меѡак у главу* (Bill, 2002).

23 На интернету се данас може наћи велики број *ексѡерименѡа* које спроводе разни појединци и удружења, без посебне научне потпоре и методолошког приступа. У основи,

имати два вида:

1. први – којим се проверавају интерперсонални односи који укључују љубав, пријатељство, поштење или пословну лојалност, од стране физичких или правних лица, у неком свом приватном, *inter partes* интересу;
2. други – који тестира односе поједин(а)ца према обавезујућим нормама које уређују ужи или шири део социјалног миљеа, укључујући и систем државне, односно јавне власти.

Ко ће кога проверавати или доводити у искушење кроз симулиране радње и ситуације у свакодневном животу, када је реч о приватним односима физичких лица, обично није дефинисано правном нормом и ствар је личног избора – сазнања до којих се на такав начин долази се, по правилу, примењују у (ре)дефинисању интерперсоналних односа, попут развода брака или прекида радног односа. Нпр., љубоморни муж може проверавати верност супруге тако што ће симулирати прилику за прељубу, или вођа нарко-картела, забринут за лојалност у својим редовима, куша друге чланове групе како би открио оне који су спремни на издају.

Тестирање, односно проверу, могу користити и правна лица, приватна или јавна предузећа, организације и удружења, као вид заштите од понашања која су у супротности са њиховим интересима.²⁴

Радње којима се проверава понашање појединца и утврђује његова склоност ка одређеним обрасцима понашања, најчешће негативним, уобичајено се називају *симулованим*, *финираним*

они се највећим делом своде на испитивање ставова и понашања грађана, углавном пролазника на улици, везано за одређене ситуације у којима проверавају њихову спремност на вршење нечасних или кажњивих радњи, алтруизам и сл. (типични сценарији – *нађени новчаник*, *послиани њијанац*, *повређени на улици*, *њијана девојка*, *ојмица гејгеџа* и сл.).

24 Тако, нпр., руководиоци одређене фирме својим запосленим могу поставити неку врсту замке/теста у циљу провере да ли крше правила понашања на радном месту, попут конзумирања алкохола или наркотика, употребе службених компјутера за гледање порнографских садржаја, непристојног односа према странкама, сексуалног узнемиравања и сл. Опширније – Hulnick, 2001. Тестирање интегритета у полицији као истражни метод има сличности са овим моделом симулирања – и у једном и у другом случају искушавају се запослени од стране *послодавца*, с тим што је у првом случају реч о било ком правном лицу, првенствено привредном субјекту, док је код тестирања интегритета послодавац орган јавне власти – полиција. О тестирању интегритета укратко у делу рада који следи, више Маринковић, 2020а.

или *йсеудо*. Именица *симулација* (лат. *simulatio*) означава свесно и намерно, преварно понашање којим се обмањује околина и као таква има честу примену, не само у свакодневној комуникацији већ и научним дисциплинама, попут медицине, психологије, физике, рачунарства и сл. У најопштијем значењу, симулација је опонашање некога, односно издавање, заваривање или претварање човека или догађаја, односно радње, за некога и нешто што заправо није.²⁵ И глагол фингирати (лат. *fingerere*) има слично значење – измишљати, лажно представљати или симулирати. Бити *финиран* значи бити конструисан или осмишљен у циљу обмањивања другог. На крају, реч *йсеудо* је префикс, односно предметак у сложеницама и означава појам, дисциплину, односно особу или ствар који су у основи нетачни, лажни, фалсификовани и као такви у себи садрже неку обману.

Појам и сврха предузимања симулованих истражних радњи

Симулирање као криминалистичко-сазнајни метод који примењују државни органи у вршењу јавне власти (првенствено полиција) и сврхе спречавања и сузбијања криминала, у кривично законодавство је уведено током двадесетог века – у САД почетком, у европским и другим државама у његовој другој половини. У пракси, методе инфилтрације полиције у криминалне структуре су се користила и много пре правног нормирања (Marx, 1988: 123; Fijnaut, Marx, 1995: 231). Главни разлог је била нужност борбе против прикривеног, *консенсуалног криминала и злочина без жртве*, посебно у случајевима њиховог испољавања у оквирима организованог криминала. Немогућност долажења до релевантних доказа конвенционалним истражним методама захтевала је другачији приступ рада, чија се окосница састоји у узимању фингираних криминалних улога и симулирању незаконитих радњи од стране истражних органа, у циљу идентификовања и процесуирања оних који у њима реално (стварно) учествују (Маринковић, 2009: 134).

25 У правним наукама симулација означава приказивање неког правног стања другачијим него што оно јесте у стварности. Психологија симулацију дефинише као намерно и свесно обмањивање околине здравог појединца да је болестан или хендикепиран, како би себи прибавио материјалне и нематеријалне привилегије, стекао неке олакшице и избегао негативне последице.

Суштински, симуловане активности се заснивају на концепту прикривеног/дискретног посматрања спонтане људске реакције на ситуационе чиниоце из окружења. Реч је о специфичном поступку *скрининга* и *провере* понашања појединца у датим околностима, као и антиципације његовог поступања у будућности, односно опонашања или фингирања одређене радње/објекта или улоге са елементима незаконитог, у циљу утврђивања *реалне* криминалне опасности и капацитета. У основи, симуловане радње могу имати две сврхе примене – прва је доказивање кривичних дела, док је друга превентивна и тиче се смањења извршења одређених преступа.

Основна сврха увођења симулованих истражних радњи у кривично законодавство и криминалистику је репресија, односно идентификовање преступника и долажење до доказа њиховим хватањем/затицањем на делу, током чињења незаконите радње. Међутим, поред обезбеђивања доказа у истрагама конкретних кривичних дела, симуловане радње имају посебан ефекат и на плану превенције, односно спречавања противправних понашања, кроз стварање *осећаја свејрисуйности*, тј. субјективног доживљаја потенцијалних преступника да свака прилика за извршење кривичног дела у ствари представља могућу клопку/замку. *Суштина је у томе да се вероватноћа извршења преступа смањује ако онај ко хоће или планира да га учини зна да наизглед одлична прилика за ипак нешто у ствари може бити фингирана од стране полиције.*²⁶

У криминалистици се симуловане истражне радње могу схватити у ширем и ужем смислу. У ширем смислу то су сва поступања и радње истражних субјеката са елементима симулирања/фингирања, по правилу полиције, које су у функцији откривања, доказивања и спречавања кривичних дела. Суштински, операције ангажовања прикривеног иследника нису ништа друго већ сложен систем симулованих радњи и поступака, које укључују легендирано поступање једног или већег броја полицијских службеника, мада

26 Поред репресивног и превентивног ефекта примене симулованих истражних радњи, у одређеним случајевима оне могу имати и специфичан утицај на криминално испољавање и методе његовог сузбијања. Тако нпр., примена симулованих радњи у истрагама *крађа новца* може учинити да организоване криминалне групе, услед страха од откривања и сумње у стварни идентитет криминалних партнера, почињу избегавати услуге *крађа* и враћати се на традиционалне методе транспортовања великих сума новца у *кешу*, за које је, опет, више вероватно да могу бити детектоване од стране полицијских снага.

истраге са елементима симулирања могу ићи и много шире, укључујући и фингирање правних лица или пословних објеката, одређених догађаја и сл. У ужем смислу, симуловане истражне радње представљају једнократне, изузетно вишекратне радње полицијских службеника фингираног идентитета, без њиховог убацивања у криминалну групу (Lee, 2004: 154; Lyman, 2002: 223; D.E.A., 2020: 54). *Важно је истаћи да се у случају симулованих радњи у ужем смислу криминална активност држи под контролом и надзором субјекта који је реализују, док код ангажовања прикривеног истражника то није случај.*

Треба имати у виду да симуловане радње, са аспекта сврхе предузимања и циља који се њима жели постићи, нису симуловане/псеудо/фингиране – оне су истражне у пуном капацитету. Другим речима, атрибут *симулована* се не односи на саму истражну радњу и њен карактер, односно резултате примене, већ криминални амбијент и природу понашања истражног субјекта који такву радњу реализује. Зато их је исправно назвати *криминалистичке/истражне радње симулирања* (или *са елементима симулирања*). Ипак, израз који и ми у раду користимо се код нас дефинитивно одомаћио – само напомињемо да он не одговара суштини ствари на коју се односи.

Од симулованих радњи/послова у правом смислу те речи треба разликовати тзв. *контролисане истражне/криминалистичке радње*, у којима се надзиру и усмеравају одређени аспекти незаконите радње осумњиченог, с циљем да се затекне *in flagranti delicto*. Пример овог поступања је контролисана примопредаја новца код изнуде, отмице или давања мита, и подразумева ситуације у којима оштећени или жртва обавештавају полицију о томе да су у процесу виктимизације, на основу чега се осмишљава (првенствено у циљу веће безбедности жртве и ефикаснијег обезбеђења доказа) и контролише/надзире одређена радња, по правилу примопредаја новца, током које ће учинилац бити *ухваћен на делу* (Маринковић, Лајић, 2018: 86,264).

Основ и циљ примене симулованих истражних радњи

У разматрању тематике симулованих истражних радњи оправдано се намећу два питања – прво, које се тиче фактичког (чиње-

ничног) основа њихове примене, док се друго односи на непосредан циљ који њиховом применом треба постићи?

Када је реч о фактичком основу предузимања симуловане радње, уз уважавање законских решења, може се рећи да је он тројак. У првој случају су то сазнања извесног степена вероватноће (обично основи сумње, без обзира на фактичку апстрактност квалитета и квантитета самог појма) да је одређено лице *извршило* кривично дело, другом да *припрема* његово извршење, односно у трећем да је кривично дело у току, тј. да се врши. Карактер основа примене опредељује и циљ предузимања симуловане радње – када су то сазнања о извршеном кривичном делу циљ је *доказивање* истог, док се код кривичног дела које се врши или припрема *сјречавање* његовог извршења или извршење у контролисаним, симулованим условима уз хватање учиниоца на делу.

Питање је да ли се симулованом радњом, с обзиром на њену суштину и садржину, може доказати нешто што се десило у прошлости, односно доказати кривично дело које је извршено? Наш закључак је да је тако нешто могуће само у одређеним случајевима, који се у основи свде на доказивање поседовања предмета употребљених за извршење кривичног дела, односно прибављених или проистеклих његовим извршењем (лат. *producta et instrumenta sceleris*).²⁷ Специфичан случај чине симуловане операције које се реализују у циљу стицања поверења осумњиченог, како би се навео да легендираним полицијским службеницима у одређеном тренутку призна, по правилу тешко кривично дело извршено у прошлости и у вези са којим је претходно неуспешно вођен кривични поступак или истрага, на који начин се долази до кључних доказа о његовој кривици.²⁸

27 На пример, осумњичени је провалио у војни магацин и украо оружје чија су идентификациона обележја позната истражном органу – према њему се предузима симулована куповина оружја, која се заснива на чињеници да он на продају нуди управо то оружје. Или, осумњичени је отмицом дошао до одређене суме новца, при чему су серијски бројеви новчаница датих за откуп пре саме предаје евидентирани од стране истражног органа – кроз симуловани посао нуди му се могућност да тај новац *ојере*, нпр. уложи у одређену привредну активност.

28 Реч је о истражној техници која се у англосаксонској литератури назива *Mr. Big* (*Господин Велики/Главни*), насталој у Канади почетком 1990-их, иако се у рудиментарној форми примењивала и знатно пре (Smith et al, 2009: 168; Glazebrook, 2015; Connors et

Са криминалистичког аспекта су свакако значајније и плодоносније ситуације у којима истражни орган располаже сазнањима да осумњичени *врши* одређена кривична дела, што се највећим делом односи на незаконите радње трговине наркотицима, односно другом робом или услугама на илегалном тржишту, као и подмићивање. Ове делатности су по својој природи такве да подразумевају континуиране и фреквентне активности, које консенсуалност њихових учесника и прикривеност испољавања чини посебно тешким за откривање и доказивање. Симулованом радњом се сазнања да одређено лице врши незаконите радње везују за конкретно кривично дело, чиме се омогућава доказивање његове кривице у кривичном поступку.

Чињеница да осумњичени врши кривична дела, као и сама незаконита активност испољена у симулованој радњи, конституишу претпоставку о његовом криминалном понашању *pro futuro*. У том смислу, симулована радња на неки начин *увезује* прошлост, садашњост и (антиципирану) будућност осумњиченог, односно уверење да ће се он и убудуће, у датим околностима, понашати на исти или сличан начин.

Модалитети симулованих истражних радњи

Данас се симулирање као законом прописани истражни метод спроводи кроз два, формално уобличена модела – први је *ишеитирање иншеитришеита*, док је у другом случају реч о доказној радњи симулованих послова/делатности (склапање и/или пружање симулованих послова и услуга, симуловано примање и/или давање мита, симулована куповина/продаја предмета кривичног дела) и, с њом у вези, ангажовања прикривеног иследника (тајног агента) или сарадника (доушника) у случајевима када то пракса захтева, а закон, наравно, омогућује. Суштински, (поседна) доказна симулована радња/послови/делатности и тестирање интегритета су идентичне истражне методе које се заснивају на креирању надзираног, фингираног амбијента, с циљем да се у њему провери и/или утврди спремност одређеног лица на предузимање незаконите радње. Ипак, *ratio* осмишљавања и прописивања тестирања интегритета је

all, 2017: 28; New Zealand Low Society, 2016: 28).

специјалан – посебан у односу на симуловане делатности као доказну радњу. Та специјалност се огледа у особености објекта истраге и амбијента у коме се он проверава – *реч је о службеном лицу, најчешће полицији, које у њом својству постоји у одређеној ситуацији, с циљем да се утврди законитост или незаконитост његовог постојања*. У том контексту, може се закључити да је тестирање интегритета у ствари посебан, специјалан облик симулованих послова. С друге стране, формално-правни однос тестирања интегритета и симулованих послова/делатности одређује закон, при чему треба имати у виду да се у компаративном праву на симуловане послове/делатности готово униформно гледа као на доказну радњу, што се не може рећи за тестирање интегритета.

За разлику од тестирања интегритета, симулована доказна радња има шири опсег примене, како у односу на лица, тако и инкриминисане радње, и најчешће обухвата:

1. симуловану куповину и продају предмета (изузетно и лица у вези са трговином људима), односно трговину робом која је у вези са криминалним активностима – предмети који су прибављени извршењем кривичног дела (крађе или разбојништва), настали његовим извршењем (фалсификовани новац) или је њихов промет забрањен или ограничен (опојне дроге, људски органи), односно контролисан и подлеже посебним условима (оружје, прекурсори). Реч је о активностима илегалне трговине, које поред предмета и/или лицима обухватају и одређене услуге, попут сексуалних услуга, односно проституције;
2. симуловано давање и/или примање мита;
3. симуловано оснивање и регистрација, по правилу комерцијалних правних лица, односно привредних субјеката, или коришћење постојећих за реализацију симулованих правних послова и услуга, као што су предузећа, трговинске и друге (предузетничке) радње, златаре, залагаонице, мењачнице, антикварнице и сл., које у оквиру свог делокруга рада могу акумулирати одређене криминалне радње, с циљем идентификовања преступника и/или проналажења предмета у вези са кривичним делима. Правни послови су по правилу двострани и могу бити формални и неформални, попут куповине, продаје, закупа, зајма, послуге и сл., док су пословне услуге радње којима се решавају одређени проблеми корисника, уз новчану или неку

другу надокнаду. Њима псеудо-услужни субјекти основани од стране истражних органа, под одговарајућом камуфлажом и на основу формалног или неформалног уговора, осумњиченим лицима или криминалним удружењима пружају разне услуге, нпр. транспортне услуге или услуге складиштења робе која се доводи у везу са криминалном активношћу, пласмана на илегалном или легалном тржишту, али то могу бити и финансијске, правне или рачуноводствене услуге, услуге оснивања компанија, административне, консултантске или царинске услуге, услуге програмирања и сл.

Симуловане истражне радње се, са аспекта карактера утицаја на осумњиченог, могу реализовати у форми *активне и пасивне кушње/провере*. Активно симулирање подразумева вербални *контакт/однос и комуникацију* истражног субјекта са осумњиченим. Најчешћи сценарио је да се при сусрету они договарају о извршењу кривичног дела, при чему сама симулована истражна радња може ићи у два смера – у првом случају полицијски службеници под легендом траже/купују, док у другом нуде/продају инкриминисану робу или предмете, односно услуге. Тако нпр., код *враћа новца* истражни субјект од осумњиченог тражи да његов приход од криминала буде опран. Код другог модалитета, који се понекад означава и као *реверзидилна симулована радња (симулација уназад)*, полицијски службеници се претварају да су они ти који перу новац, нудећи преступницима своје услуге.²⁹ Слично је и са симулованим радњама у истрагама других кривичних дела, нпр. трговини дрогом или проституцији – у првом случају се траже/купују наркотици или сексуалне услуге, у другом нуде/продају. Ипак, треба имати у виду да одређени облици симулације могу бити дискутабилни са аспекта њиховог легитимитета. Нпр., куповати дрогу значи дати новац и узети наркотице – новац може бити реалан или фалсификован, док је дрога по правилу права, долази са нарко-тржишта и завршава у рукама полиције. У случају, пак, да се стварни наркотици нуде на продају, постоји опасност да ситуација у одређеном сегменту

29 У првом случају новац који треба опрати обично није стварни приход од злочина, већ фиктивни, док је у другом по правилу реч о реалном приходу од криминала, чиме се омогућава не само идентификација осумњичених, већ се улази у траг и активи (имовини) стеченој криминалом (Bell, 2001: 333).

истраге измакне контроли те да они заврше у рукама преступника, односно на улици, што узрокује озбиљне контроверзе о оправданости примене таквих радњи.

У активном симулирању акценат свакако треба ставити на комуникацију полицијског службеника и осумњиченог, с обзиром да се путем ње дају предлози, разматрају могућности и договора о детаљима извршења кривичног дела. У ширем смислу, осим вербално, у непосредном контакту или телефоном, комуникација се може одвијати и писаним или неким другим путем, евентуално и конклюдентном радњом. Управо због чињенице да ове врсте истрага захтевају активну партиципацију истражног субјекта у фингираном догађају у коме се незаконита радња треба извршити и доказати (евентуална) кривица осумњиченог, радња симулирања садржи опасност од *подсјрекавања/провоцирања* на кривично дело, односно поступања у својству *агенција провокајора*.

За разлику од активног, *пасивно симулирање* подразумева креирање *објективних њрилика и околности* погодних за извршење кажњивог дела, уз изостављање *вербалној, писаној или конклюдентној конјакција* његових актера, који може бити релевантан са аспекта подстрекавања. Оно може имати своја два вида.

Први подразумева смештање одређених предмета и/или ствари на одређено место, односно простор, на начин да представљају примамљив *објект најада/јлен* за потенцијалне преступнике који се на/у њему нађу. Нпр., на место извршења кривичног дела или улицу поставља се новац или вредан накит тако да изгледа као да је изгубљен или одбачен – даље се прати да ли ће полицијски службеник који обезбеђује место догађаја или врши патролну делатност, након што га уочи исти пријавити и евидентирати, односно доставити надлежном органу, или задржати за себе. Слично претходном, аутомобил се под дискретним надзором поставља на паркинг на коме се нођу често дешавају њихова обијања или крађе – возило је без посебних мера заштите, на мрачном делу паркинга, тако да представља добар *јлен* за преступнике.

Други модалитет пасивне симулације захтева да се у надзирани амбијент, односно миље извршења кривичног дела, смешта *службено лице у улози ѡрађанина – ѡијенцијалне жрјиве*, с циљем да преступник за којим се трага над њим изврши кривично дело, најчешће акт насиља, попут силовања, мада то може бити и неки имовински деликт, са или без елемената примене силе и претње,

попут разбојништва или џепне крађе. Због своје природе, пасивни облици симулације искључују или своде на минимум могућност подстрекавања на кривично дело или друге облике понашања које их могу учинити незаконитим, односно недозвољеним, с обзиром да искључују преговарање и/или договарање актера криминалног акта (од којих је један полицијски службеник) које у себи може садржавати и радње притиска, уцене, изнуде и сл.³⁰

Захтев за конкретизацијом објекта симулирања у симулованој радњи

Грађани и њихове слободе и права морају се штитити од неутемељене примене истражних радњи са тешким последицама по њихове слободе и права. У том смислу, одабир особе, односно осумњиченог према коме ће се симулована делатност предузети представља прву опасност од злоупотреба. Законски и етички, недопустиво је да полиција врши *морално ѡрофилисање* грађана, произвољно одлучујући кога ће фингираном радњом проверавати/искушавати, а кога не. Другим речима, то се не сме чинити без опипљиве чињеничне основе.

Најкраћи и најједноставнији одговор на питање ко се проверава симулованом радњом би био – *симулована радња као истражна метода се може применити само према лицу за које постоје одређена сазнања да је извршило, да ѡриѡрема или да врши (да се бави) иста(им) или сличне(им) незаконитѡ(им) делатностѡ(ма) које ће бити одухваћене сценариом симуловања*. Овако дефинисан услов примене можемо назвати *захтевом за конкретизацијом* пасивног субјекта симулирања. Акцентујемо – да није *захтева за конкретизацијом*, полиција би према било коме могла креирати најразноврсније ситуације у циљу провере спремности на поштовање/непоштовање закона, што би у крајњој инстанци водило успостављању полицијске државе и борби против политичких, идеолошких и дру-

30 У случају када полицијски службеник у склопу тајне операције наступа као *мамац* и ако је при том његова улога потпуно пасивна и не обухвата никакву вербалну комуникацију с осумњиченим, члан 8. *Европске конвенције* за заштиту људских права се не примењује (*The Deployment of Special Investigative Means*, 2013; Маринковић, 2010). И поред тога, у пракси се од стране тужилаштва или суда, и као такви, неретко третирају као недозвољени, посебно у случајевима када се конструише превише примамљива прилика.

гих противника и неистомишљеника, у својеврсном амбијенту *лова у мушном*. При томе треба имати у виду и да криминолошке теорије указују на чињеницу да је свако од нас потенцијални преступник, те да у прилици за извршење незаконитог акта долазимо у искушење да га и учинимо, вагајући позитивне и негативне последице тог чина – *Да ли ће неко сазнајти за овај мој њосиуџак, која је вероватноћа да будем ухваћен, каква је санкција уколико будем ошкривен?* (Newham, 2019: 14).

Ипак, чињеница да се одређена незаконита понашања неретко испољавају у одређеној средини/простору, без знања о њиховом извршиоцу, захтева специфичан приступ. Фингирана радња се у овој ситуацији не може предузети према конкретном лицу/мети истраге јер оно(а) истражном органу није познато(а), већ за циљ има да привуче и разоткрије (неидентификованог) преступника који је раније вршио слична дела у том простору и који симуловану делатност препознаје као реално добру прилику за извршење новог. Овде је, заправо, реч о разним модалитетима *њасивној симулирања*, односно навођења на кривично дело у форми *мамца*.

У вези са претходно наведеним, важно је истаћи и да се симулована радња може применити само у доказивању оних кривичних дела за која постоје сазнања да их осумњичени врши или их је вршио. Другим речима, захтев за конкретизацијом обухвата како субјекта криминалне активности, тако и кривичн(а)о дел(а)о кој(а)е се доказуј(у)е. Најшире што се у овом случају може ићи је да се симулована радња односи на оне незаконите радње које су сличне, односно истоврсне оним које су обухваћена самом истрагом. При томе треба имати у виду и ситуације да појединци или криминалне групе некада могу вршити шири дијапазон незаконитих делатности, што би опет значило да симулована радња може обухватити било коју од њих.

С обзиром на претходно речено, закључујемо да конкретизација објекта симулирања има два своја вида:

1. *њерсонална конкретизација* – конкретизација физичког лица (или више лица) према коме се симулована радња предузима;
2. *месна (њросиорна) конкретизација* – конкретизација места, простора или објекта где се, односно на ком се симулована радња предузима.

Захтев за конкретизацијом објекта симулирања садржи тачку раздвајања одређених модалитета тестирања интегритета и доказне симуловане радње. Наиме, тестирање интегритета, с обзиром на повод и сврху, може бити *циљано* или *насумично*. Прво се у потпуности уклапа у претходно наведени услов који симуловане делатности морају задовољити, док се за друго то не може рећи – оно се реализује по принципу случајног узорка, без информација о незаконитости конкретних лица на које се само тестирање односи. Ипак, треба имати у виду да у овим ситуацијама није реч о било којем грађанину, већ службеном лицу које врши службену дужност – специфичност статуса тестираног и послова које врши (јавна власт) оправдава примену насумичних тестова. Штавише, тестови ове врсте и нису у потпуности насумични и одређени су сумњом у незаконито поступање (свих) запослених у одређеној организационој јединици, која произилази из конкретних сазнања, али и процене коруптивне угрожености, с обзиром на врсту послова који се у њој обављају (Marinković, 2020a).

Иако се може сматрати општеприхваћеним став да употреба симулираних радњи захтева одређену *чињеничну основу* садржану у *захтеву за конкретизацијом* објекта симулирања, у првом реду персоналном конкретизацијом, проблем је што ни у теорији, ни у законодавству, не постоји сагласност у погледу количине и квалитета чињеница неопходних за њихову примену. Оправдан је став да полиција мора располагати конкретним и проверљивим сазнањима, не само индицијама, да осумњичени врши кривична дела, како би суд наложио примену симуловане радње (Čentěš, Beleš, 2018: 33). У том смислу, наводи из кривичне пријаве нису довољни, једнако као и подаци из кривичног досијеа осумњиченог, с обзиром да у њему нису садржане чињенице о кривичним делима која су у току.³¹ Проверљиве чињенице да је осумњичени извршио, да припрема или, пак, врши кривична дела, највећим делом произилазе из *криминалистичко-обаветилајној рада*. Обједињујући у себи широк дијапазон метода прикупљања података из *оиворених, заиворених и иверљивих* извора, попут претраживања интернета,

31 Чињеница да је један од подносилаца представке раније осуђиван за кривично дело трговине наркотицима није релевантна за питање примене симуловане купопродаје. Оно што је релевантно је актуелна незаконита радња (Constantin and Stoian v. Romania, 2014).

посебно *deep* и *dark* веба, онлајн медија, база података агенција за примену закона и других интерних информационих система и размене података унутар њих, ангажовања информатора и сарадника, разних модалитета тајног надзора комуникација, праћења и снимања лица и сл., криминалистичко-обавештајни рад обезбеђује чињеничну подлогу за предузимање проактивних истрага или покретање самих кривичних поступака, везано за најперфидније преступнике и најсложеније криминалне форме. На овај начин се, у синергији са осталим расположивим сазнањима, конституише ваљан чињенични основ за конкретизацију објекта симулирања и примену саме истражне симуловане радње, као финализације, круне или *завршној чина њрејходно вођене њроактивне истраје, хвајтањем њресџуйника на делу!*

Забрана подстрекавања у симулираним радњама

Симулирана радња мора бити тако осмишљена и реализована да особи која се проверава обезбеди једнаке шансе да учини или не учини кажњиво дело. Другим речима, њен исход искључиво мора бити ствар слободне воље, односно избора пасивног субјекта – према осумњиченом се не сме поступати на начин да се подстрекава на извршење незаконите радње. Амбијент у коме се симулована делатност спроводи и начин на који се то чини су такви да само дефинишу место и време испољавања кривичног дела.

Критеријуме који дефинишу постојање подстрекавања у симулованим радњама тешко да може дати закон, осим општих одредби садржаних у материјалном кривичном закону, везано за подстрекавање као облик саучесништва. Другим речима, суд је тај који у сваком конкретном случају, на основу расположивих чињеница, мора одговорити на ово питање. У његовој анализи посебан значај имају ставови судова у САД, у првом реду *Врховној суду (Supreme Court)*,³²

32 У правосудној пракси САД у употреби су два приступа, тј. две доктрине тумачења постојања/непостојања подстрекавања у симулованим радњама и делатностима тајних агената у прикривеним операцијама. Прва се фокусира на склоности појединца који је предмет истраге - суд испитује да ли је вероватно да би он извршио злочин и у случају да полиција није учествовала у креирању амбијента за његово испољавање. Други приступ тумачења постојања/непостојања подстрекавања у симулованим радњама се не фокусира на криминалне склоности појединца, већ карактер и садржину симуловане радње и поступање полиције у оквиру ње (Ross, 2014: 677; Nay, 2005: 402).

док последњих година значајан допринос дају и пресуде *Евројској суда за људска љрава (European Court of Human Rights)*, као и националних судова европских држава.³³

Провокација, односно подстрекавање у симулованим истражним радњама представљају тешкоће са којима се судови свакодневно суочавају, а нема сумње да ће тако бити и убудуће. Решење је пронаћи баланс – дати осумњиченом само прилику/могућност да прекрши закон, с једне, односно избећи подстицање на вршење криминалне радње коју иначе не би учинио, с друге стране. У његовом дефинисању посебан значај има поштовање три критеријума: 1) услов за примену симуловане радње је поуздана информација, односно на доказима засновано образложење; 2) примена се одвија под помним надзором суда; и 3) између полицијског службеника и лица које је предмет истраге постоји такав однос који се суштински своди на давање прилике за извршење кривичног дела и ништа више од тога.

Свакако је вредна пажње и констатација да питање подстрекавања у симулованој радњи великим делом зависи од врсте и дубине инфилтрације – полицијски службеник који под легендом дуже борави у криминалној групи, ступајући у контакт с њеним члановима и челним људима, биће у прилици да их знатно више незаконито подстиче него што ће то моћи да уради у случајевима када је једнократно ангажован, по правилу везано за појединачну криминалну трансакцију.

33 Главна питања које *Евројски суд за људска љрава* разматра у вези са подстрекавањем у примени симулованих истражних радњи и прикривених иследника тиче се права на правично суђење, тј. поштовање члана 6 *Евројске конвенције о заштити људских љрава и основних слобода*. Суд сматра да повреда овог права постоји у случајевима када лица оптужена за извршење кривичног дела употребом прикривених агената/симулованих радњи нису претходно осуђивана за слично или друго кривично дело, односно да не постоји у случајевима када су претходно осуђена, иако то није строго правило. Међутим, овај аспект сам по себи није пресудан, јер суд обраћа пажњу и на субјективну страну повреде права на правично суђење – предиспозицију лица за извршење кривичног дела пре приступа прикривеног агента, односно примене симуловане радње. С обзиром да је предиспозиција, сама по себи, критеријум који се често не може лако утврдити, то објективни аспект овог питања, тј. податак о претходној умешаности лица у исту или сличну криминалну радњу, треба вредновати као тежи (*Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb)*, 2014; Stariene, 2009: 263).

Питања иницирања незаконитог акта и нереално добре понуде у симулованим радњама

Питање *иницирања незаконитог акта* у директној је вези са забраном подстрекавања, односно поступања у својству *агенџа провокајџора* при реализацији симулованих радњи. У том смислу, теоријска промишљања и судска пракса углавном стоје на становишту да (иницијални) предлог за извршење кривичног дела у симулованом амбијенту не би требао да потекне од истражног субјекта. Тиме се избегава његов утицај на *рађање идеје* о инкриминисаном акту, која преступнику *можда и не би љала на љамеџ* да му није предложена, што се најјасније утврђује у случају када је он испољи први.

Друго важно питање у вези са симулованом радњом јавља се у случајевима када се осумњиченом/провераваном даје *нереално добра* прилика за извршење незаконите радње. *Нереално добра* *џрилика* се може дефинисати као ситуација у којој су околности извршења кривичног дела којим се по правилу постиже имовинска корист такве да су, са једне стране, мале шансе да ће извршилац *биџи* *оџкривен*, док је, с друге стране, реч о *неуобичајено великој материјалној користи*, услед чега, са аспекта потенцијалног преступника, једноставно *вреди ризиковати* (Marinković, Kesić, 2020b). Важно је да се такве ситуације у реалном животу не срећу или јако ретко срећу, због чега се и понашање тестираног у њој тешко може узети као *џараџима* његове стварне криминалне воље.³⁴ Другим речима, *симулирање доџађаја са нереално добром џонудом* шаље *слаб сиџнал* да је проверавани који подлегне таквом искушењу *реални џресџуџник*.³⁵ Ако узмемо у обзир раније наведену констатацију да симуловане истражне радње имају смисла само у случајевима када

34 Мети истраге је од стране тајног агента, који се представио као радник ваздухопловне компаније, понуђено да купи 20 килограма кокаина уз огроман попуст, уз објашњење да је дрога пронађена у неком загубљеном пртљагу. Сама мета се никада није бавила трговином наркотицима, али је наговорена на исту причом о великом профиту који би зарадила. Суд је донео одлуку да је жртва противправно била наведена на вршење дела (*енџ. entrapment*) (State v. Anders, 1992).

35 Ово је изражено као практично *џравило да џолиџија може користиџиџи џревару да улови вукове, али не и јаџњаџ*. Или, по речима судије Ворена (Warren), мора се повући граница између *замке за неџпрезноџ џрађанина и замке за неџпрезноџ криминалца* (Sherman v. United States, 1958)

се њима доказује кривица оних појединаца који би исту или сличну незакониту делатност извршили у истој или приближно истој реалној ситуацији, тада симулиране ситуације које у било ком сегменту значајно одступају од стварних животних прилика и околности, посебно у погледу примамљиве и неуобичајено добре шансе за извршење престапа, треба искључити.

Закључак

Тежња човека да проверава друге и увери се у њихову оданост или спремност на поштовање моралних и/или правних норми присутна је од давнина – зависно од исхода, они који су контролисани су кажњавани или награђивани. Провере су често подразумевале и осмишљавање фингираних ситуација, како би субјект који их је вршио кроз њих директно и недвосмислено утврдио, за њега релевантне, чињенице. Симуловане радње су у кривично законодавство уведене током двадесетог века, док се у пракси легендирано поступање полиције са елементима фингирања користило и много пре. Главни разлог је била нужност борбе против *консенсуалној криминала* и *злочина без жртве*, посебно у случајевима њиховог испољавања у оквирима организованог криминала. Немогућност долажења до релевантних доказа конвенционалним истражним методама захтевала је другачији приступ рада, чија је окосница узимање фингираних улога и симулирање криминалних радњи, у циљу провере законитости поступања, идентификовања и процесуирања преступника.

Суштински, симуловане активности се заснивају на концепту дискретног посматрања спонтане људске реакције на ситуационе чиниоце из окружења. Међутим, одговор на питање да ли је та реакција заиста спонтана, односно да ли је резултат слободног избора појединца, одлучујуће дефинише валидност њихове примене. Симуловане радње морају бити тако осмишљене и реализоване да особи која се проверава обезбеде једнаке шансе да учине или не учине кажњиво дело – њихов исход треба искључиво бити ствар слободне воље и избора пасивног субјекта. С друге стране, одабир особе према којој ће се симулована радња реализовати носе са собом и ризик од могућих злоупотреба. У том смислу, недопустиво је да полиција врши морално профилисање грађана, прои-

звољно одлучујући кога ће симулованом радњом проверавати/искушавати. Другим речима, не сме се дозволити да се одабир појединаца који ће бити изложени фингираној радњи врши без опипљиве чињеничне основе.

Без обзира што симуловане истражне радње припадају корпусу оних које су посебно ризичне по грађанске слободе и права, њихова примена се не доводи у питање. Штавише, све сложеније форме организованог криминала, посебно оног који се везује за илегална тржишта, с једне стране, као и техничка и/или фактичка немогућност примене разних модалитета тајног надзора у одређеним истрагама, с друге, интензивирају захтеве за легендираним полицијским поступањем, инфилтрацијом у криминалну средину и предузимањем симулованих истражних/криминалних радњи.

Литература

1. Bell, R. E. (2001). Undercover Sting Operations in Money-Laundering Cases. *Journal of Money Laundering Control*. 4(4): 333–343.
2. Bill, K. (2002). Springtime for Saddam. *N.Y. TIMES*. Apr. 6/2002.
3. Библија, Стари и Нови завет, прва књига Мојсијева – Постање (глава XXII).
4. Constantin and Stoian v Romania. Merits and just satisfaction, App no 23782/06, App no 46629/06, IHRL 3676 (ECHR 2009). 29th September 2009. European Court of Human Rights [ECHR].
5. Connors, C. J., Nakita, A., Smith, S. M., Patry, W. (2017). Shocking the Conscience: Public Responses to Police Use of the "Mr. Big" Technique. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*. vol. 17(1): 25–37.
6. D.E.A. Narcotics Investigative's Manual, (2020). U.S. Government, Boulder, Colorado.
7. Fijnaut, C., Marx, G. (ed.) (1995). Undercover – Police Surveillance in Comparative Perspective. The Hague–London–Boston.
8. Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). European Court of Human Rights. 2022.
9. Hay, B. (2005). Sting Operations, Undercover Agents and Entrapment. *Missouri Law Review*. Volume 70, Issue 2: 387–430.
10. Hulnick, A. S. (2001). Dirty Tricks for Profit: Covert Action in Private Industry. *International Journal for Intelligence & Counterintelligence*. 14: 529–544.

11. Lee, G. (2004). *Global Drug Enforcement – Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton.
12. Lyman, M. (2002). *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton.
13. Маринковић, Д. (2020а). Прилог дефинисању тестирања интегритета у полицији – нормативни аспекти. Зборник радова Правног факултета у Новом Саду. 54(2): 591–610.
14. Marinković, D., Kesić, T. (2020b). A contribution to defining of integrity testing in police: Crime-investigating aspects. *NBP. Nauka, bezbednost, policija*. 25(1): 15–30.
15. Маринковић, Д. (2010). Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе. Нови Сад.
16. Маринковић, Д., Лајић, О. (2018). *Криминалистичка методика*. Београд.
17. Маринковић, Д. (2009) Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника. *Безбедност*. 51(1–2): 133–151.
18. Marx, G. (1988). *Undercover – Police Surveillance in America*. University of California Press.
19. New Zealand Law Society. "Mr. Big" operations receive judicial support. 23 June 2016.
20. Newham, G. (2019). *Understanding and preventing police corruption: lessons from the literature*. Policing and Reducing Crime Unit Research, Development and Statistics Directorate 50 Queen Anne's Gate London.
21. Smith, S. M., Stinson V., Patry M. W. (2009). Using the "Mr. Big" technique to elicit confessions: Successful innovation or dangerous development in the Canadian legal system?. *Psychology, Public Policy, and Law*. 15(3): 168–193.
22. Supreme Court of Canada. *R. v. Hart*, 2014 SCC 52, [2014] 2 S.C.R. 544.
23. *The Deployment of Special Investigative Means*. (2013). Council of Europe.
24. Stariene, L. (2009). The Limits of the Use of Undercover Agents and the Right to a Fair Trial Under Article 6(1) of the European Convention on Human Rights. *Jurisprudence*. 3(117): 263–284.
25. *State v. Anders*, 596 So. 2d 463, 464 (Fla. Dist. Ct. App. 1992).
26. *Sherman v. United States*, 356 U.S. 369 (1958).

27. Čentěš, J., Beleš, A. (2018). Regulation of Agent as a Tool for Combating Organized, *Journal of Security and Sustainability*. Issues 8(2): 29–38.
28. Ross, J. E., (2014). Undercover Policing and the Varieties of Regulatory Approaches in the United States Crime. *The American Journal of Comparative Law*. Volume 62(1): 673–683.

On Entrapment Operations Used in Criminal Investigation

Abstract: *In an effort to test the behaviour, attitudes, and commitment of those they care about, people have long simulated certain actions and events, seeking to confirm or disprove doubts about their sincerity or loyalty. Over time, simulation has evolved into a cognitive method that speaks first-hand about a person and their behaviour in situations where they believe their actions will remain a secret for others. This was also recognized by the state entities responsible for combating crime, primarily the police, realizing that secret and consensual illegal actions cannot be proven without assuming fictitious roles of criminals and organizing entrapment operations and simulated events, through which they will be exposed. However, such investigative methods immediately revealed themselves to be highly sensitive in terms of the freedoms and rights of individuals they are aiming at, as well as potential abuses and punishment of innocent citizens. The issues of the basis for the application of the entrapment operations, the determination of the person against whom the action will be taken, the actions of the police in the role of agent provocateur and in connection with that inciting the commission of a criminal offense in simulated events, among others, highlight the complexity and importance of studying this topic in criminal investigation.*

Keywords: *criminal investigation, entrapment operations, simulated events and actions, pseudo buy, decoy operation, agent provocateur, active provocation, integrity testing.*

Др Саша МИЈАЛКОВИЋ

Др Младен БАЈАГИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301065M
УДК:323.28 623.458.2/.3 355.58:623.458

Прегледни научни рад

Примљен: 27. 1. 2023. године

Ревизија: 25. 2. 2023. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Методолошке смернице за појмовну дивергенцију биотероризма, агротероризма, биобезбедности и агробезбедности

Апстракт: Због могућих злоупотреба оружја за масовно уништавање (нуклеарног, хемијског, биолошког, радиолошког), тероризам је појачао актуелност савремене глобалне претње – „метатероризма“. Од пошеницијалних нежељених сценарија, један од најреалнијих је биотероризам, јер је биолошко оружје најлакше произвести и злоупотребити. Истовремено, један од најреалнијих сценарија биотероризма је аротероризам злоупотребом патогених микроорганизама, токсина и њихових преносника за намерно изазивање заразних болести и смртности код људи, животиња и биљака, и то зајачавањем пољопривредних ресурса, воде и хране за људе и животиње, те највише зајачавањем животне средине. Услед стварних и могућих последица „био-агро-тероризма“, у теорији и пракси безбедности развија се курс биобезбедности и биоакошности/биоодбране којим се привреда, животна средина и здравље људи и других живих бића штите од болести, штеточина и биотероризма, а у оквиру њега и агробезбедности којим се штите пољопривредни и прехрамбени ресурси од аротероризма и од његових штетних последица. Ове трендове настоји да праће и Република Србија која, између осталог, сироводи законске прописе и стандардизациска докуменца у области безбедности хране. Како је реч о новом мултидисциплинарном курсу у теорији безбедности, у којем су евидентне бројне појмовне и термиолошке дивергенције и конверген-

ције, циљ овој рада је да дисципнира појмове биотероризма, агротероризма, биобезбедности и агробезбедности.

Кључне речи: *тероризам, биолошко оружје, биотероризам, агротероризам, агробезбедности, биобезбедности, језик безбедносних наука, методологија научној истраживања.*

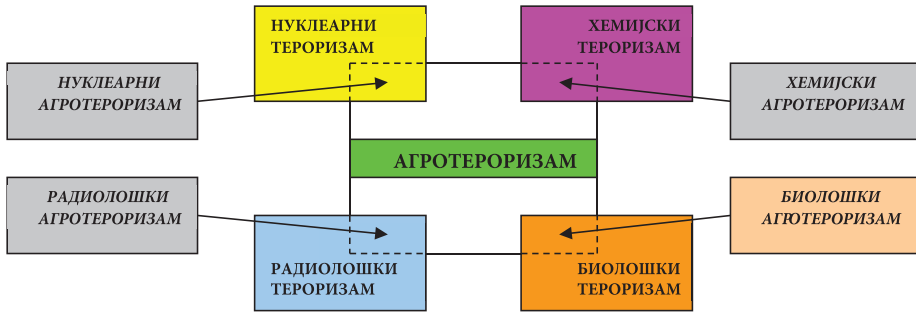
Увод

У освиту трећег миленијума, тероризам поприма глобалне димензије, између осталог, и због све веће опасности од нуклеарног, хемијског, радиолошког, кибер и биолошког тероризма. Од тога, најреалнија је опасност употребе биолошког оружја, до кога данас није тешко доћи, а које на невидљиве начине може да изазове катастрофалне последице по живи свет, ширих размера (Бајагић, 2007: 211–216).

Иначе, историји је добро позната примена биолошког оружја у ратовима. Његови стравични ефекти утицали су на то да се његова производња, складиштење, експериментисање и употреба у војне сврхе потпуно забране, чему су посвећене бројне међународне конвенције и безбедносни режими. И поред тога, биолошко оружје се производи и сваким даном је све савршеније, моћније и убојитије, чему доприноси убрзани развој генетичког инжењеринга и биотехнологије (Гаћиновић, 2012: 7).

На погодност биолошког оружја за уништавање непријатеља указују његове карактеристике: 1) *ираспорности и масовности уништавања и онеспособљавања људи, биљака и животиња*; 2) *експлозивности и трајности дејствуваних ефеката*; 3) *психолошки ефекти* (страх, паника и дезорганизација); 4) *трајности биоконтаминације* атмосфере, воде и хране који постају извори епидемија и 5) *постојање немој периода* инкубације и ширења болести. Биолошко оружје је „тихо и подмукло”, па се биолошки напади откривају тек по инкубацији (одложено дејство) и испољавању карактеристичних симптома болести. (Јовић, Савић, 2004: 90, 131).

Због својстава, биолошко оружје јегодно за терористичка дејства, која су познатија као *биотероризам*. Овај вид тероризма може да се манифестује у више форми, при чему је велика вероватноћа да ће се испољити као *агротероризам* – *биолошки тероризам пољопривредних ресурса, воде и хране за људе и животиње*.

Слика 1. – Видови неконвенционалној ајројтероризма

Иначе, агротероризам масовнијих размера (тзв. *Неконвенционални ајројтероризам*) може да буде изведен још и нуклеарним, хемијским и радиолошким оружјем. Предмет овог рада је *биолошки ајројтероризам*.

Биолошко оружје и могућности злоупотребе у терористичке сврхе

Генерално, *биолошко оружје* су сви патогени микроорганизми или њихови токсини којима се намерно изазивају обољења и смрт људи, животиња и биљака, па и угрожавање животне средине у целини (Чобељић, 2001: 19). У ширем смислу, поред *патогених микроорганизама* и *токсина* (отрова), биолошко оружје обухвата и *инсекте*, *ишчице* и *животиње* које преносе болести. То су „микроби и други биолошки агенси или токсини, без обзира на њихово порекло или начин добијања, чије поседовање није намењено за профилактичку, протективну или другу мирољубиву сврху, као и оружје, опрема и друга средства и начини дисеминације ових агенса ради непријатељских намера или током ратних сукоба” (United Nations, 1978).

Постоји више класификација биолошког оружја. Према једној, у биолошко офанзивно оружје спадају: 1) вируси; 2) бактерије; 3) гљивице; 4) рикетије и 5) токсини (упоредити: Стерн, 2004). Према другој, четири су типа биолошких агенса: 1) природни отрови (рицин, сакситоксин, венوم); 2) вируси; 3) салмонела, ботулизам, антракс и 4) куга (Вајт, 2004: 309). Амерички Центар за контролу и превенцију заразних болести (CDCP) наводи шест агенса који

су најозбиљније претње човеку и животињама: 1) *Bacillus anthracis* које изазива антракс; 2) *Clostridium botulinum* (токсин) који изазива ботулизам; 3) *Yersinia pestis*, који узрокује кугу; 4) *Variola*, која изазива богиње; 5) *Francisella tularensis*, која изазива туларемију и 6) *Ebola* и *Lassa* вируси, који изазивају вирусну хеморалгичну грозницу (Knowles, Bayens, 2005: 33).

Према војно-епидемиолошким карактеристикама, биолошко оружје су:

- *према ефектју: агенси са локалним дејством* (смртност преко 25% – плућни антракс, куга, хеморалгијске грознице, ботулизам), *агенси за опшћособљавање* (смртност 1–2% – колера, бациларна дизентерија), *агенси за узнемиравање* (ретки смртни исходи – тровање стафилококним ентеротоксином);
- *према контагиозности* (могућности интерхуманог преносења): *висококонтгиозни агенси* (вируси великих богиња, хеморалгијских грозница, узрочник куге), *умерено контагиозни* (узрочници трбушног тифуса, бациларне дизентерије), *неконтгиозни* (узрочници туларемије, маларије, бруцелозе, бактеријски токсини);
- *према брзини дејства: агенси са брзим дејством* (инкубација за неколико сати – токсини), *агенси са успореним дејством* (инкубација 2–7 дана: куга, туларемија, данга, колера, антракс), *агенси са одложеном дејством* (инкубација дужа од 7 дана: трбушни и пегави тифус, бруцелоза, Q грозница) и
- *према преживљавању у спољној средини: неоптиорни агенси* (већина вируса), *релативно оптиорни агенси* (преживљавају до 24 сата: узрочници куге, туларемије, бруцелозе), *веома оптиорни агенси* (преживљавају више дана, недеља, година: узрочници антракса, Q грознице) (Чобелић, 2001: 19–20).³⁶

Најзад, према смртности коју узрокује, биолошко оружје се дели у три категорије:

- биолошко оружје *A категорије* – агенси високог приоритета важности; лако се преносе или шире; узрокују високу

36 Будући да се данас, због напретка генетичког инжењеринга, сваки микроорганизам може користити као оружје, ова класификација је релативно застарела, па је треба узети као традиционалну и као основу за класификације новијег датума.

стопу смртности, велику панику и озбиљно нарушавају стабилност нападнутог друштва; захтевају посебне здравствене мере. То су: вариола, антракс, ботулизам, куга, туларемија, филовируси (ебола и марбург грозница) и ареновируси (ласа грозница и Јунин – аргентинска хеморалгична грозница) и други слични вируси;

- биолошко оружје *Б катигорије* – релативно погодни вируси за ширење; узрокују средњи морбидитет и ниску стопу смртности; захтевају посебну дијагнозу и појачано надгледање. Ради се о вирусима: *Cohiella burnetti* (Q грозница), *Brucella* типови (Бруцелозе), *Burkholderia mallei*, алфавируси (венецуелански енцефаломијелитис и источни и западни коњски енцефаломијелитис), рицин отрови, *Clostridium perfringens* епсилон отрове, и антеротоксини Б стафилокока. Посебна подврста агенса Б категорије (преносиви путем воде или хране) су: типови салмонеле, шигела дизентерија (*Shigella dysenteriae*), ешерихија коли (*Echerichia coli*), *Cryptosporidium parvum* и колера.
- биолошко оружје *Ц катигорије* – вируси највишег приоритета, односно патогени високе смртности који се могу лако произвести, ширити и употребити против ширег круга људи. У њих се убрајају: нипа и хантавируси, вируси хеморалгичне грознице крпеља, вируси енцефалитиса крпеља, жута грозница, и туберкулоза. Борба против агенса Ц категорије захтева стално истраживање ради унапређења откривања зараза, дијагноза, третмана и превенције (Cordesman, Burke, 2001: 11–13).

Међу најпознатије агенсе биолошког оружја спадају: *B. anthracis* (антракс), *Y pestis* (дубонска куга), *Brucella abortus* (бруцелоза), *F. tularensis* (туларемија), *Cl. botulinum* (ботулизам), *Cox. burnetii* (Q-грозница), *Burkholderia spp*, *Fusarium spp*, *Morbillivirus spp*, *Staphylococcus spp*, венецуелански вирус енцефаломијелитиса коња код и неколико вируса изазивача хеморалгијских грозница (*Ebola*, *Marburg*, *Lassa*, *Rift Valley*). Узрочници антропозооза (куге, туларемије и антракса) и култивисани узрочници болести животиња (слинавке и шапа, бруцелозе и говеђе куге) озбиљна су претња за домаће и дивље животиње, као и за угрожене врсте. Нарочито су опасни вируси болести Њукасла, птичјег грипа, афричких свиња,

афричких коња, док су најинфективнији вируси слинавке и шапа. (Радосављевић et al., 2010: 934).

Оно што биолошко оружје чини погодним средством за уништавање људи, животиња и биљака јесу: 1) *економичности* *производње*; 2) *специфичности* и *селективности* *дејства* на људе, животиње и биљке; 3) *могућности* *социјалне* *защити* *терориста* *вакцинама*; 4) *иронизирано* *дејство* *накнадним* *ширењем* *обољења*; 5) *комбиновано* *дејство* (нпр., са хемијским оружјем); 6) *прикривена* *примена* имитирањем природно настале епидемије. Ограничавајући фактори примене су: немогућност потпуне контроле због непредвидивости манифестација епидемије, зависност од климатских услова и средине у којој се делује, одложен почетак деловања зависно од дужине инкубационог периода, опасност од сопственог заражавања, и неопходност стручног знања у руковању биолошким агенсима (Чобелић, 2001: 19).

Због наведених својстава, биолошко оружје јегодно за извођење биотерористичких дејстава. *Биотероризам је примена биолошких агенса за извођење терористичких акција тако што се намерним изазивањем заразних болести и смртности људи, животиња и биљака, код трајана шири страх и неверење у државну власт, урожава усавно уређење и национална безбедност најаднуће државе, а од државних власти очекују извесни политички исходци.* Мишљења о степену опасности од биотероризма су подељена: једни сматрају да терористичке организације тешко могу да обезбеде биолошко оружје и да овладају његовом производњом; други тврде да транснационални организовани криминал и државе-спонзори терориста могу да купе технологију и знања био-експерата и да их уступе терористима.³⁷

Страхови од биотероризма су оправдани, јер су у XX веку многе државе експериментисале са биолошким оружјем (САД, Немачка, Јапан, Велика Британија и бивши Совјетски Савез), при чему се тврди и да су научна знања „неконтролисано изашла” из тајних лабораторија. Тиме су створени услови за развој биотероризма, али и његовог посебног облика *агротероризма – биолошког тероризма иронизираних ресурса, воде и хране за људе и животиње.*

37 Иако нема доказа да су Ал Каида и сличне организације дошле у посед биолошког и хемијског оружја, моћ и финансијска средства коју поседују омогућавају им да лако овладају овим оружјем и да запрете невиђеним разарањима.

Страхује се да би највећу логистичку подршку биотерористима могли да пруже незадовољни и слабо плаћени био-научници, без обзира на државу из које долазе. Коначно, постоје сумње да се у неким државама развијају биолошки агенси који могу да се злоупотребе и у сврхе агротероризма (Египат, Сирија, Северна Кореја и др.) (Monke, 2004: 9).

И поред свих дилема, генерално се сматра да биолошки агенси могу лако да постану оружје за које ће се терористи одредити ако користе оружје за масовно уништавање, јер се они производе лакше него нуклеарно оружје и радиоактивни материјал, лакше се транспортују и набављају. Верује се да тренутно десетак држава развија програме биолошког оружја. Зато се биотероризам и агротероризам сврставају у највеће претње безбедности у XXI веку, које не познају државне границе. Због бројности биолошких агенса и био-производа, још пре двадесетак година страховало се да су најмоћније терористичке организације већ доспеле у посед знања, технологије и финансија, и да су у стању да произведу многе јаке отрове који изазивају и тренутну смрт људи. Потврђено је да су у могућности да произведу и органофосфорна једињења из групе пестицида, органосумпорна, органоазотна и флуоро-карбонска једињења, психохемијске отрове синтетичког и природног порекла, живу, олово, цијенкалијум и друго (Упореди са: Thompson, 2006). Процењује се да би најчешћи могући циљеви масовнијих тровања били вода, ваздух и храна, као и цео пољопривредни и сточарски сектор (Упореди са: Khan et al., 2001).

Агротероризам као форма биолошког тероризма

Агротероризам је један од облика *агрокриминала* (*agro-crime*) у ширем смислу речи, којег чине бројне нелегалне активности у вези са пољопривредном производњом и производима, животињама и производима од животиња, којима се угрожава здравље и живот животиња и људи, јавно здравље, безбедност хране и национална безбедност.³⁸

38 Бројне су форме агрокриминала: фалсификовање и кријумчарење производа биљног и животињског порекла, фалсификовање хране за животиње и прихране за биљке, злостављање и занемаривање животиња, кријумчарење биљака и животиња, експлоатисање дивљих животиња, крађа животиња и биљака, угрожавање биљака и животиња биолошким агенсима и штетним хемијским материјама. Агрокриминал у ужем смислу

Генерално, агротероризам за мете има домаће животиње и стоку, биљне културе, прехранбено индустрију, дистрибуцију хране и малопродајне системе (Schneider et al, 2012), као и пољопривредне истраживачке лабораторије (Duckman, 2003: 2). Такође, то могу да буду и терористички напади на шумске ресурсе и злоупотреба болести стоке (*diseases to livestock*) (Ronczkowski, 2018: 19). Најзад, агротероризам може да се манифестује и као злоупотреба нуклеарних или хемијских средства, као намерна дисфункција пољопривредне производње, те злоупотреба високософистициране технологије за утицај на климатске/атмосферске параметре, што посебно утиче на вегетацију (клијање, цветање, зрење итд.) (Радосављевић, Белојевић, 2011: 127).

Као облик биолошког тероризма, агротероризам је политички мотивисани намерни напад на пољопривредне културе, производне и продајне капацитете, производе, храну и воду са намером да се нанесе велика економска штета, штета производном и продајном ланцу пољопривредних култура, да се заразе прехранбени производи и животиње, изазову различите болести код становништва, а тиме и паника и страх, те да се наруши унутрашња стабилности нападнуте земље (Johnson, 2007: 53; Harrison et al, 2010: 341). Укратко, то је намерна злоупотреба биолошких агенса против водних ресурса, пољопривредних усева, производа и стоке (Dambek, Anderson, 2007: 28).

Биолошки агротероризам је реална претња сектору пољопривреде, као стратешком извору хране за становништво. Претње ратарству и сточарству, прехранбеној индустрији и води долазе од могућег намерног изазивања заразних болести код животиња и пољопривредних култура, те контаминирања водних ресурса, чиме би се значајно нарушио ланац исхране становништва и узроковало оболевање и смрт већег броја људи. Осим тога, разлози биолошких агротерористичких напада могу да буду и: увећање броја терористичких организација које су непријатељски настројене према земљама у развоју и према развијеним земљама; значај пољопривреде за живот у сиромашним земљама и зависност

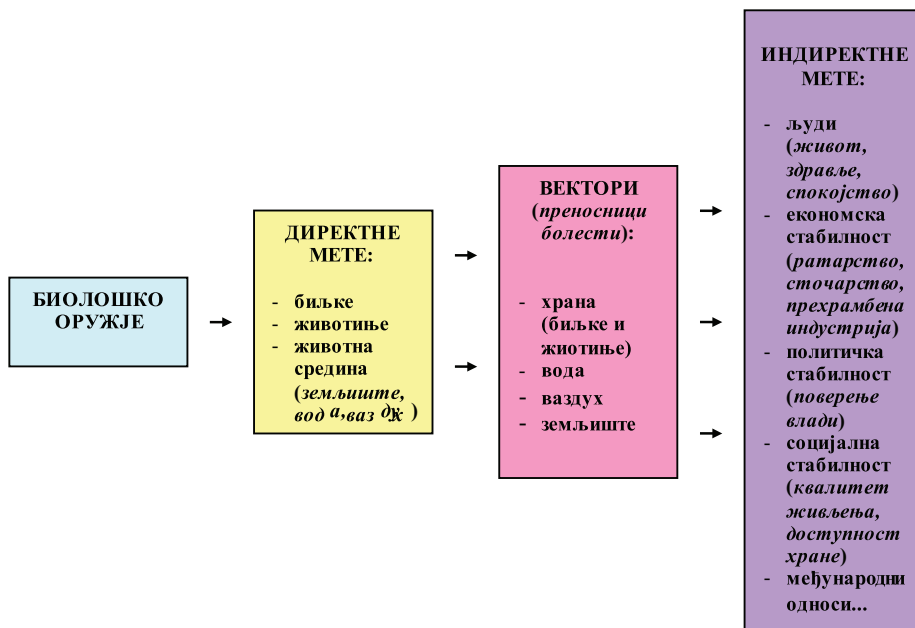
за циљ има стицање противправне имовинске користи. Упореди: *What are agro-crime and agro-terrorism?*, The World Organisation for Animal Health, <https://www.woah.org/en/what-we-offer/eme-rGENCY-preparedness/agro-crime-and-agro-terrorism/>, доступно 13. 1. 2023.

држава од извоза и увоза пољопривредних производа (Радосављевић et al, 2010: 935). Агротероризму могу да прибегну и државе (*state sponsored agroterrorism*), па је јасно зашто се сматра једним од највећих претњи данашњице (Linacre et al, 2005: 2).

Мете биолошког агротероризма могу да буду: 1) *директне* (земљиште, вода, ваздух, биљке, животиње) и 2) *индиректне* (живот, здравље и спокојство људи; економски губици у ратарству, сточарству, прехранбеној индустрији и извозу прехранбених сировина и производа; политичка стабилност; социјална стабилност – квалитет живљења и доступност здравој храни; међународни односи итд.). Аналогно томе, агротероризам може да буде: 1) *зооцидни и фитиоцидни*, чије су кључне мете пољопривредни ресурси и пољопривредна и прехранбена производња и дистрибуција; 2) *јеноцидни*, чија су мета људи који конзумирају контаминирани пољопривредне производе и 3) *екоцидни ајроџероризам*, којим се уништава животна средина. Осим тога, агротероризам може да буде облик економског ратовања против националних пољопривредних система, чиме би се угрозио систем обезбеђења прехранбених производа, изазвали значајни економски губици и угрозила национална безбедност (Lutz&Lutz, 2008: 31; Foxell, 2001: 113–114).

Иначе, термин „агротероризам” је почео да се користи пре тридесетак година, како би се нагласила рањивост пољопривреде, стабилности и безбедности хране, као и њене дистрибуције и снабдевања, од намерног изазивања животињских или биљних болести, чиме се изазива економска штета, генерише страх и губитак поверења становништва у владу и дестабилизује држава (Lubroth, 2006: 362).

Агротероризам има потенцијал да оствари далеко већи негативан утицај на економију због загађења и угрожавања извоза прехранбених производа од, нпр., подметања експлозива у авион или у зграду. Могућности извођења агротерористичких напада су неограничене јер су могуће мете: храна, прерађивачи, продавнице, ресторани, фарме и ранчеви, стока, усеви, транспортни системи за целокупну пољопривреду, посебно за храну и воду, и то подједнако у свим секторима пољопривредне производње, понуде, потражње и потрошње (Turvey et al., 2003: 8–9).

Слика 2. – Процес ујрожавања биобезбедности и агробезбедности биотероризмом

Иако се сматра да су за агротероризам у процесу узгоја стокe најпогодније болести са А и Б листе Office International des Epizooties (Радосављевић et al, 2010: 934), за акте агротероризма, биокриминала и биолошког ратовања погодни су и агенси: за говеда – *foot-and-mouth disease virus* – FMDV, *rinderpest virus*; за свиње – *foot-and-mouth disease virus*, *classical swine fever virus* и *African swine fever virus*, а за живину – *avian influenza virus* и *Newcastle disease virus*. Осим говеда и свиња, *foot-and-mouth disease virus* изузетно је погодан да зарази и изазове озбиљне болести код оваца, коза и других животиња-папकारа.³⁹ Поред ових болести, у већини откривених случајева

³⁹ Сва домаћинства и животиње у свету осетљиве су на инфекције и болести од овог вируса. Болест је у режиму међународног карантина по правилима Office International des Epizooties – OIE. FMDV је ендемска у великим регионима Азије, Африке, Блиског Истока и Јужне Америке. Спорадична FMDV епидемија повремено се јављала у Јапану 2000. године и Великој Британији 2001. године. Болест је први пут идентификована 1898. године, као последица истраживања овог вируса у многим лабораторијама и истраживачким установама

агротероризма у САД, животиње, производи животињског порекла и објекти за производњу вуне били су директно изложени антраксу (Johnstone, 2008: 19). Слично је и са био-нападима на биљке. Најзад, и генетски инжењеринг је велики потенцијал агротероризма (Упореди: Jošt, Koks, 2005: 17).

Због тога *US Congressional Research Service* агротероризам посматра и као чин економског ратовања којим се „намерном употребом животињских или биљних болести генерише страх, изазивају економски губици и подрива друштвена стабилност” (*US Congressional Research Service*, 2009: 2). Наиме, у доба глобалног агробизниса, свакој земљи чији се сточни фонд или пољопривредни засади заразе ендемским или егзотичним патогенима, природно или намерно, забрањује се приступ прехранбеним извозним тржиштима. То има штетне ефекте по политички, социјални и економски сектор државе, а потенцијално угрожава и сам опстанак нације (Brown, Bolin, 2000: 27).

Поред катастрофалних здравствених, епидемиолошких и других последица, агротерористички напади узрокују и велике економске губитке: 1) губици производа, трошкови санације последица (уништавање заражених биљака и оболелих животиња), трошкови превенције (вакцине, лекови, дијагностика, пестициди и ветеринарске услуге); 2) губитак извозних тржишта; 3) смањење укупне производње и позитивних економских ефеката, уз штете и у другим гранама економије (транспорт, малопродаја, туризму и др.); 4) трошкови владе око надокнаде штете пољопривредним произвођачима, и трошкови дугорочних мера за искорењивање штетних материја (Monke, 2004: 6; Byrne, 2007). Осим тога, инциденти везани за храну и пољопривреду су претња и општем јавном здрављу, исхрани животиња, производњи хране, аквакултури, сточарској производњи, дивљим животињама, обрадом земљишту и пољопривредним водоводима *US Congressional Research Service*, 2009: 2). У исто време, савремене државе, па и оне најмоћније, немају ефикасне механизме за превенцију и сузбијање агротероризма.⁴⁰

у свету. Данас је вирус лако доступан, па је и погодан за агротерористичке нападе (Garfinkel et al, 2007: 83–103).

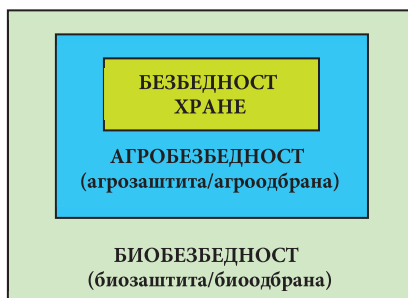
40 На захтев УСДА (*U. S. Department of Agriculture – USDA*), Национална академија

Агробезбедност као нови домет безбедности људи и држава

Јасно је да агротероризмом свих облика (биолошким, хемијским, радиолошким и нуклеарним оружјем) могу да буду погођене све државе, без обзира на ниво економског развоја и политичку моћ. У циљу заштите безбедности појединца, државе и међународне заједнице, у теорији и пракси безбедности развијен је курс *biological security/biosecurity* и *biodefence*, а тиме и *agrosecurity* и *agrodefence* (Детаљније у: Ристановић, 2015).

Biosecurity подразумева „заштићеност привреде, животне средине и здравља људи и других живих бића од болести, штеточина и биотероризма” (Hennessy, 1998: 66), док *agrosecurity* подразумева „заштићеност пољопривредних и прехранбених ресурса од агротероризма и од његових штетних последица” (Johnstone, 2008: 53). (у ужем смислу), односно заштиту од оружја за масовно уништавање (у ширем смислу). Слично, *biodefence* подразумева механизме одбране и заштите биобезбедности у ратним и у мирнодопским условима, превентивним и репресивним мерама док *agrodefence* подразумева механизме одбране и заштите агробезбедности, у ратним и у мирнодопским условима, превентивним и репресивним мерама. Генерално, у фокусу биобезбедности и агробезбедности су безбедност хране и воде, а тиме и безбедност конзумената – људи и животиња.

наука проценила је потенцијални утицај терористичких акција против пољопривреде. Тако је настао извештај *Countering Agricultural Bioterrorism*, у коме се закључује да САД нису адекватно припремљене на спречавање таквих напада, и да постоје бројне могућности за наношење економске штете од агротероризма, као и да је рањивост пољопривреде од терористичких напада велика. На основу тога су успостављени стандарди за идентификацију патогена за које се сматра да представљају највеће претње по домаће животиње, и та листа се састоји од 22 агенса. Коначно, опасност од агротероризма је утврђена и у Канади средином 2003. године и САД крајем 2003. године, након тровања говеда патогеном спонгиформне енцефалопатије (*BSE*) или болешћу лудих крава, јер је изазвани страх људи од заразе меса илустровао веома животно везу између болести животиња и здравља људи и потенцијала за агротероризам. Collett, 2007: 83–103.

Слика 3. – Однос безбедности хране, биобезбедности и агробезбедности

Food security се генерално односи на несметану доступност физички и биохемијски здравој – безбедној храни. С тим у вези, безбедност хране подразумева физичке и економске могућности свих људи да у сваком тренутку постигну, односно обезбеде приступ „довољној количини здраве, квалитетне и хранљиве хране да би задовољили своје потребе у исхрани и за активан и здрав живот”. Значење безбедности хране у овом случају се углавном односи на разлику сиромаштва и глади. Друго значење је више везано за уобичајено значење „безбедности”, а односи се на „одбрану од угрожавања” прехранбених производа и свега што је у вези са њом (пољопривреда, сточарство, прехранбена индустрија, вода и др.). *Food defence* се односи и на акције супротстављања криминалцима или терористима који „користе” ланце снабдевања храном као средство за напад на пољопривредне и прехранбене капацитете и воду. Начелно, „одбрана хране” је „заштићеност хране и пића и њиховог ланца снабдевања од свих облика злонамерних напада, укључујући и идеолошки мотивисане нападе који могу изазвати загађења и општу угроженост” (Одређење *British Standard Institute*, према: Setola, De Maggio, 2009: 7061–7064).

Безбедност хране је једна од сфера људске безбедности којом се остварују, штите и унапређују економска, социјална и права људи на здраву животну средину. Овај концепт безбедности промовисале су Уједињене нације 1994. године, настојећи да осигурају „несметан људски развој кроз ширење могућности људских избора (*слобода од ускраћености*) које људи могу да врше у сигурности и слободи (*слобода од страха*)”. У том смислу, глад, недоступност хране (недостатак хране, скупа храна), нездрава храна, болести биљака и животиња

тиња, деградирана животна средина и сличне појаве сврстане су у групу најозбиљнијих претњи савременом човеку. Зато је УНДП апеловао на државе да се посвете тзв. *йрехрамбеној безбедноји људи* тиме што ће осигурати физичку доступност квалитетне и здраве хране и куповну моћ људи (United Nations Development Programme, 1994: 25–33).

То је подстакло многе земље да донесу законске прописе и стратегијска документа којима се штити и унапређује безбедност хране. То није значајно само за безбедност грађана, већ има и политички значај, нарочито за земље у процесу међународних интеграција (Antevski et al, 2012: 243–251). У томе не заостаје ни Република Србија, која је у мају 2008. године први пут донела *Закон о безбедноји хране (Службени йласник РС, бр. 41/2009 и 17/2019, чл. 1–4)*. Њиме се уређују општи услови за безбедност хране и хране за животиње, обавезе и одговорност субјеката у пословању храном и храном за животиње, систем брзог обавештавања и узбуњивања, хитне мере и управљање кризним ситуацијама, хигијена и квалитет хране и хране за животиње. Циљ закона је да обезбеди висок ниво заштите живота и здравља људи и заштиту интереса потрошача, укључујући начело поштења и савесности у промету храном, узимајући у обзир (када је то могуће) заштиту здравља и добробити животиња, као и здравља биља и заштите животне средине.

Слично, у заштити безбедности хране од агротероризма значајну улогу има и *Страшеија йољопривреде и руралној развоја Републике Србије за йериод 2014–2024. йодине (Службени йласник РС, бр. 85/2014)*. Њоме се изричито, у оквиру приоритетног подручја 14. – *Унайређење квалитетна и безбедноји йроизвода*, наглашава потреба раста свести о безбедности хране као приоритету у очувању јавног здравља... Систем безбедности и квалитета хране морали би да чине сви релевантни учесници у производном ланцу (државни органи и организације, прехранбена индустрија, академска заједница и потрошачи), који ће се ангажовати на достизању оперативних циљева пољопривредне политике Републике Србије, између осталог ради: сталног унапређења (система) безбедности и квалитета хране и хране за животиње; веће примене међународних стандарда у производњи хране и хране за животиње; успостављања и јачања системског оквира за примену шема квалитета; јачања капацитета и ефективности контролно-инспекцијске инфраструк-

туре; успостављања ефективног система лабораторијске контроле хране и хране за животиње; прилагођавања стандарда хигијене хране за објекте традиционалне и органске производње, као и производње у подручјима у којима постоје посебна географска ограничења.

С аспекта биобезбедности и агробезбедности, посебно је значајна *Страјтеија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године (Службени гласник РС, бр. 77/2021)* којом су, као *страјтеишки циљеви Републике Србије, издвајају*: спречавање да лица, недржавни актери и државе дођу у нелегалан посед оружја за масовно уништење; спречавање коришћења оружја за масовно уништење од стране припадника криминалних и терористичких/екстремистичких група и организација, недржавних актера и режима који подржавају тероризам, као и отклањање и умањење последица у случају евентуалне употребе оружја за масовно уништење.

Такође, без намере навођења назива и детаљнијег упуштања у анализу прописа који су посредно посвећени безбедности хране, поменућемо да је реч о законима, уредбама и правилницима који се односе на: здравствену заштиту и заштиту биодиверзитета животиња и биља; заштиту животиња и биља од заразних болести; здравствени надзор и здравствену исправност животних намирница; санитарни надзор; производњу, припремање и хигијену хране за људе и животиње; заштиту од јонизујућих зрачења; лекове и медицинска средства; квалитет пољопривредних прехранбених производа; производњу и промет алкохолних и безалкохолних пића; стандардизацију; заштиту потрошача; заштиту вода; здравствену заштиту људи; заштиту становништва од заразних болести; заштиту становништва од природних непогода и катастрофа; производњу и промету отровних материја итд.

Уз то, у спровођењу мера агрозаштите/одбране велики значај имају и процедуре и протоколи о поступању субјеката владиног и невладиног сектора у условима епидемије, односно у условима биотерористичког напада (Drobarov et al, 2021: 57–76).

Најзад, мора се указати и на потребу Републике Србије за извесном *националном страјтеијом безбедности хране*, коју тренутно нема. Ово чуди, с обзиром на то да је још Државна заједница Србија и Црна Гора имала овакав стратешки документ (*Стра-*

шеију о безбедности хране). Национални циљеви се нису много променили: заштита, очување и унапређење здравља становништва једно је од темељних опредељења Републике Србије, па је и циљ Владе да имплементира извешан систем безбедности хране. Тиме би се становништву обезбедила довољна количина здравствено исправне хране доброг квалитета (безбедна храна), ефикасна и економична производња и надзор, а усклађивањем националног правног оквира са међународним прописима и применом обавезних стандарда створили би се и услови за повећање извоза. Осигурање здравља становништва захтева храну не само одговарајуће хранљиве вредности и састава, већ и храну која је безбедна са биолошког, хемијског и радиолошког аспекта, која не садржи штетне материје у количинама које су опасне по здравље, али и које су (физички и финансијски) доступне становништву.

Закључак

Опасност од „глобалног тероризма” је реална због растуће транснационалне покретљивости терориста, али и због опасности од злоупотребе оружја за масовно уништавање (нуклеарног, хемијског, радиолошког и биолошког тероризма). Од тога, најреалнија је опасност од биотероризма, јер је биолошко оружје најлакше произвести и употребити. Мете биотероризма били би људи, који биолошким агенсима могу да буду изложени непосредно или посредством контаминираних хране – *пољопривредних ресурса и животиња*. Такав вид посредног биотероризма познатији је као *агротероризам*.

Опасност од прибегавања биотероризму за уништавање људи, животиња и биљака је велика и због економичности производње, специфичности и селективности дејства оружја на људе, животиње и биљке, могућности сопствене заштите терориста вакцинама, пролонгираног дејства накнадним ширењем обољења, комбинованог дејства са другим типовима оружја и прикривене примене имитирањем природно настале епидемије. Уз то, многе државе су експериментисале са биолошким оружјем, а сумња се и да су научна знања „неконтролисано изашла” из појединих тајних лабораторија, те да су поједине државе-спонзори тероризма спремне га уступе терористима. Најзад, транснационални организовани криминал

има могућности да прокријумчари средства за производњу биолошког оружја, као и само биолошко оружје, и да терористима учини доступним научнике који поседују знања за његово прављење.

Страхује се да су најмоћније терористичке организације способне да произведу јаке отрове који изазивају и тренутну смрт људи. Потврђено је да су у могућности да произведу и органофосфорна једињења из групе пестицида, органосумпорна, органоазотна и флуорокарбонска једињења, психохемијске отрове синтетичког и природног порекла, живу, олово, цијанкалијум и друго. Даљи стадијум њиховог наоружавања највероватније би био набављање или производња агенса *Foot-and-mouth disease virus*, *Rinderpest virus*, *Classical swine fever virus*, *African swine fever virus*, *Avian influenza virus*, *Newcastle disease virus* и *Anthrax*. Циљеви масовнијих тровања овим агенсима били би вода, ваздух и храна, као и цео пољопривредни и сточарски сектор. Најзад, страхује се и од злоупотребе генетског инжењеринга за сврхе агротероризма.

Како су последице агротероризма катастрофалне (здравствене, епидемиолошке, економске, социјалне, политичке), савремене државе би морале да унапреде механизме *биобезбедности* (заштита привреде, животне средине и здравља људи и других живих бића од болести, штеточина и биотероризма), посебно *аиробезбедности* (заштита пољопривредних и прехранбених ресурса од агротероризма и од његових штетних последица). У том смислу, државе би морале да имају адекватан нормативно-правни оквир за институционализовање националног система за превенцију и сузбијање биолошког тероризма, у оквиру којег би егзистирао специјализовани подсистем супротстављања агротероризму. То би морало да буде мултисекторско тело (нпр., *Национални координациони центар за надзор над болестима биљака и животиња*), које би чиниле специјализоване јединице полиције, војске (АБХО јединице), обавештајних служби, министарства здравља, сектора за ванредне ситуације, сектора безбедности државне границе, инспекције (ветеринарска, санитарна и фитосанитарна) и научних институција за биолошка и хемијска истраживања. Даље, неопходно је адекватно едуковање и опремање таквог система, као и оспособљавање за рану детекцију болести биљака и животиња. Такође, неопходно је унапредити механизме контроле производње и употребе биолошких агенса. Уз то, потребно је унапредити здравствену заштиту становништва,

као и њихову здравствену културу, како би благовремено пријављивали сумњиве случајеве болести биљака и животиња. Најзад, нужно је унапредити и међународну сарадњу на пољу мониторинга, превенције и сузбијања тероризма, посебно биотероризма, агротероризма, агрокриминала и агроболести.

Литература

1. Antevski, M., Petrović, P., Vesić, D. (2012). *Development Perspectives in Agriculture and Rural Areas in Serbia in the EU Integration Proces*. Economics of Agriculture, The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists, Institute of Agricultural Economics in Belgrade, *Academy of Economic Studies in Bucharest*, 59(2): 243–251.
2. Brown, C., Bolin C. (2000). *Emerging Diseases of Animals*. ASM Press, Washington, D. C.
3. Byrne, R. (2007). *Agro-Terrorism and Bio-Security, Threat, Response and Industry Communication*. Rural Affairs and Environment Group, Harper Adams University College, Newport.
4. Collett, M. S. (2007). *Impact of Synthetic Genomics on the Threat of Bioterrorism with Viral Agents*. Working Papers for Synthetic Genomics: Risks and Benefits for Science and Society. Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, pp. 83–103.
5. Cordesman, A.H. and A.A. Burke (2001). *Defending America: Asymmetric and Terrorist Attacks with Biological Weapons*, Washington: CSIS – Center For Strategic and International Studies.
6. Dembek, Z. F. and E. A. Anderson (2007). Food, Waterborne, and Agricultural Diseases. In Dembek, Z.F. (ed) (2007). *Medical Aspects of Biological Warfare*. US Army Medical Research Institute of Infectious Diseases, Office of The Surgeon General, United States Army, Falls Church, Virginia and Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, Washington, DC.
7. Drobarov, R., Popovska, B., Gelev, I. (2021). Impact of COVID – 19 on Sustainability of Civil Society Organizations in the Western Balkan Region, *Bezbednost*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 63(3): 57-76.
8. Dyckman, L.J. (2003). *Bioterrorism: A Threat to Agriculture and the Food Supply*. United States General Accounting Office - GAO, Washington, D. C.

9. Foxell, J. W., Jr (2001). *Current Trends in Agroterrorism (Antilivestock, Anticrop, and Antisoil Bioagricultural Terrorism) and Their Potential Impact on Food Security. Studies in Conflict and Terrorism*, Research Institute for the Study of Conflict and Terrorism, 24(2).
10. Garfinkel, M. S, Endy, D., Epstein, G. L., Friedman, R. M. (eds) (2007). *Working Papers for Synthetic Genomics: Risks and Benefits for Science and Society*. Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts, pp. 83–103.
11. Harrison, J.A., Hamilton, R.D. and K.S.U. Jayaratne (2010). Agrosecurity Awareness Curriculum Design, Delivery and Evaluation with First Responders to Agricultural and Food Emergencies. In *Food Protection Trends*, 30 (6).
12. Hennessy, D. A. (1998). *Economic Aspect of Agricultural and Food Security*. Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice, and Science, Mary Ann Liebert, Inc. publishers, 6 (1). New York.
13. Johnson, T.A. (ed) (2007). *National Security Issues in Science, Law, and Technology*, CRC Press., Taylor & Fransis Group, Boca Raton.
14. Johnstone, W. R. (2008). *Bioterror: Anthrax, Influenza, and the Future of Public Health Security*. Praeger Security International, Westport.
15. Jošt, M., Koks, T. (2005). Tehnologija samouništenja – Kakve su posledice proizvodnje genetski modifikovane hrane?. *Metaphysica*, Beograd.
16. Khan, A. S., Swerdlow, D. L., Juranek, D. D. (2001). *Precautions against Biological and Chemical Terrorism Directed at Food and Water Supplies*. Public Healt Reports, U.S. Public Health Service & Association of Schools of Public Health, 116(3): 3–14, Washington, D. C.
17. Knowles, T. Lane J., Bayens, G. (2005). *Defining Law Enforcement's Role in Protecting American Agriculture from Agroterrorism*. National Institute of Justice, Washington, D. C.
18. Linacre, L. A., Koo, B., Rosegrant, M. W., Msangi, S., Falck-Zepeda, J., Gaskell, J., Komen, J., Cohen, M. J., Birner, R. (2005). *Security Analysis for Agroterrorism: Applying the Threat, Vulnerability, Consequence Framework to Developing Countries*. International Food Policy Research Institute, Environment and Production Technology Division, Washington, D. C.
19. Lubroth, J. (2006). *International cooperation and preparedness in responding to accidental or deliberate biological disasters: lessons and*

- future directions*. Scientific and Technical Review of the OIE, International Office of Epizootics, 25(1).
20. Lutz, J. M., Lutz B. J. (2008). *Global Terrorism*. Routledge, New York.
 21. Monke, J. (2004). *Agroterrorism: Threats and Preparedness*. CRS Report for Congress, USA.
 22. Ristanović, E. (2015). *Bioterrorism: prevention and response*, Odborna Media Center, Belgrade.
 23. Ronczkowski, M. R. (2018). *Terrorism and Organized Hate Crime: Intelligence Gathering, Analysis, and Investigations*. Taylor&Francis Group – Boca Roton: CRC Press.
 24. Schneider, G, R. et al (2012). *Agroterrorism in the U.S.: An Overview*. University of Florida, <http://edis.ifas.ufl.edu/pdffiles/FS/FS12600.pdf>, доступно 13.1.2023.
 25. Setola, R., De Maggio, M. C. (2009). *Security of the Food Supply Chain*. 31st Annual International Conference of the IEEE EMBS Minneapolis, Minnesota, USA, September 2–6, 2009, pp. 7061–7064.
 26. Thompson, C. M. (2006). *The Bioterrorism Threat by Non-State Actors: Hype or Horror?*. Naval Postgraduate School, Monterey.
 27. Turvey, C. G., Mafoua, E., Schiling, B., Opyango, B. (2003). *Economics, Hysteresis and Agroterrorism*. Food Policy Institute, The State University of New Jersey, Food Policy Institute Working Paper No. WP0703-011, pp. 8–9, New Brunswick–Rutgers.
 28. United Nations (1978). *Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction – 1977*. Status of multilateral arms regulation and disarmament agreements. suppl. of the UN disarmament Yearbook, vol. II, New York.
 29. United Nations Development Program (1994). *Human Development Report*. Oxford University Press, New York.
 30. US Congressional Research Service (2009). *Food and Agriculture Incident Annex – National Response Plan*, July 17, p. 2. http://www.learningservices.us/pdf/emergency/nrf/nrp_foodagincidentannex.pdf, доступно 10.12.2022.
 31. *What are agro-crime and agro-terrorism?*, The World Organisation for Animal Health, <https://www.woah.org/en/what-we-offer/emergency-preparedness/agro-crime-and-agro-terrorism/>, доступно 13.1.2023.
 32. Бајагић, М. (2007). *Основи безбедности*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

33. Вајт, Џ. Р. (2004). *Тероризам*. Алехандриа Пресс, Београд.
34. Гађиновић, Р. (2012). *Облици савременог тероризма*. Наука–безбедност–полиција, Криминалистичко-полицијска академија, 17(2): 29-43.
35. Закон о безбедности хране, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 41/2009 и 17/2019 (чл. 1–4).
36. Јовић, Р., Савић, А. (2004). *Биотероризам*. Институт за политичке студије, Београд.
37. Мијалковић, С. (2018). *Национална безбедност*. Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
38. Радосављевић, В., Белојевић, Г. (2011). *Биолошко оружје: нови претњи у борби против биотероризма*, Медија центар „Одбрана”, Београд.
39. Радосављевић, В., Стојковић, К., Анђелковић, Р., Андрејић, М. (2010). *Аиротероризам као актуелни изазов*. Војносанитетски преглед, Војномедицинска академија, 67(11): 933-940.
40. Стерн, Џ. (2004). *Екстремни тероризми*. Алехандриа Пресс, Београд.
41. Стратегија за борбу против ширења оружја за масовно уништење за период од 2021. до 2025. године, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 77/2021.
42. Стратегија о безбедности хране, www.srbija.gov.rs, доступно 8. 9. 2018.
43. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014–2024. године, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2014.
44. Чобељић, М. (2001). *Биолошки тероризам*. Глас Института за заштиту здравља Србије, Институт за заштиту здравља Србије, 75(1–4), Београд.

Methodological Guidelines for Conceptual Divergence of Bioterrorism, Agroterrorism, Biosecurity and Agrosecurity

Abstract: *Due to the possible misuse of weapons of mass destruction (nuclear, chemical, biological, radiological), terrorism has acquired the attributes of a modern global threat - "megaterrorism". Among the potential unwanted scenarios, one of the most realistic is bioterrorism, because biological weapons are the easiest to produce and misuse. At the same time, one of the most realistic scenarios of bioterrorism is agroterrorism, conducted through the misuse of pathogenic microorganisms, toxins and their carriers to intentionally cause infectious diseases and mortality in humans, animals and plants, by polluting agricultural resources, water and food for humans and animals, and by more permanent pollution of the environment. Because of the realistic and possible consequences of "bio-agro-terrorism", a discourse of biosecurity and bioprotection/biodefense has been developed in the theory and practice of security, aimed at protecting the economy, the environment and the health of people and other living beings from diseases and bioterrorism, and within it agro-security, which aims at protecting agricultural and food resources from agro-terrorism and its harmful consequences. The Republic of Serbia also tries to follow these trends, which, among other things, includes the implementation of the laws and strategies on food safety. As it is a new multidisciplinary approach in security, numerous conceptual and terminological divergences and convergences around its concept are evident, so the aim of this paper is to differentiate the concepts of bioterrorism, agroterrorism, biosecurity and agrosecurity.*

Keywords: *terrorism, biological weapon, bioterrorism, agroterrorism, agrosecurity, biosecurity. the language of security science, methodology of scientific research.*

Доц. др Весна БУХА⁴¹

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Београд
Универзитет Educons, Сремска Каменица

Проф. др Мирослав БЈГОВИЋ⁴²

Факултет за студије безбедности, Нови Сад, Универзитет Educons,
Сремска Каменица

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301087B

УДК: 336.71:004.738.5]:004.056

004.89:[336.71:004.738.5

Прегледни научни рад

Примљен: 25. 1. 2021. године

Ревизија: 23. 12. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Примена вештачке интелигенције у банкарском сектору и безбедносна заштита пословних информација

***Апстракт:** Вештачка интелигенција већ више десетина година привлачи пажњу научно-стручне јавности. Данас, у дигиталном добу, све је присутнија у пословним процесима. Креирање, имплементација, али и уједно иновација насталих као резултат рада са вештачком интелигенцијом, захтевају мултидисциплинарни приступ. Једна од таквих иновација јесте електронски асистент Ред Рајфајзен банке. У раду је приказана у оквиру студије случаја четврта у банкарству. Ред је креирана на платформи Вивер и користи решења која се базирају на вештачкој интелигенцији. У САД су вршена истраживања која показују да 15% испитаника при комуникацији у пословању користи четврт. Наведена студија случаја и деск анализа примењена у овом раду на аргументован начин доказују оправданост уједно иновативних система у банкарству, базираних на вештачкој интелигенцији. Дакле, смисао истраживања*

41 vesnabuha@gmail.com

42 bjgovicj.miroslav@gmail.com

у овом раду јесте идентификовање најредне ујошреде вештачке интелигенције као комјонентне дигитализације. Будући да је безбедноста базични ослонац при иновативном процесу, у раду се говори о ИСО 27001, међународном стандарду за заштиту и безбедност информација који имплементира менаџмент систем информационе безбедности.

Кључне речи: вештачка интелигенција, четботи, безбедност, заштита пословних информација.

Увод

Савремено доба карактерише дигитализација пословних процеса, што обухвата и банкарски сектор. Под дигиталним банкарством подразумевамо потпуну дигитализацију банкарских процеса, било да су иницирани неком акцијом кроз дигиталне канале банке, било да су део стандардне процедуре банкарских службеника. То обухвата скуп решења, метода и технологија који имају за циљ да се обезбеде лака манипулација и ефикасно управљање производима банке – једноставно лансирање нових производа, велики степен аутоматизације обраде података о производима и праћење њихове реализације, уз мерење најважнијих индикатора перформанси [8].

Употреба вештачке интелигенције велики је изазов за пословни свет. Она може имати предности, али и ограничења, посебно у односу на природну, људску интелигенцију. Императив данашњег доба је одабрати оне аспекте вештачке интелигенције који су у функцији развоја и служе за добробит друштва.

Предмет овог рада је напредна примена вештачке интелигенције у банкарском сектору.

У том смислу се анализира примена четбота заснованог на вештачкој интелигенцији. Сагледава се и његова улога са аспекта услужног бизниса, интегрисаних маркетиншких комуникација и њихове заштите, кроз наведени пример добре иновативне праксе (REA – *Raiffeisen Electronic Assistant*, 2019).

Претпоставка је да ће адекватно конципиран и имплементиран четбот омогућити учестали контакт са корисницима услуга. Познато је да његова употреба убрзава доток информација. Стога се очекује вишеструка примена четбота, као иновације у многим областима пословања.

Анализирају се и актуелни стандарди квалитета који се баве безбедношћу информација, као полазиштем иновативних приступа.

Основе вештачке интелигенције

У области рачунарских наука, вештачка интелигенција се назива и интелигенцијом машина. Користи се за описивање машина (рачунара) које опонашају људске когнитивне функције попут учења и решавања проблема (Russel, Norvig, 2009) [27]. Костић [15] дефинише вештачку интелигенцију као дисциплину која има за циљ да помоћу рачунара симулира когнитивне процесе као што су опажање објекта, разумевање језика, решавање проблема, итд. Проучавање вештачке интелигенције одвијало се у правцу конструисања машина које ће моћи да изведу одређене операције, без обзира на то да ли их човек обавља на исти начин. Упоредо са тим одвијао се рад и на бољем разумевању начина на који дате операције обавља човек (симулација визуелне перцепције – препознавање објеката, разумевања природног језика, симулација fine моторне координације и играње шаха). [15] Тјуринг, један од зачетника вештачке интелигенције, конципирао је тест који би требало да покаже да ли рачунар може да одговори на интервју који води човек. Уколико човек разговара са саговорником кога не види (машином) и при том не може да утврди да ли је то људско биће или рачунар, ради се о вештачкој интелигенцији. На тој основи, стварање рачунара који користе вештачку интелигенцију за резултат има могућност демонстрирања „понашања” које људи сматрају интелигентним и равноправно учешће у интеракцији са људима. Тако су и веома добри шахисти изгубили меч играјући шах са рачунаром, а креативци остали неприкосновени у поређењу са њим.

По Кател-Хорновој психолошкој теорији (Cattell-Horn, 1983) [24], интелектуалне способности се деле на флуидну и кристализовану интелигенцију. Флуидна интелигенција је релативно независна од васпитања и искуства и у основи великог броја интелектуалних активности. Ради се о брзини и ефикасности при решавању менталних проблема. Детерминисана је наслеђем и у високој је корелацији са стицањем нових знања у свим подручјима. Садржај флуидне интелигенције чине: едукција релација и корелата, опсег разумевања и памћења, асоцијативно памћење, фигуралне рела-

ције, фигуралне класификације, фактори семантичких релација и класификације. Кристализована интелигенција расте с искуством и едукацијом. Чине је вербално разумевање, искуствена евалуација, способност формалног, силогистичког резонувања, опште резонување, нумеричка способност и оригиналност. Кател (Catell, 1983) указује да је флуидна интелигенција основни интелектуални капацитет, док је кристализована интелигенција скуп произведених, увежбаних механизма просуђивања. Кристализовану интелигенцију треба разликовати од знања, јер је она способност особе за успостављање нових релација унутар посебних подручја, али не и знање само по себи. Поређење људске и вештачке интелигенције изузетно је комплексно, али је разматрање неких њихових аспеката од значаја за њихово јасно диференцирање. Аутори Турбан, Маклин и Ведерби (Turban, McLean, Wetherbe, 2003) настојали су да дају генералне оквире природне и вештачке интелигенције, разматрајући притом одређене когнитивне и комерцијалне аспекте и аспекте управљања знањем. Сматрају да вештачка интелигенција има своје вредности и стога апострофирају њену комерцијалну улогу. Следи приказ одређених могућности природне и вештачке интелигенције (Табела 1).

Табела 1. *Поређење природне и вештачке интелигенције [28]*

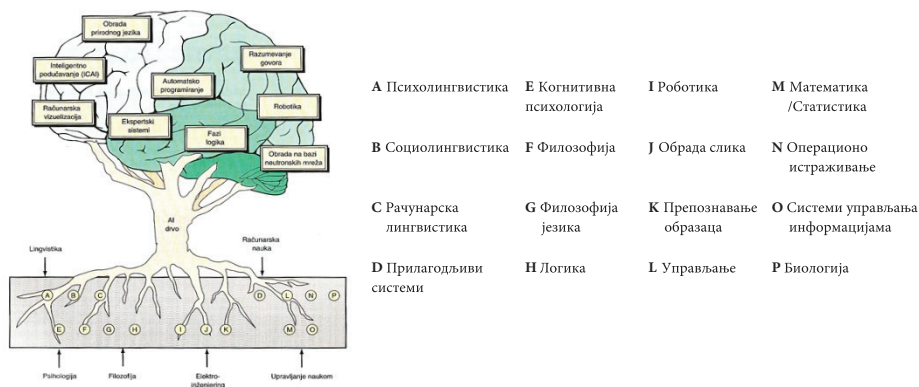
Могућности	Природна интелигенција	Вештачка интелигенција (A1)
Чување знања	Непостојано са организационог становишта.	Постојано.
Умножавање и ширење знања	Компликовано, скупо, ангажује време.	Лако, брзо, јефтино, пошто се знање једном унесе у рачунар.
Укупно коштање знања	Врло високо.	Може бити врло ниско.
Конзистентност интелигенције	Може бити склона грешкама, неконзистенста. Повремено некомплетна.	Конзистентна и темељна.
Документовање процеса и знања	Компликовано, скупо.	Прилично лако, јефтино.
Креативност	Може бити врло висока.	Ниска, ненадахнута.
Употреба сензорских искустава	Директна и богата могућностима.	Мора најпре бити интерпретирана, ограничена.
Препознавање образаца и односа	Брзо, лако се објашњава	Људи још увек боље уче него што се могу обучити машине, мада понекад машине превазиђу човека.
Закључивање	Користи широк контекст искустава.	Добро само у уским фокусираним и стабилним доменима.

Према анализи датих параметра из претходне табеле, идентификоване су одређене предности вештачке интелигенције – у брзини и доследности при решавању проблема и атипичних проблемских ситуација, код употребе података са непотпуним садржајем, као и при регулисању информационог преоптерећења. Ове чињенице иду у прилог продуктивности и пословној ефикасности. Детектују се предности: постојано чување знања, конзистентност интелигенције (машина), нижи трошкови стицања и ширења знања, документовања. Из параметара поређења могу се уочити елементи у којима је природна интелигенција супериорнија – коришћење широког контекста искуства, брзо препознавање образаца и односа, креативност, богато сензорско искуство итд.

Вештачка интелигенција – мултидисциплинарност и безбедносно окружење

Проучавање вештачке интелигенције неминовно подразумева мултидисциплинарни приступ и безбедносно окружење. Дисциплине које су неопходна основа за проучавање могу се груписати у лингвистику, психологију, филозофију, електроинжењеринг, рачунарске науке и управљање науком.

На слици 1 аутори Турбан, Маклин и Ведерби (Turban, McLean & Wetherbe, 2003) приказују дисциплине које чине корен из кој „расте” вештачка интелигенција (AI):

Слика 1. Дисциплине вештачке интелигенције (корени) и њене главне примене [28]

Приказ је релевантан за разумевање основе развоја низа области на поставкама вештачке интелигенције, и то:

- рачунарска визуелизација – способност машине за доношење одлука о визуелној информацији или сценарију примљеном путем сензора. Користи се нпр. у контроли квалитета у индустрији;
- експертски системи – опонашају процесе закључивања експерата (људи) при решавању проблема, делују путем саветодавних програма рачунара. Практична употреба ових система даје резултате у повећању продуктивности у индустрији и утицајима које врше у специјалистичким областима;
- разумевање говора – путем рачунара се врши препознавање и разумевање говора. Има широку употребну вредност, користи се у авио-индустрији, банкарству, осигурању итд.;
- обрада природног језика – корисници комуницирају са рачунаром на језику који је њима својствен (који природно користе). Могућа је широка употреба у привреди;
- фази логика – симулира процесе закључивања људи, најчешће предвиђајући понашање система. Користи се у ситуацијама које нису потпуно логичне, структуриране, прецизне у односу на традиционално прецизно и логично коришћење рачунара. Примењује се при планирању путовања и др.;
- обрада на бази неуронских мрежа – обрада са архитектуром која опонаша когнитивне процесе људи. Подразумева паралелно процесуирање и рад са великом количином информација, што је диференцира од секвенцијалне обраде. Погодна за специфична поља бизниса као што су откривање модела података, анализа нових производа, процена захтева за зајам итд.;
- интелигентно подучавање – интелигентна обука уз помоћ рачунара. Односи се на машине које за циљ свог рада имају подучавање. Користе симулирање различитих проблемских ситуација, открића, увежбавање, тестирање итд. Примењују се у школама, цивилном и јавном сектору;
- роботика – комбинује сензорске системе с механичким покретима, како би се произвеле машине које имају способности да обављају различите задатке. Користе се при

обављању различитих послова, заваривања, паковања, чишћења, за забаву итд.

Имајући у виду наведену употребу вештачке интелигенције, отвара се питање на којим подручјима треба очекивати њен развој и који су њени даљи трендови.

Јанг (Young, 2019) упућује на десет трендова у вештачкој интелигенцији [3]:

1. *оснаживање учењем* – користи искуствено, секвенцијално доношење одлука;
2. *еџика и вештачка интелигенција* – подсећа да велика моћ иде упоредо са великом одговорношћу;
3. *квантни рачунари* – користе квантну физику и врше квантна израчунавања;
4. *конвергентно деловање* вештачке интелигенције са другим технологијама;
5. *ирейознавање лица* корисника уз помоћ дигиталне слике;
6. *подаци предности* – користе се у машинском учењу при разврставању података;
7. *неуронске мреже* – подаци сензорног типа;
8. *социоекономски модели* произилазе из чињенице да би употребом вештачке интелигенције престала потреба за одређеним пословима;
9. *„дубоко учење“ (deep learning)* – врста учења која је у основи машинског учења, која продубљује одређене аспекте, увећава димензију података;
10. *приватности и еџика* – постоји објективна потреба да се различити аспекти приватности законски дефинишу, да се одреди степен транспарентности и поштује индивидуални пристанак или његово одсуство.

У домену креирања нових производа, вештачка интелигенција подразумева ширење опсега оних процеса које се базирају на употреби инпута и података који су на располагању машинама. Ваљаност инпута је неопходна како би њихова верификација и ауторизација биле могуће.

Безбедносно окружење – потреба за заштитом информација

У оквиру електронског услужног бизниса клијент поседује дигитални идентитет. Електронске услуге (е-услуге) све су присутније у савременом пословању. Можемо их препознати у е-банкарству, као е-управу, е-образовање, е-здравство, или генерално говорити о мобилном пословању у разним областима рада. Ентитет може бити особа или ресурс. У контексту информатике ентитет је корисник, организација или њен део, рачунарски ресурс, сервис или било који део ИТ инфраструктуре, а његов идентитет се представља корисничким налогом. Корисничким налозима се управља коришћењем наменских складишта корисничких налога заснованих најчешће на ЛДАП протоколу (*LDAP – Lightweight Directory Access Protocol*). [19] Овако дефинисан ентитет поседује сопствену аутентичност и могуће је регистровати његове односе са осталим ентитетима. Тако се у контексту у коме се одвија електронски услужни бизнис очекује и одређена сигурност у погледу протока релевантних и релативних информација. Релевантност подразумева тражење не било које информације него оне која је корисна, а релативност да конкретна пословна информација једном пословном субјекту јесте пословна, а другом није [4].

Национални институт за стандарде и технологију (*National Institute of Standards and Technology*) упућује да [18] вредност података за аутентификацију лежи у поверљивости, интегритету и доступности. Подаци за аутентификацију морају бити безбедно ускладиштени. Уколико би поверљивост била угрожена, неко би могао да користи податке маскирајући се као легитиман корисник. Наведени приступ омогућава да се неометано одвијају пословни процеси, али да се притом не угрожава и не злоупотребљава информација, односно особа, клијент.

У е-банкарству [25] подразумева се, у погледу *ауџенџичности*, да постоји механизам који ће извршити аутентификацију корисника пре него што се дозволи приступ траженим информацијама. Непорецивост – када корисник пошаље поруку, не може се дозволити да порекне слање поруке (што важи и за примаоца). Енкрипција – информације треба да буду енкриповане и дешифроване од стране ауторизованог корисника. *Праћење* – неопходно је снимити све податке тако да се могу пратити дешавања у систему.

Техничке мере које се предузимају ради очувања сигурности информација могу бити: електронски потпис, методе аутентификације и ауторизације, криптографија, биометрија, заштита од малициозног софтвера итд. Етичка група мера заштите односи се на недозвољено коришћење ресурса и информација, неауторизовано објављивање, модификацију или губљење информација.

У циљу безбедног пословања, Мастеркард (*MasterCard*) и Виза (*Visa*) развили су софтвер за дигитални новчаник корисника, софтвер продавца производа/услуга, софтвер на payment gateway серверу, као и софтвер сертификационог тела, који користе финансијске институције за издавање дигиталних идентитета продавцима и купцима.

У амбијенту у коме је клијент сигуран, а његов дигитални ентитет поседује интегритет и аутентичност, одвија се пружање електронске услуге. У том контексту, технологија нуди нове могућности, а једна од њих је дигитални асистент који се базира на вештачкој интелигенцији.

Растући тренд дигитализације банкарства нужно захтева безбедност трансакција. Да би се пословни процеси неометано обављали, корисници треба да обезбеде следеће предуслове [1]:

- рачунар треба да буде ажуриран најновијим исправкама за оперативни систем и апликације које се користе;
- инсталиран и конфигуриран антимаљвер (*Anti-Malware*) програм;
- инсталиран и укључен заштитни зид (*Firewall*) због заштите од неауторизованих приступа рачунару корисника;
- користи се налог који нема администраторске привилегије;
- креира се снажна лозинка за налог корисника;
- редован бекап свих битних података у систему;
- посебно осетљиве податке треба додатно осигурати енкриптовањем на рачунару корисника;
- увек се одјавити (*LogOut*) пре напуштања рачунара.

Поред тога, неопходно је навести и препоруке за коришћење мобилних уређаја:

- искључити блутут и вајерлес када се не користе;
- приликом инсталације нових апликација на телефон обра-

тити пажњу на дозволе које апликацијама омогућавају приступ подацима на телефону;

- редовно брисати кеш меморију и историју веб-прегледача;
- апликације преузимати само са званичних веб-сајтова одређене апликације или са званичних „продавница” апликација (нпр. *Google Play, App Store*);
- редовно уклањати сваку апликацију која се не користи дужи период;
- не укључивати се без преке потребе на јавне, отворене и небезбедне вај-фај конекције;
- редовно ажурирати уређај;
- нису препоручене преправке јер, осим губитка гаранције, те акције често уклањају уграђене сигурносне системе у оквиру оперативног система;
- у погледу безбедности вај-фај мрежа препоручују се: снажне лозинке за бежични уређај, провера да ли се трансакција обавља преко безбедног комуникацијског канала (нпр. *https*) као и опрезност при приступању непознатим бежичним мрежама [1].

Поштовање предуслова и њихово обезбеђивање омогућавају кориснику безбедно коришћење најразличитијих дигиталних услуга.

Упркос свеукупном раду на безбедном окружењу, дешавају се све сложенији сајбер инциденти. Сајбер напад је злонамеран покушај појединца или организације да упадне у информациони систем другог појединца или организације. На пољу вештачке интелигенције, напади су често усмерени ка нелегалном преузимању података, системима којима се утиче на алгоритме, или ка манипулацији системима за дубоко учење, што доводи до различитих последица. Обично нападач тражи неку врсту користи од ометања жртве мреже [30]. Нека истраживања показују да је највећи проценат сајбер напада у пословању екстерне природе и финансијски мотивисан. Компаније које се баве заштитом и сигурношћу нуде различита решења. Једно од њих је вишеслојна заштита МЛС (*MLS – Multi-Layer Security*). Компанија Касперски (*Kaspersky*) [21] их описује као низ слојева заштите који третирају различите нивое инфраструктуре система и сервиса (Табела 2).

Табела 2. Вишеслојна заштитна МЛС [21]

Слој	Опис
Први слој	Односи се на ултра-брзу технологију детектовања злонамерног софтвера уз помоћ маски и хешева.
Други слој	Користи емулацију, која покреће сумњиви код у изолованом окружењу. Бинарне датотеке и скрипт се емулирају, што је кључно за заштиту од веб-претњи.
Трећи слој	Представља класичну рутинску детекцију. Пише се код и испоручује директно кориснику у базама података.
Четврти слој	Претпоставља употребу модела машинског учења од стране клијента. Могућност генерализације модела помаже да се спречи губитак квалитета у откривању непознатих претњи.
Пети слој	Откривање облака помоћу великих података. Користи аналитику претњи и омогућава реакцију на нове претње, као и минимизирање лажних позитивних резултата.
Шести слој	Хеуристички је заснован на записницима извршења. Резервна копија података на коју утиче сумњив процес и аутоматизовано враћање, неутралишу малвер у тренутку када се открије.
Седми слој*	Укључује прикупљање увида у понашање у реалном времену у фајловима за креирање модела дубоког учења. Модел је способан да открије злонамерну природу датотеке док анализира минималну количину инструкција. Ово помаже да се минимизира постојаност претњи, а машинско учење обезбеђује високе стопе откривања чак и када ажурирање модела није доступно дуже време.

Како су ИТ системи и сервиси изложени могућим опасностима, дешава се да су реакције организације на неке инцидентне ситуације биле последичне природе. Тенденција је да се у организацијама успостави континуитет пословања који би подразумевао план заштите од могућих застоја и губитака. Постаје пракса успостављање БЦП (*BCP – Business Continuity Plan*), који обухвата следеће: а) *план за ванредне ситуације (Emergency Plan)* – врста прекида функционалности система, сервиса, процена актуелне ситуације, одзив ресурса, улога и одговорност; детерминишу се критичне пословне функције организације које би требало заштитити и чији би неометан рад требало омогућити, чак и у инцидентним ситуацијама; дефинишу се и алтернативни пословни процеси; б) *план опоравка од катастрофе (Disaster Recovery Plan)* [6] – представља низ корака који би требало да доведу до опоравка кључних система, како би се организација могла вратити на примарно стање, оно које је постојало пре прекида рада; в) *план одржавања континуитета*

*и*ословања (*Continuity Plan*) – преглед и ажурирање планова и управљање.

Током рада се, поред инцидентних ситуација, дешавају и различите врсте претњи. Говори се о хибридним претњама које се могу одвијати конвенционалним, биолошким или нуклеарним оружјем, тероризмом, шпијунажом, сајбер нападима и другим претњама уз подршку различитих информационих операција и одређених економских организација. Хибридне су јер представљају мешавину различитих акција које се често истовремено реализују. [29] Радити на безбедности у наведеном контексту значи утицати на један сегмент хибридних претњи у сајбер простору, у окружењу у коме се пружају дигиталне услуге.

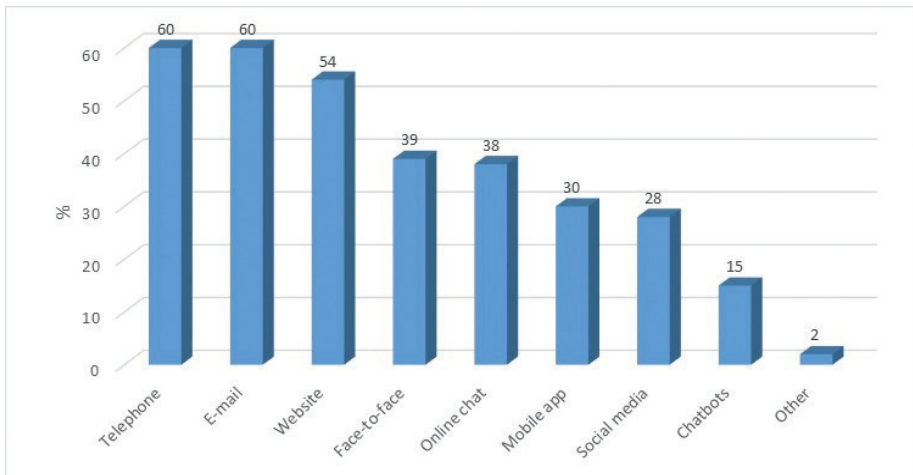
Радећи на сигурности и заштити информација, организације се одлучују на примену стандарда квалитета како би пружиле адекватан одговор дигиталном добу и ризицима које доноси. ИСО 27001 представља међународни стандард за заштиту и безбедност информација, који имплементира менаџмент систем информационе безбедности (*Information Security Management System – ISMS*). Примена стандарда пружа заштиту од неовлашћеног присупа подацима, као и од њихове злоупотребе, и ради на превенцији могућих кризних и ризичних ситуација. Омогућава откривање рањивости система како би се потенцијалне последице и ризичне ситуације предупредиле. Пружа заштиту од потенцијалних финансијских губитака, губитака репутације и клијената услед нарушавања безбедности информација. Омогућава адекватну сарадњу са организацијама које послују у складу са принципима наведеног стандарда на бази сигурности клијената и организације, тежећи континуираним унапређењима пословних процеса. Подиже ниво ефикасности сходно примењеној оптимизацији пословних процеса и минимизирању ризика.

Четбот као технолошка иновација – анализа стања и перспектива

Први четбот, Елиза (*ELIZA*), датира из 1966. године и креирао га је Џозеф Вајзенбаум (*Joseph Weizenbaum*). Његова израда темељила се на патерну који је повезан са методологијом симултане комуникације. Веома познат четбот Алекса (*ALEXA*) настао је у компанији

Амазон 2014. године и представља интелигентног агента који је уграђен у више различитих система и уређаја. Данашња употреба четбота компанијама доноси предности – доступност, упознавање потреба клијената, могућност пласирања, продаје производа и услуга, оптимизацију трошкова организације, генералну сатисфакцију корисника. Електронски асистент подразумева и трошкове креирања, имплементације, праћења и ажурирања. Четбот ипак није особа, па не може понудити решења изван стандардизованих и не пружа утисак разумевања и емпатије везано за конкретну ситуацију клијента.

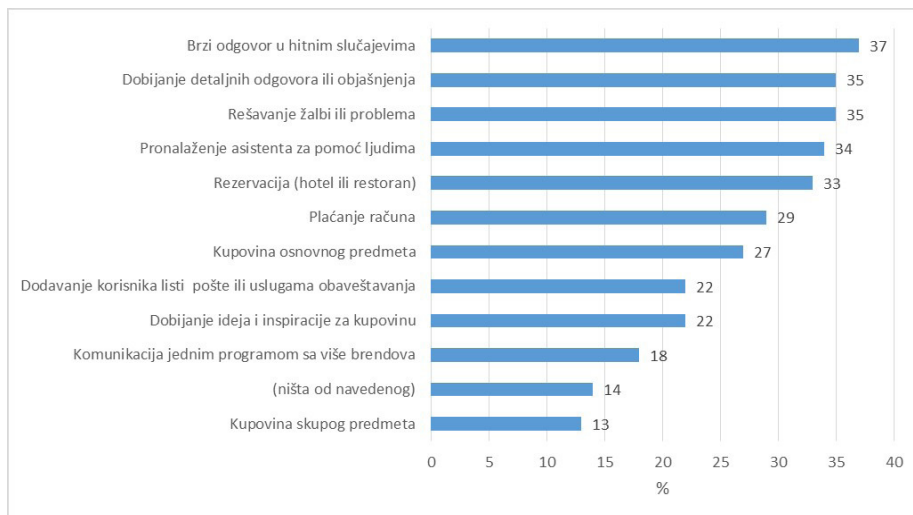
Истраживање које је спроведено у САД на узорку од 1.051 испитаника показује место четбота у групи могућих опција за комуникацију у пословању. Узорак је уједначен на основу два критеријума – пола и година старости. Истраживање је рађено у сарадњи са компанијама: *Drift, Survey Monkey Audience, Salesforce* и *Mycliver* [9].

Слика 2. Комуникација испитаника у пословању

Може се видети да доминантну улогу и даље имају телефон и имејл, а затим следи веб-сајт, док четбот током пословања користи 15% испитаника [9]. Иако је понуда могућности све сложенија, комуникација која се одвија уживо и даље има солидну позицију са 39%. Имајући у виду различитост потреба у пословању и креативност оних који конципирају рад четбота, занимљиво је анализирати процену перспектива овог начина комуникације и инфор-

мација које компанија може понудити преко четбота. Следи приказ предиктивности употребе четбота [9].

Слика 3. Предикција коришћења четбота

Испитаници очекују да ће употреба четбота бити приоритетна у хитним ситуацијама, када су потребни брзи одговори, при решавању жалби, за добијање исцрпних одговора, проналажење асистента за помоћ људима, резервисање хотела или ресторана, плаћање рачуна итд. У XXI веку, када је корисник несумњиво у центру пажње, у сусрет њему свакако иде и развој технологије, од значаја за њихово будуће понашање на тржишту. Ефикасни, прецизни одговори четбота пружају управо оно што корисник жели – доступност, кратке и јасне одговоре и брзу услугу, што целокупан контекст у коме се пружа услуга чини професионалнијим и пријатнијим.

Иако је четбот иновација пријемчива за љубитеље ИТ-а, он носи и одређене рањивости и ризике. Ризици се могу препознати у слабом кодирању, лошим заштитним механизмима, грешкама корисника, лажном представљању појединаца, крађи/измени података, пренамени ботова од стране хакера итд. Претње које се притом јављају јесу једнократни догађаји, што укључује малвере и ДДОС (*DDoS – Distributed Denial-of-Service*) нападе [7]. Решења се обично налазе у шифровању, аутентификацији и ауторизацији, процесима и протоколима, образовању итд.

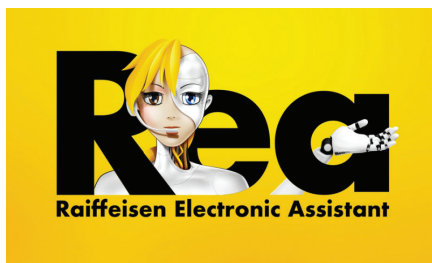
Студија случаја – Реа четбот

Електронски асистент Реа четбот (*REA Chatbot*) нуди банкарске услуге физичким лицима, домаћим и страним ентитетима и предузетницима. Одмах по приступу страници Рајфајзен (*Raiffeisen*) банке [26], Реа нуди могућност одласка на е-банкарство, м-банкарство и др. Њена улога је да брзо и прецизно понуди могућности које су клијентима на располагању. Можемо је схватити као електронску, дигиталну асистенткињу за дигитално банкарство Рајфајзен банке.

У погледу е-банкарства, клијенти могу имати увид у своје финансијске трансакције, извршити преглед стања и баланса између својих отворених рачуна без обзира на радно време банке.

М-банкарство нуди клијентима могућност да све потребне трансакције врше преко својих мобилних телефона, преглед стања по свим рачунима, динарским или девизним, стање штедње, кредита, могућност преузимања доказа о плаћању, увид у курсну листу и друге корисне информације. Апликацију која им је притом потребна могу преузети са платформи *Google Play Store*, *Apple Store*, *Huawei AppGallery*.

Актуелни подаци показују [26] да 95% корисника сматра апликацију м-Банка једноставном за коришћење, док 50% корисника текућих рачуна обавља плаћање преко ове апликације. Једним приступањем апликацији корисник просечно обавља четири трансакције.

Слика 4. Реа – електронски асистент Рајфајзен банке [26]

Реа четбот располаже информацијама од значаја за пословање, одговара веома брзо у року од пет секунди, користи Вајбер (*Viber*) и Месинџер (*Messenger*). Расположена је 24 сата сваког дана у недељи. У контакту са њом могу се добити информације које су неопходне за

деловање клијента. Упутства о различитој документацији потребној за реализацију захтева преко банке у великој мери олакшавају припрему одређених послова, без одласка на конкретну локацију филијале. Компанија Сага (*Saga*) [22] развила је ово решење на платформи Вивер (*Weaver*). У првих пола године функционисања, Реа је обавила око 500.000 разговора. Сматрају да је перспектива четбота велика, посебно са упознавањем навика корисника услуга.

Управљање односима са корисником (*CRM*) у Рајфајзен банци, одвија се по тзв. систему 360° који се базира на креирању профила корисника услуга током уговорног односа са банком. Компанија Сага [20] креирала је за ту потребу решење Селекта (*Selecta*), које интегрише податке о клијенту који се могу добити са м-банкинга, имејла, четбота, банкомата, контакт-центра, филијала.

Закључак

У дигиталном добу, примена вештачке интелигенције шири свој опсег деловања. Креирање четбота представља пример коришћења вештачке интелигенције у пословне сврхе. Приказано истраживање, које је спроведено у САД, показује да 15% испитаника користи четбот током обављања својих пословних активности (*Enterprise bot*).

Студија случаја Реа показује да је електронски асистент непосредни актер који послује у оквиру дигиталних услуга, заснован на разумевању природног језика. Чињеница да је Реа у првих шест месеци рада обавила 500.000 разговора (двојезично – српски и енглески), говори о њеној функционалности. Она упућује на дигиталне услуге е-банкарство, м-банкарство и др., иницира контакт са клијентима и активни је учесник у њиховом доношењу одлука. Четбот Реа поступа у складу са стандардима електронског банкарства и безбедносним и културолошким нормама окружења у коме се послује. Могућа је њена имплементација у оквиру других комуникационих платформи које привлаче пажњу широког аудиторјума. Употреба четбота је безбедна исто колико и употреба других технологија које се заснивају на раду са клијентима. Изазови у погледу сигурности и ризика (*Cyber Security/Cyber Risk*) указују на потребу за континуираним усаглашавањем са најбољом међународном праксом у области безбедности информација. Поступањем

у складу са стандардима одговорило би се на правне, маркетиншке, финансијске и сигурносне захтеве. Ова чињеница упућује на стандард *SRPS ISO/IEC 27001:2015*, у контексту Закона о информационој безбедности, као и *SRPS ISO 9001:2015*. Међународна организација за стандардизацију (ISO) и Међународна електротехничка комисија (IEC) објавиле су стандард под називом *ISO/IEC 27001:2013/2015*. Третира, поред ИТ сигурности, и систем менаџмента безбедности. Тиме се створио оквир за сарадњу организација које поступају по истом стандарду и тако подижу ниво сопствене и међународне усаглашености, интероперабилности и ефикасности.

Данас свака банка мора размишљати о свом развоју дуж континуума дигиталног банкарства: од мобилних трансакција, преко јединствене стратегије приступа за све канале, до консолидација дигиталних платформи за управљање и испоруку палете финансијских услуга. Банке би требало да планирају и постепено лансирају све ефикасније алате који помажу корисницима да направе паметне финансијске одлуке. Према томе, сајбер безбедност је примарни основ на коме се израђују производи и услуге високог нивоа квалитета, базирани на вештачкој интелигенцији.

Литература

1. АИК Банка (2019). *Безбедоносне препоруке за кориснике електронског банкарства* <https://www.aikbanka.rs/media/Bezbedonosne%20preporuke.pdf>, доступан 16. 6. 2020.
2. Artificial Intelligence: *Cybersecurity Essential for Security & Trust* (2020). <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/artificial-intelligence-cybersecurity-essential-for-security-trust>, доступан 16. 6. 2020.
3. *Becoming Human* (2019). <https://becominghuman.ai/10-trends-of-artificial-intelligence-ai-in-2019-65d8a373b6e6>, доступан 16. 6. 2020.
4. Бјеговић М., Тепавац Д. (2019). *Компаративна анализа заштитне стајности и одабраних Републике Србије са другим државама код кривичних дела против Уставног уређења*, Војно дело, Београд, 70(7): 79-89.
5. Буха В., Лечић Р., Ђорђевић В. (2016). *Улога Web аналитике у маркетинг менаџменту*, XX Интернационални симпозијум из пројектног менаџмента, YUPMA, (2016) 264-269, Београд

6. Business continuity i disaster recovery | Mainstream (2022). <https://www.mainstream.rs/business-continuity-i-disaster-recovery/>, доступан 26. 2. 2022.
7. Chatbot Security – What You Need To Know (2021). <https://www.inform-comms.com/chatbot-security-what-you-need-to-know/>, доступан 16. 11. 2021.
8. Digitalno bankarstvo (2022) <https://www.src.si/rs/digitalno-bankarstvo/>, доступан 3. 3. 2022.
9. Drift (2019). *The 2018 State of Chatebots Report* <https://www.drift.com/wp-content/uploads/2018/01/2018-state-of-chatbots-report.pdf>, доступан 16. 6. 2020.
10. Електронско банкарство (2019). <https://www.elektronkobankarstvo.rs/kes-ide-u-istoriju-buducnost-placanja-je-u-digitalizaciji/>, доступан 16. 6. 2020.
11. ENISA & JRS, (2021). *Cybersecurity Challenges in the Uptake of Artificial Intelligence in Autonomous Driving* <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/cybersecurity-challenges-in-the-uptake-of-artificial-intelligence-in-autonomous-driving>, доступан 16. 11. 2021.
12. *How to Build an Effective and Organized Business Continuity Plan* (2015). <https://www.forbes.com/sites/johnrampton/2015/06/26/how-to-build-an-effective-and-organized-business-continuity-plan/?sh=69b4fc336118>, доступан 2. 3. 2022.
13. ISACA (2021). www.isaca.org, доступан 17. 6. 2020.
14. ISO-LINK (2022). <https://iso-standardi.rs/standardi/iso-iec-27001/> доступан 22. 12. 2022.
15. Костић, А. (2006). *Коиницивна психологија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
16. Kotler, Ph., Keller, K.L. (2006). *Маркетинг менаџмент*. Дата Статус, Београд.
17. Лечић, Р. (2009). *Основе маркетинг менаџмента Теорија и пракса*. Висока школа за пројектни менаџмент, Зухра, Београд.
18. National Institute of Standards and Technology (1995). *Computer Security*, Gaithersburg, pp-187.
19. Maler, E., Reed, D. (2008). *The Venn of identity*, IEEE Security and Privacy, Vol. 6(2): 16-23.
20. Mikičić, D., *Kako CRM u Raiffeisen banci analizira podatke klijenata i stvara trajnu vrednost za obe strane?*, <https://selectacrm.app/blog-sr/selecta-raiffeisen-bank/?lang=sr#>, доступан 16. 11. 2021.

21. *Multi-layered Approach to Security* (2022). <https://www.kaspersky.com/enterprise-security/wiki-section/products/multi-layered-approach-to-security>, доступан 27. 2. 2022.
22. Нетократија (2019). <https://www.netokracija.rs/saga-chatbotrea-157922>, доступан 16. 6. 2020.
23. PC Press (2019). <https://pcpress.rs/vestacka-inteligencija-u-bankarskoj-sluzbi/>, доступан 16. 6. 2020.
24. Pogačnik, V. (1994). *TN Test nizov*, Priročnik, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Center za psihodijagnostična sredstva, Ljubljana.
25. Раденковић, Б., Деспотовић Зракић, Богдановић, З. Бараћ, Д., Лабус, А. (2005). *Електронско њословање*. Факултет организационих наука, Београд.
26. Raiffeisenbank (2019). <https://www.raiffeisenbank.rs/digitalne-usluge/>, доступан 16. 6. 2020.
27. Russell, Stuart, J., Norvig, P. (2010). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (3rd ed.). Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
28. Turban, E., McLean, E., Wetherbie, J. (2003). *Информациона технологија за менаџмент, Трансформисање њословања у дигиталну економију*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
29. Вулетић, Д. (2017). *Уџојреџа сајбер њросџора у контексту хибридној рајџовања*. Војно дело, 7/2017.
30. What Is Cyberattack? (2022). <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/common-cyberattacks.html>, доступан 3. 3. 2022.

Application of Artificial Intelligence in the Banking Sector

Abstract: *Artificial intelligence has been attracting the attention of the scientific and professional public for decades. Today, in the digital age, it is more and more present in business and projects. The creation and implementation, but also the use of innovations created as a result of working with artificial intelligence, requires a multidisciplinary approach. One such innovation is REA Raiffeisen Bank's Electronic Assistant. REA has been created on the Weaver platform and uses certain artificial intelligence-based solutions, participating in the service business and communicating in a manner that respects the key points of the same. Simple and communicative for the user, REA is an example of the complexity that is a prerequisite for its creation and implementation. Therefore, this set of knowledge and skills, as well as the final outcomes of work on this project, are the inspiration both for work on such and similar innovations, and on the effects that can be monitored by research. Analyses show that business communication is dominated by telephone conversation, e-mail, website, while the Chatbot's share in business communication shows a score of 15%. The Chatbot is expected to be used in emergencies, when quick responses are needed: in resolving complaints, getting comprehensive answers, finding assistants to help people, booking hotels or restaurants, paying bills, etc. Although only partly present (15%), the Chatbot managed to attract the attention of the business public. The mentioned case study and desk analysis applied in this paper offer arguments which prove that the use of innovative systems in banking, based on artificial intelligence, is justified. Cyber security (trust) is the basic support in preserving privacy of the actors operating in that environment. Since security is the basic support for an innovative approach, the paper discusses the ISO 27001 international standard for the protection and security of information, which implements the Information Security Management System.*

Keywords: *Artificial Intelligence, Chatbot, Security, Business Information Protection*

Дийл. инж. тешнолоије Вања БОБИЋ
Дийл физ-хемичар Јована ТОНЧИЋ
Национални центар за криминалистичку форензику,
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301107В
УДК: 343.983:613.83(497.11) „2021/2022“

Прегледни научни рад
Примљен: 27. 9. 2022. године
Ревизија: 5. 10. 2022. године
Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Разблаживачи у узорцима психоактивних контролисаних супстанци на територији Републике Србије

Апстракт: У последњих двадесет година, са убрзаним технолошким развојем, кријумчарење и злоупотреба психоактивних супстанции доживели су експанзију. Све већа тежња за коришћењем средстава путничкој и авио саобраћаја, као и унапређење путне и авио инфраструктуре и повезивање делова света какво је до сада било незамисливо, инспирирало су трговце овим супстанцама да налазе нове руте за транспорт и кријумчарење, како би остварили што већи профит, а уједно извели да одговарају пред законом. Тенденције кријумчара да остваре профит уско су повезане и са финансирањем терористичких организација, које представљају глобалну претњу за човечанство. У овом раду су обрађивани подаци о броју и саставу узорака чистих психоактивних супстанци и узорака ових супстанци са разблаживачима за 2021. и први део 2022. године, што је резултирало закључком да је у текућој години дошло до повећања броја предмета и узорака, али и броја разблаживача у односу на 2021. годину. Циљ овог рада је да се на основу садржаја узорака психоактивних контролираних супстанци амфетамина, хероина, кокаина и МДМА, достављених једној од организационих јединица Националног центра за криминалистичку форензику у предметном периоду, утврде присуство разблаживача и њихова разноликост,

ше да се на основу њих евидентно изведу закључци о трендовима у кријумчарењу психоактивних контролираних супстанци.

Кључне речи: разблаживачи, психоактивне контролиране супстанции, методе анализе, акредитација.

Увод

– узорци психоактивних контролираних супстанци

Постоје многе теорије и докази да су чак и у палеолитском добу људи имали потребу да користе природне психоактивне супстанце. Та потреба је тумачена у форми слика на зидовима пећина, религиозних култова и магијских обреда, као претеча шаманизма, у којем свештеници врше разне медицинске захвате помоћу психоактивних биљака које им уједно представљају спој са духовним бићем и божанствима (Јеротић, 2006: 9-11). Са развојем цивилизације, од античке Грчке, Римског царства и Кине преносе се рецепти и знања о производњи опијума из мака (Јевтовић et al., 2013: 109), а у Индији се кроз историју употребљава смола конопље.

Експанзију производње, кријумчарења и злоупотребе психоактивне супстанце доживљавају средином 20. века. Почетком деведесетих година прошлог века уочена је све учесталија употреба амфетамина, као сигнал да би та супстанца у 21. веку могла заузети прво место на лествици избора корисника психоактивних супстанци (UNODC, 2000 (https://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1/analysis_atc.pdf), доступан 19. 9. 2022).

Хероин, кокаин, амфетамин и 3,4-метилен-диоксиметамфетамин (МДМА) јесу психоактивне супстанце које се најчешће достављају у форензичке лабораторије на физичко-хемијско вештачење. Њихова дистрибуција и промет на илегалном тржишту манифестују се у виду прашкастих узорака, таблета, али и у течном облику. У овом раду биће представљени резултати анализа прашкастих узорака и таблета за 2021. и први део 2022. године, док ће течни узорци амфетамина бити обухваћени као изузетак због доприноса укупном броју предмета. Одређеним упоредним методама може се анализирати садржај психоактивних супстанци и присутних разблаживача у узорцима, што би пружило информацију о кретању узорака на илегалном тржишту (Andreasen et al., 2009: 2-16). Узорци психоактивних контролираних супстанци претежно садрже разли-

чите врсте разблаживача. Према неким истраживањима, највише разблаживача по појединачном узорку детектовано је у смешама хероина и кокаина (Klingberg et al., 2018).

Сагласно са *Законом о психоактивним контролисаним супстанцама*, надлежне организационе јединице Министарства унутрашњих послова за борбу против дрога достављају све заплењене узорке психоактивних контролисаних супстанци, за потребе анализе, организационим јединицама Националног центра за криминалистичку форензику (НЦКФ) (Јовановић et al., 2016: 80). У раду су обрађивани резултати анализа узорака најчешћих психоактивних контролисаних супстанци, заплењених у току 2021. и првом делу 2022. године, који су анализирани у једној од организационих јединица Националног центра за криминалистичку форензику. Рад даје резултате детаљне анализе разблаживача присутних у тим узорцима.

Психоактивне контролисане супстанце и разблаживачи

Амфетамин је прашкаста супстанца беле до бледо жуте боје, која се добија синтетским путем у илегалним лабораторијама. Делује као јак стимуланс на централни нервни систем (ЦНС) и током дуге употребе има токсични ефекат на организам и здравље људи (UNODC, 2006: 3). У запленама се проналази у облику соли, као и у форми амфетаминског уља које је оштрог мириса, жуте до браон боје, из којег се додатком киселине таложи амфетамински прах у облику соли сулфата или фосфата. Ређе се проналази у облику таблета. Откривен је почетком 20. века, а већ деценију касније се користио у медицинске сврхе као антидепресив и лек за контролу апетита (Rasmussen, 2017).

Најчешћи разблаживачи који се детектују са амфетамином су кофеин и креатин. Кофеин је природни алкалоид беле боје, добија се из кафе и листова црног и зеленог чаја. Кристалне је структуре или у облику праха. Додаје се енергетским пићима како би телу обезбедио бдност и више енергије (<https://sr.m.wikipedia.org/sr-es/кофеин>, доступан 5. 10. 2022).

Креатин је супстанца коју људски организам природно производи, а главна улога му је да мишићима обезбеди енергију. У сло-

бодној продаји се налази у прашкастом облику беле боје, као додаток исхрани (www.pansport.rs/kreatin, доступан 5. 10. 2022).

Хероин (диацетилморфин) јесте опијат који настаје као производ морфина, и беле је боје. Добија се прерадом чаура мака *Papaver somniferum L.*, а у чистом облику као база садржи и алкалоиде ацетилкодеин, моноацетиламорфин, носкапин и папаверин (Кларк, 2011: 201). Изазива највећу зависност међу корисницима (Dams et al., 2001). Поред кофеина, у смешама је разблажен парацетамолом. Парацетамол је бела кристална супстанца, која се у медицини примењује као антипиретик и аналгетик.

Биљка из рода коке *Erythroxylum coca Lam.* из својих листова као производ даје главни алкалоид кокаин, чија је производња најраспрострањенија у Јужној Америци, са око 90% од укупне светске производње (Кларк, 2011: 201). Током својих путовања Америго Веспучи (1451-1512) забележио је први податак о коришћењу кокаина од стране људи, а након његове смрти су многи истраживачи наставили да га испитују у медицинске сврхе (Grzybowski A., 2007, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/176879326>, доступан 18. 9. 2022).

Базна форма кокаина у облику пасте настаје као међупроизвод приликом производње кокаина у облику соли хидрохлорида и има карактеристичан светлуцав одсјај. Боја базног облика кокаина варира од беле, преко светло жуте до браон боје (Prieto, 2019: 12).

Кокаин хидрохлорид представља со кокаина. То је бела прашкаста супстанца, настала таложењем кокаина са хлороводоничном киселином, и најчешће се налази у узорцима као активна супстанца, поред разблаживача (Prieto, 2019: 11).

Најчешће се налази разблажен, у смеси са активним разблаживачима као што су тетраамисол/левамисол и фенацетин (Eliaerts et al., 2016), али и кофеин (Gentile et al., 2015: 11).

У запленама на територији Републике Србије, у узорцима кокаина су најчешћи активни разблаживачи кофеин, креатин, прокаин, лидокаин и тетраамисол/левамисол, као и инертни разблаживачи, претежно шећери: декстроза, сахароза и лактоза.

Прокаин и лидокаин су прахови беле боје, који се у виду крема, гелова, раствора и инфузија у медицинске сврхе примењују као анестетици.

Тетрамисол је кристални прах беле до бледо жуте боје. Користи се у ветерини за лечење нематода код животиња.

Декстроза, познатија под називом глукоза (грожђани шећер), јесте угљени хидрат беле боје, који због брзе апсорпције у организму најчешће користе спортисти ради обнављања енергије која се троши тренингом. Сахароза је угљени хидрат, шећер који се употребљава у домаћинствима.

Лактоза (млечни шећер) јесте угљени хидрат, бела прашкаста супстанца, и саставни део животињског и људског млека.

Крајем деведесетих година прошлог века на музичком тржишту се појавила електронска музика, која је доживела свој успон у двехиљадитим годинама у виду хаус, техно и психоделичног правца, а љубитељи тих музичких трендова су на концертима и наступима користили управо амфетамин и МДМА таблете.

МДМА је супстанца кристалне структуре. У облику базе је у форми безбојног уља. Најпрострањенија је у облику соли хидрохлорида, у прашкастој форми беле боје, и у облику таблета, које на илегалном тржишту најчешће садрже инертне разблаживаче (пуниоце) попут микрокристалне целулозе, али и неке активне разблаживаче као што су кофеин и парацетамол. Таблете по облику варирају од једноставних округлих, до коцкастих и оних неправилног облика, и најчешће садрже утиснут лого, а по боји варирају од белих до јарко флуоресцентних, што их свеукупно чини интересантнијим за младе особе који су најчешћи конзументи (НЦКФ 2022).

Микрокристална целулоза, најприсутнији пунилац у смеси са МДМА, супстанца је кристалне структуре и користи се као помоћно средство против згрудњавања у таблетама.

Заступљеност разблаживача у узорцима амфетамина, хероина, кокаина и МДМА

У овом прегледу су посматране најчешће заплееиване психоактивне контролисане супстанце и детектовани разблаживачи у реалним узорцима.

Преглед укупног броја различитих врста узорака амфетамина за 2021. и први део 2022. године дат је у табели 1, док је процентуална заступљеност датих узорака приказана на слици 1.

Табела 1. Заступљеност амфетамина и разблаживача у узорцима за 2021. и 2022. годину

Врста узорка	Број узорака	
	2021.	2022.
Амфетамин	2	11
Амфетамин/1 ⁴³	79	1.169
Амфетамин/2 ⁴⁴	69	421
Амфетамин/остало ⁴⁵	158	93

На основу извештаја надлежне организационе јединице Министарства унутрашњих послова и НЦКФ за 2021. годину, најзаступљенији су узорци амфетамина који садрже амфетамин у траговима. Они чине 51% од укупног броја испитиваних узорака, док је најмање заступљен амфетамин без разблаживача, свега 1%. У 2022. години уочен је тренд пораста свих врста узорака амфетамина у односу на 2021. годину, осим врсте амфетамин/остало. Највише је порастао број узорака амфетамина са једним и два разблаживача, који у 2022. години чине преко 90%, док су 2021. године чинили 48% (слика 1). Упоређивањем резултата анализе узорака амфетамина у посматраном периоду уочена је разлика у присуству разблаживача. У 2021. години најзаступљенији разблаживачи су кофеин и креатин, док се у 2022. години уочава већи број разблаживача као што су парацетамол, микрокристална целулоза и инертни шећери (скроб, лактоза и остали – пропифеназон, леуцин, теобромин).

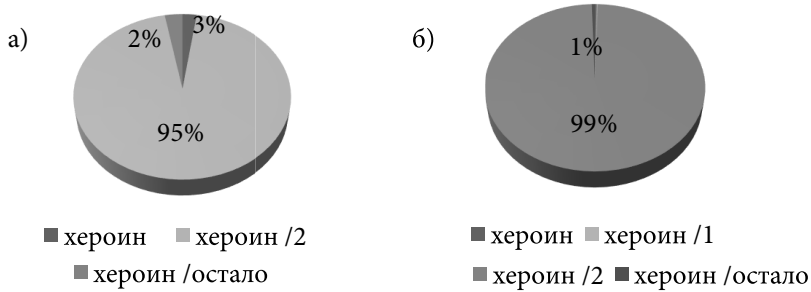

Слика 1. Број узорака амфетамина и разблаживача прикуљених поком: а) 2021. и б) 2022. године

43 Амфетамин/1 представља садржај узорака амфетамина са једним разблаживачем.

44 Амфетамин/2 представља садржај узорака амфетамина са два разблаживача.

45 Амфетамин/3 представља амфетамин детектован у траговима.

Слика 2. Број узорака хероина и разблаживача у прикуиљених њоком: а) 2021. и б) 2022. године

У табели 2 дат је приказ укупног броја различитих врста узорака хероина за 2021. и 2022. годину, док је процентуална заступљеност датих узорака приказана на слици 2.

Табела 2. Заступљеност хероина и разблаживача у узорцима за 2021. и 2022. годину

Врста узорка	Број узорака	
	2021.	2022.
Хероин	4	15
Хероин/1 ⁴⁶	0	7
Хероин/2 ⁴⁷	165	4.793
Хероин/остало ⁴⁸	5	23

Најзаступљенији узорци хероина у 2021. години јесу узорци хероина са два разблаживача, који чине 95% од укупног броја, док је најмање заступљен хероин база, који не садржи активне разблаживаче и шећере (свега 2%). У 2022. години је уочен тренд пораста свих врста узорака хероина у односу на 2021. годину, нарочито хероина са два разблаживача. Утврђено је повећање броја врста разблаживача у односу на 2021. годину (парацетамол, кофеин, креатин, и шећера декстрозе). Хероински узорци са овим врстама разблаживача чине преко 99% укупних хероинских узорака за 2022. годину,

46 Хероин/1 представља садржај узорака хероина са једним разблаживачем.

47 Хероин/2 представља садржај узорака хероина са два разблаживача.

48 Хероин/остало представља хероин детектован у траговима.

док тај проценат износи 95% у 2021. години (слика 2). Упоређивањем резултата анализе узорака хероина у посматраном периоду уочена је разлика у присуству разблаживача. У 2021. као и у 2022. години најзаступљенији разблаживачи су кофеин и парацетамол, док се у 2022. години уочава пораст броја узорака са једним разблаживачем (парацетамол, глутамин или шећер сахароза). Поред хероина, у траговима су уочени и трагови других психоактивних супстанци, попут кокаина и тетраhydroканабинола (ТХЦ) и разблаживача као што су парацетамол и кофеин.

У табели 3 су приказани подаци о укупном броју различитих врста узорака кокаина за 2021. и 2022. годину, док је процентуална заступљеност датих узорака приказана на слици 3.

Заступљеност узорака кокаина у посматраном периоду (табела 3) на основу броја вештачених узорака даје податак да је присутност кокаина у облику соли хидрохлорида на илегалном тржишту 2022. године порасла у односу на 2021. годину за 22%. На основу тога се може уочити појачана активност злоупотребе узорака кокаина са једним разблаживачем за 30% (слика 3).

Табела 3. Заступљеност кокаина и разблаживача у узорцима за 2021. и 2022. годину

Врста узорка	Број узорака	
	2021.	2022.
Кокаин	72	538
Кокаин/1 ⁴⁹	20	396
Кокаин/2 ⁵⁰	14	28
Кокаин/остало ⁵¹	144	89

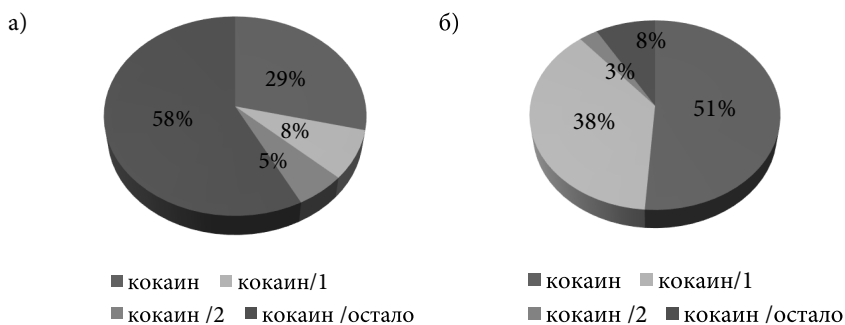
У прегледу састава узорака кокаина у свим узорцима са једним разблаживачем детектовани су неки од следећих разблаживача: кофеин, креатин, парацетамол, глутамин или тетраамисол/левамисол. У 2022. години долази до повећања броја узорака са једним разблаживачем, где су поред горе наведених претежно заступљени декстроза и инозитол, потом следе прокаин, инозитол, лактоза,

49 Кокаин/1 представља садржај узорака кокаина са једним разблаживачем.

50 Кокаин/2 представља садржај узорака кокаина са два разблаживача.

51 Кокаин/остало представља кокаина детектован у траговима.

манитол, метамизол, сахароза, таурин и сода бикарбона. Такође, у 2021. години врсту кокаин/2 чине смеше кокаина са кофеином и креатином, док су у 2022. години у овој врсти узорака детектоване смеше кокаина са креатином и парацетамолом или декстрозом и парацетамолом. Важно је напоменути да се у односу на претходну годину заплењени број узорака кокаина у облику соли хидрохлорида, без разблаживача, увећао за 22% (слика 3). Утврђена је и тенденција смањења заплењених предмета са којих се изузимају трагови, а у којима је детектовано присуство кокаина.

Слика 3. Број узорака кокаина и разблаживача њрикуљњених њоком: а) 2021. и б) 2022.

У 2021. години, као најпопуларнија синтетичка дрога међу младима, таблете МДМА су достигле максимум и процентуално заузеле водећу позицију по броју заплењених узорака, али не и по броју предмета (табела 5).

Преглед укупног броја различитих врста узорака МДМА за посматрани период дат је у табели 4, док је процентуална заступљеност датих узорака приказана на слици 4.

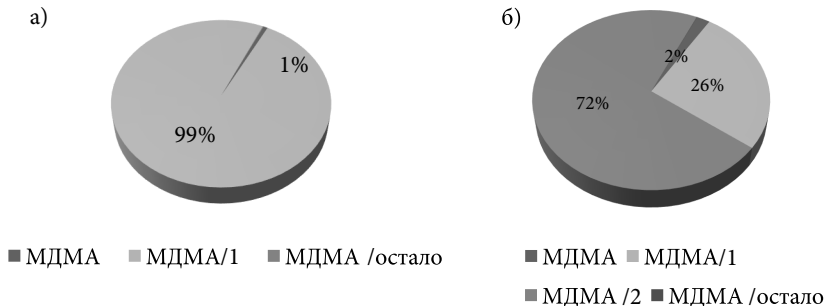
Табела 4. Заступљеност МДМА и разблаживача у узорцима за 2021. и 2022. годину

Врста узорка	Број узорака	
	2021.	2022.
МДМА	14	248
МДМА/1 ⁵²	2.106	3.276

⁵² МДМА/1 представља садржај узорака МДМА са једним разблаживачем.

Врста узорка	Број узорака	
	2021.	2022.
МДМА/2 ⁵³	0	8.936
МДМА/остало ⁵⁴	3	7

Најбројнији узорци МДМА у 2021. години јесу узорци са једним разблаживачем, који чине 99% од укупног броја, док је најмање заступљен МДМА/остало у траговима (мање од 1%). У 2022. години уочен је тренд пораста свих врста узорака МДМА у односу на 2021. годину, а нарочито се бележи пораст узорака МДМА са два разблаживача, који чине преко 72% укупног броја узорака МДМА. У 2021. години није забележена оваква врста узорака (слика 4а). Упоредивањем резултата анализе узорака МДМА у посматраном периоду уочена је разлика у присуству разблаживача. У 2021. години најзаступљенији разблаживач је микрокристална целулоза, док се у 2022. години уочава драстично повећање броја узорака МДМА у смеси са два разблаживача (кофеин и микрокристална целулоза, и кофеин и скроб).

Слика 4. Број узорака МДМА и разблаживача у прикупиљених пробама: а) 2021. и б) 2022. године

Ако се посматра укупан број предмета који су садржали психоактивне супстанце и разблаживаче анализирани у овом раду (табела 5), уочава се тренд пораста за више од два пута, а у прегледу претходних података о броју узорака закључује се да се број узорака повећао и за више стотина, а неких и до пар хиљада пута.

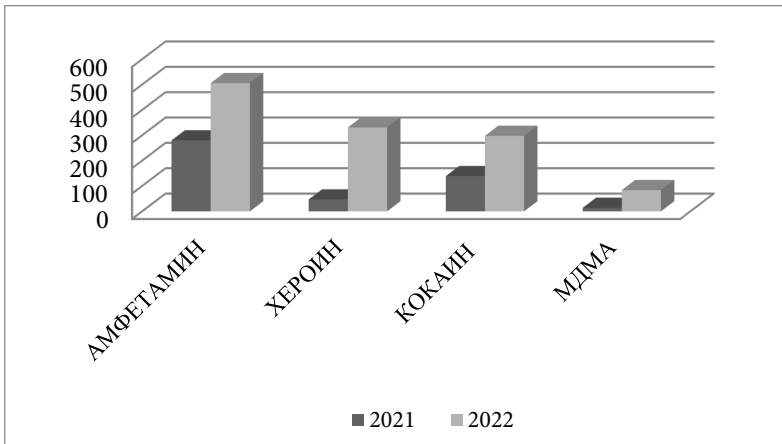
53 МДМА/2 представља садржај узорака МДМА са два разблаживача.

54 МДМА/остало представља садржај узорака МДМА у траговима.

Табела 5. Заступљеност различитих врста узорака амфетамина, хероина, кокаина и МДМА у предметима за 2021. и 2022. годину

Врста узорака	Број узорака	
	2021.	2022.
Амфетамин	280	506
Хероин	47	331
Кокаин	139	298
МДМА	14	84

На слици 5 приказани су подаци НЦКФ који показују да је у 2021. години утврђен број предмета у којима су садржани узорци хероина и МДМА, а удвостручен број предмета са узорцима амфетамина и кокаина.

Слика 5. Укупан број предмета већиачења за 2021. и 2022. годину

Методe идентификације хероина, амфетамина, кокаина и МДМА

У оквиру Националног центра за криминалистичку форензику, сагласно са стандардом SRPS ISO/IEC 17025: 2017 (ISO/IEC 17025: 2017), и у складу са Законом о полицији, спроводе се кри-

миналистичка вештачења. Сагласно са подацима Акредитационог тела Републике Србије, обимом акредитације су обухваћене методе квалитативно одређивање кокаина методом инфрацрвене спектроскопије, квалитативно одређивање МДМА методом инфрацрвене спектроскопије, квалитативно одређивање хероина методом инфрацрвене спектроскопије и квантитативно одређивање хероина методом гасне хроматографије са пламено-јонизационом детекцијом (www.ats.rs). Прелиминарно тестирање узорака и анализа узорака обављају се у складу са препорукама Канцеларије за дроге и криминал Уједињених нација (www.unodc.org) и сагласно са Приручником добре праксе Радне групе за дроге Европске мреже форензичких института (<https://enfsi.eu>). Сходно томе, идентификација четири супстанце са присутним разблаживачима које су предмет овога рада може се, у зависности од врсте анализе која је захтевана, вршити квалитативно и квантитативно, методама инфрацрвене спектроскопије са Фуријеовом трансформацијом, танкослојном хроматографијом, гасном хроматографијом спрегнутом са масеном или пламено-јонизационом детекцијом, течном хроматографијом високих перформанси и течном хроматографијом са масеном детекцијом. Такође, могу се вршити и упоредне квалитативне анализе којима се упоређују узорци психоактивних контролираних супстанци.

Закључак

На основу изнетих података о броју узорака испитиваних психоактивних контролираних супстанци који су достављени једној од организационих јединица Националног центра за криминалистичку форензику за посматрани период, може се закључити генерално повећање броја узорака психоактивних контролираних супстанци, као и оних које садрже већи број разблаживача. На основу репрезентативног узорка испитиваног сета података може се извести закључак да на територији Републике Србије постоји општи тренд све интензивнијег разблаживања психоактивних контролираних супстанци са циљем увећања масе самог узорка психоактивне контролисане супстанце и остваривања већег профита. Тренд разблаживања се огледа не само у већем броју разблажених предмета, већ и у већем броју различитих разблаживача који су коришћени за

ове потребе. Овакав закључак може пружити логистичку подршку линијским службама МУП-а које се баве борбом против дрога у циљу спречавања кријумчарења и продаје, као и допринос у борби против наркотика, у смислу извођења закључака који могу указати на додатне активности у кријумчарењу и продаји психоактивних контролисаних супстанци.

Литература

1. Andreasen, M.F., Kaa, E., Lindholst, C. (2009). *Alduterants and diluents in Heroin, Amphetamine, and Cocaine Found on the Illicit Drug Market in Aarhus, Denmark*. The Open Forensic Science Journal: 2-16.
2. Clark's Analysis of Drugs and Poisons 4th Edition. (2011). *Pharmaceutical Press*, London, UK, Gurnee, USA.
3. Dams, R., Benijts, T., Lambert, W.E., Massart, D.L., De Leenheer, A.P. (2001). *Heroin impurity profiling: trends throughout a decade of experimenting*. Forensic Science International, 123, <https://journalcra.com/sites/default/files/issue-pdf/41959.pdf>, доступан 19. 9. 2022.
4. Eliaerts, J., Dardenne, P., Meert, N., Van Durme, F., Samyn, N., Janssens, K., De Waal, K. (10): (1480-1489), (2016). *Rapid classification and quantification of cocaine in seized powders with ATR-FT-IR and chemometrics*, National Library of Medicine, National center for Biotechnology Information. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27977911/>, доступан 27. 9. 2022.
5. European network of Forensic science Institutes, <https://enfsi.eu>, доступан 3. 10. 2022.
6. Gentile, N., Broseus, J., Esseiva, P., Besacier, F., Van Durme, F., Jalava, K. (2015). *Results from the survey on the the analysis of cutting agents sent to ENFSI DWG laboratories*.
7. Grzybowski A.,(2007). *The history of cocaine in medicine and its importance to its discovery of the different forms and of anaesthesia*, National Library of Medicine, national Center for Biotechnology Information, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17687926/>, доступан 18. 9. 2022.
8. <https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/кофеин>, доступан 5. 10. 2022.
9. Јеротић, В., (2006). *Личности наркомана*. Арс Либри.

10. Јевтовић, М., Милашиновић, С., (2013). *Социјалнојидолошке ѿојаве*. Криминалистичко-полицијска академија.
11. Јовановић, М., Радосављевић- Стевановић, Н., (2016). *Хероин ог лека до злоујидреде*. Безбедност 2: 80.
12. Klingberg, J., Shimmon, R., Philip M., Fu, S., Tahtouh, M., Nic Daeid, N., (2018). *Evaluating the Use of Differential Scanning Calorimetry for the Analysis of Illicit substances and Their Adulterants*. Journal of Forensic Investigation, (6): 1,
13. <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/126592/1/JFI-2330-0396-06-0041.pdf>, доступан 27. 9. 2022.
14. Prieto, A.P., (2019). Drug adulterants and their effects on the health of users: a critical review. OAS Cataloging-in-Publication Data.
15. Rasmussen N., (2017). *Amphetamine Type Stimulants: The Early History of Their Medical and Non-Medical Uses*. International review of neurobiology, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26070751/>, доступан 19. 9. 2022.
16. United Nations Office on Drugs and Crime. (2000). *Global Illicit drug trends*, 1, https://www.unodc.org/pdf/report_2000-09-21_1/analysis_atp.pdf, доступан 19. 9. 2020.
17. United Nations Office on Drugs and Crime. (1998). *Recommended Methods for Testing Opium, Morphine and Heroin*.
18. United Nations Office on Drugs and Crime. (2006). *Recommended methods for the identification and analysis of amphetamine, methamphetamine and their ring-substituted analogues in seized materials, revised and updated*.
19. *Закон о ѿолицији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/16, 24/18 и 87/18.
20. *Закон о ѿсихоактивним контролисаним супстанцима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 99/10 и 57/18.
21. www.ats.rs, доступан 3. 10. 2022.
22. www.pansport.rs/kreatin, доступан 5. 10. 2022.
23. www.unodc.org, доступан 3. 10. 2022.

Diluents in Samples of Controlled Psychoactive Substances on the Territory of the Republic of Serbia

Abstract: *Smuggling and abuse of psychoactive substances has experienced an expansion with accelerated technological development over the past 20 years. The growing tendencies to use the means of passenger and air traffic, as well as the improvement of road and air-travel infrastructure and the connection of parts of the world unimaginable in the past, inspired traffickers of these substances to find new routes for transportation and smuggling in order to achieve the greatest possible profits, and at the same time avoid being answerable before the law. The tendencies of smugglers to make a profit are closely related to the financing of terrorist organizations that represent the global threat to humanity. This paper processed data on the number and composition of samples with pure psychoactive substances and samples of these substances with diluents, present for the course of 2021 and the first part of 2022, which resulted in the conclusion that in the current year there was an increase in the number of cases and samples, but also the number of diluents compared to 2021. The aim of this analysis is to determine the presence of diluents, their variety, based on the content of samples of controlled psychoactive substances such as amphetamine, heroin, cocaine and MDMA delivered to one of the organizational units of the National Center for Criminal Forensics in the observed period, and to potentially draw conclusions about trends in the smuggling of controlled psychoactive substances.*

Keywords: *diluents, controlled psychoactive substances, methods of analysis, accreditation*

Мирко ВОШТИНИЋ, заменик јавној тужилоцу
Основно јавно тужилаштво у Краљеву

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301122V

УДК: 343.123.5::343.163(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 9. 9. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Кривична пријава – теоријски и практични аспекти

Апстракт: Аутор се у раду бави бројним питањима појма кривичне пријаве, као иницијалној акци којом се покреће механизам кривичнојравне заштите. Пре свега, указује се на теоријске аспекте овој питања кроз дефинисање самој појма кривичне пријаве, затим на врсте кривичних пријава, начин одношења кривичне пријаве, као и на одређена питања њихове форме и садржине, чији карактер није обавезујући. Поседна важња је посвећена положају оштећеној као односноца кривичне пријаве, њеној улози и правима након одношења кривичне пријаве. Како се положај оштећеној изменио увођењем права да приговори одлуци јавној тужилоцу да одбаци кривичну пријаву, у односу на ранији концепт суицидијарној тужилоцу, указано је на одређене проблеме који могу да угрозе њено право на приговор, а ипач се правилној завођења кривичних пријава и обавештавања оштећеној о одлуци јавној тужилоцу. Ова теоријска разматрања треба да буду допринос решавању практичних питања која се јављају у раду органа њене.

Кључне речи: кривична пријава, јавни тужилац, оштећени, лажно пријављивање, приговор оштећеној.

Увод

Кривична пријава представља иницијални акт којим се покреће механизам кривичног прогона, тачније предистражни поступак. Предуслов поступања јавног тужилоца, као државног органа који је надлежан да гони учиниоце кривичних дела, јесте претходно

сознање о сумњи да је кривично дело учињено. Кривична пријава стога има значајну улогу као акт којим јавни тужилац добија сазнање о постојању основа сумње да је одређено лице или непознато лице учинило кривично дело. Кривична пријава зато не мора да има посебну форму или садржину, јер она нема правно дејство (Радуловић, 2009), нити је њен садржај на било који начин ограничавајући за јавног тужиоца. Свако инсистирање на одређеном формализму могло би да угрози основни, а рекло би се и једини циљ коме кривична пријава треба да послужи, а то је иницирање кривичноправног прогона осумњиченог од стране јавног тужиоца, односно полиције.

Закоником о кривичном поступку (ЗКП)⁵⁵ прописано је да државни и други органи, правна и физичка лица пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, о којима су обавештена или за њих сазнају на други начин, под условима предвиђеним законом или другим прописом. Истовремено је прописано да је кривичним закоником предвиђено у којем случају непријављивање кривичног дела представља кривично дело. Овакво решење је нешто другачије у односу на решење ранијег законика,⁵⁶ којим је било прописано да су државни органи, органи територијалне аутономије или локалне самоуправе, јавна предузећа и установе, дужни да пријаве кривична дела за која се гони по службеној дужности, а остали (свако) треба да пријаве кривично дело за које се гони по службеној дужности (Илић, Мајић, Бељански, Трешњев, 2013). Рекло би се да је разлика више терминолошка него суштинска, иако је раније коришћен термин „дужни да пријаве”, а сада „пријављују”, јер је у оба законика прописано да је непријављивање кривично дело онда када је то одређено у кривичном закоником.

Управо због чињенице да се улога кривичне пријаве исцрпљује њеним подношењем и да она служи само једном циљу, а то је сазнање надлежних органа о могућности да је учињено кривично дело, наш законодавац се није бавио њеним појмом, нити елементима форме

55 Законик о кривичном поступку, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

56 Законик о кривичном поступку СРЈ, Службени лист СРЈ, бр. 70/2001 и 68/2002 и Службени гласник Републике Србије, бр. 58/2004, 85/2005, 85/2005 – др. закон, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010.

и садржине, већ је своју пажњу више посветио поступању јавног тужиоца и полиције након њеног подношења. Ова питања предмет су правне теорије, која свакако да није става да кривична пријава треба да испуњава одређене формалне елементе, већ бавећи се овим питањима, доприноси практичној сврси подношења кривично пријаве, јасно указујући које то елементе би требало да садржи како би и сам кривични прогон који треба да уследи имао веће шансе за правилним разјашњењем конкретне кривичноправне ствари.

С друге стране, јавни тужилац као орган који суверено руководи предистражним поступком има бројна овлашћења која предузима у циљу провера основаности навода кривичне пријаве. Насупрот томе, улога подносиоца кривичне пријаве у предистражном поступку, без обзира да ли је и оштећен кривичним делом, занемарљива је. Уколико подносилац кривичне пријаве није уједно и оштећени, он чак неће бити ни обавештен о исходу поступка по поднетој пријави. Положај оштећеног је другачији, мада је и он ослабљен након доношења важећег законика и давања већих овлашћења јавном тужиоцу као руководиоцу предистражног поступка.

Појам и садржина кривичне пријаве

Наш законодавац није дефинисао појам кривичне пријаве, а у теорији се овај појам дефинише на бројне начине. Па тако, кривична пријава се одређује као кривичнопроцесни акт којим физичко или правно лице обавештава надлежног јавног тужиоца о томе да је извршено кривично дело и при томе указује, или не указује, на одређено лице као евентуалног извршиоца тог кривичног дела (Илић, Мајић, Бељански, Трешњев, 2013). Или, кривична пријава је обавештење у усменој, писменој или некој другој форми о постојању сумње да је учињено кривично дело, дато с циљем да се покрене кривични поступак (Симовић и Симовић, 2011). На који год начин да је појам кривичне пријаве дефинисан у теорији, свака од дефиниција подразумева два битна обележја, односно да је то обавештење о евентуално учињеном кривичном делу и да се то обавештење даје јавном тужиоцу.

Теорија не само да је дефинисала појам кривичне пријаве, већ је и поделила кривичне пријаве према различитим критеријумима. Тако се оне деле на друштвене и личне према подносиоцу, односно

према томе да ли кривичну пријаву подносе грађани или државни органи и друга законом одређена правна лица. Према начину подношења, кривичне пријаве се деле на оне које се подносе писмено, усмено или другим средствима (Бејатовић, 2019). Постоје и многе друге поделе, и то на факултативне и облигаторне, непосредне и посредне, потпуне и непотпуне, потписане и анонимне, истините и лажне (Бубаловић и Пивић, 2019).

Кривична пријава, као извор сазнања о учињеном кривичном делу, не представља неки формални акт. Као што није дефинисан њен појам, тако није одређена ни њена садржина, па кривична пријава нема обавезну форму, односно обавезне елементе садржине. Садржина и форма нису прописане да се не би спутавала иницијатива подносиоца пријаве (Васиљевић и Грубач, 2014). Суштина њеног подношења јесте да јавни тужилац, као орган кривичног гоњења, буде обавештен о постојању основа сумње да је учињено кривично дело и да се трагом тог сазнања покрене механизам провера њених навода, који је јасно прописан одредбама о предистражном поступку. Свако инсистирање на формализму може да угрози наведену суштину подношења кривичне пријаве. Зато пријава може бити и анонимна или непотписана, јер је довољно да јавни тужилац сазна да постоји могућност да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, при чему није нужно и да се зна подносилац пријаве. Кривична пријава, због тога, за подносиоца не производи никакво правно дејство, па тако подносилац њоме не може располагати, повући је или од ње одустати. По томе се кривична пријава и разликује од приватне тужбе која производи процесноправно дејство (Радуловић, 2019). Но, одређена форма и садржина ипак постоје када се као подносилац кривичне пријаве јавља полиција. Одредбама ЗКП је прописано да полиција на основу прикупљених обавештења, саставља кривичну пријаву у којој наводи доказе за које је сазнала приликом прикупљања обавештења, при чему се у пријаву не уноси садржина изјава које су поједини грађани дали приликом давања обавештења. Полиција ће уз кривичну пријаву да достави и предмете, скице, фотографије, прибављене извештаје, списе о предузетим мерама и радњама, службене белешке, изјаве и друге материјале који могу бити корисни за успешно вођење поступка.

Оно што је у закону прописано то је претходно наведена „обавеза” пријаве кривичних дела за која се гони по службеној дужности,

те начин њеног подношења. Но, с обзиром на одредбу чл. 332 Кривичног законика (КЗ)⁵⁷ којом је прописано кривично дело непријављивање кривичног дела и учиниоца, рекло би се да не постоји обавеза пријављивања свих кривичних дела за која се гони по службеној дужности. У битноме код овог кривичног дела је инкриминисано непријављивање учиниоца или кривичног дела за које се може изрећи доживотни затвор, односно кривичног дела за које се по закону може изрећи пет година затвора или тежа казна уколико је за то дело сазнало службено или одговорно лице у вршењу своје дужности па је свесно пропустило да га пријави. Из тога произилази да без обзира на закоником прокламовану обавезу државних и других органа, правних и физичких лица да пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, овакво непоступање за кривична дела за која се не може изрећи казна доживотног затвора, односно казна затвора у трајању мањем од пет година, није санкционисано па је самим тим постало и дискутабилно прописивање њихове обавезе пријављивања. Овде заправо постоји морална, а не законска обавеза пријављивања кривичног дела, па би се радило о тзв. факултативној кривичној пријави (Бејатовић, 2019).

Закоником је прописано да ће подносилац кривичне пријаве навести доказе који су му познати и да ће предузети мере да би се сачували трагови кривичног дела, предмети на којима је или помоћу којих је учињено кривично дело и други докази. Логично је да подносилац кривичне пријаве, који је најчешће и оштећен кривичним делом, наведе и доказе којима потврђује своје наводе, јер тиме повећава и могућности да из његових навода даље проистекне кривични поступак који би резултирао правноснажном осуђујућом пресудом. Просечан грађанин, без обзира што нема сазнања о кривичнопроцесним одредбама, свакако зна да уколико подноси кривичну пријаву, онда мора да има и доказе или да бар укаже на доказе којима се наводи пријаве потврђују. Други део ове одредбе којим се прописује обавеза предузимања мера да би се сачували трагови кривичног дела и предмети на којима је или помоћу којих је учињено кривично дело, пре свега подразумева обавезу надлежних органа унутрашњих послова. Тешко се може очекивати од

57 Кривични законик, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

просечног грађанина да има сазнања шта су докази у кривично-правном смислу и да активно делује да се обезбеде докази. Стога, неподношење доказа уз кривичну пријаву нема никакве правне последице, јер управо органи гоњења у предистражном поступку, а то су јавни тужилац и полиција, треба да обезбеде доказе. Иначе, у ранијем Законику о кривичном поступку СРЈ није постојала одредба којом би било одређено да ће се уз кривичну пријаву поднети и докази и предузети мере да се сачувају материјални трагови, док је, супротно томе, у Законику о кривичном поступку СФРЈ⁵⁸ постојала наведена одредба.

Начин подношења кривичне пријаве

Кривична пријава се подноси надлежном јавном тужиоцу, писмено, усмено или другим средством. То значи да се кривична пријава подноси усмено или писмено, али и другим средствима комуникације што је посебно важно нагласити, с обзиром на савремена средства комуникације, интернет, мобилни телефони и сл. Уколико је кривична пријава поднесена усмено, о њој ће се сачинити записник, а уколико је саопштена телефоном или другим телекомуникацијским средством, сачиниће се службена белешка, односно уколико је поднесена електронском поштом сачуваће се на одговарајућем носиоцу података и одштампати. Ако је пријава поднесена полицији, ненадлежном јавном тужиоцу или суду, они ће пријаву примити и одмах доставити надлежном јавном тужиоцу. Уколико се кривична пријава подноси усмено, подносилац ће се упозорити на последице лажног пријављивања. Иначе, подносилац пријаве на себе преузима одговорност за лажно пријављивање, због чега је потребно, кад год је то могуће, утврдити истоветност подносиоца (Бејатовић, 2019). То значи да без обзира што кривична пријава није формални акти и нема обавезну форму и садржину, нико не може да злоупотребљава право на подношење кривичне пријаве.

Терет пријављивања кривичних дела је превасходно на државним органима који су и основани у циљу откривања криминала,

⁵⁸ Законик о кривичном поступку СФРЈ, Службени лист СФРЈ, бр. 4/1977, 36/1977, 14/1985, 26/1986, 74/1987, 57/1989 и 3/1990 и Службени лист СРЈ, бр. 27/92 и 24/94.

те другим органима, а на грађанима је у мери колико им то налажу осећаји личне одговорности и савести. Зато законодавац и не очекује да грађани који нису оштећени буду подносиоци кривичних пријава, већ рачуна на оштећене који имају очигледни интерес да подносе пријаве (Грубач, Васиљевић, 2014).

Кривична пријава је свакако најчешћи, али није и једини начин на који јавни тужилац сазнаје да постоје основи сумње да је извршено кривично дело. Он таква сазнања може да стекне посредством средстава јавног информисања, на основу јавног поговарања о извршеном кривичном делу, тзв. гласа о учињеном кривичном делу, то даље може бити и флагрантно кривично дело и сл. (Шкулић, 2016). Иако то није изричито наведено у закону, овакав закључак има своје утемељење у закону. Пре свега, у делу одредаба којима се регулише питање поступања јавног тужиоца по кривичној пријави наводи се које радње јавни тужилац може да предузме уколико из саме кривичне пријаве не може оценити да ли су вероватни наводи пријаве или ако подаци у пријави не пружају довољно основа да може одлучити да ли ће спровести истрагу „или ако је на други начин сазнао да је извршено кривично дело”. Уосталом, овакво поступање јавног тужиоца је и последица начела легалитета кривичног гоњења (чл. 6 ст. 1 ЗКП), које подразумева обавезу јавног тужиоца да предузме кривично гоњење без обзира на начин сазнавања за извршено кривично дело (Бејатовић, 2019). Дакле, у овим случајевима јавни тужилац треба да предузме гоњење не чекајући да неко поднесе кривичну пријаву. Овакво поступање јавног тужиоца је посебно важно у случају тзв. гласа о учињеном кривичном делу, односно уколико се на неком простору међу неодређеним бројем лица пронесе глас да је учињено кривично дело, чак и да је одређено лице учинилац дела, без обзира на степен извесности. Тада јавни тужилац обавезан принципом легалитета, а ради заштите опште сигурности, треба одмах да предузме радње потребне да се провере ови наводи, јер би свако другачије поступање значајно угрозило спокојство грађана и угрозило њихову веру у државне органе који су надлежни да штите њихову безбедност.

Права оштећеног након одбацивања кривичне пријаве

Подносиоци кривичне пријаве који нису оштећени кривичним делом немају никаква овлашћења након њеног подношења. Подношењем кривичне пријаве подносилац је активирао механизме кривичног гоњења који подразумевају даље обавезе јавног тужиоца, односно полиције, усмерене у правцу провера основаности навода пријаве. Логично је да ће се од подносиоца прикупити потребна обавештења или узети исказ у својству сведока како би појаснио наводе пријаве, указао на начин сазнања за њих, на евентуалне доказе и сл., али се тиме његова улога исцрпљује. Он даље нема ни она права која припадају подносиоцу као оштећеном, што је разумљиво, јер је он подношењем кривичне пријаве испунио своју законску и моралну обавезу да укаже на евентуално кривично дело и његовог учиниоца, а даљи ток поступка може да прати као и сваки други грађанин.

Када је реч о грађанима као подносиоцима кривичних пријава, најчешћи подносиоци су оштећени. Нико нема већи интерес од оштећеног да се одређено кривично дело и његов учинилац процесуирају, па је потпуно очекивано да су они најчешћи подносиоци кривичних пријава. Зато је не само законска обавеза, већ и интерес самог оштећеног да уз пријаву поднесе одређене доказе или макар на њих укаже. Уколико то пропусти да учини, свакако ће у даљем току гоњења имати право да то учини подносећи доказе или указујући на њих кроз потребна обавештења или исказ у својству сведока. Подношењем кривичне пријаве, као и сваки други подносилац, оштећени је активирао механизме кривичног гоњења који подразумевају даље обавезе јавног тужиоца и полиције. Стога, оштећени након подношења кривичне пријаве свакако учествује у даљем току поступка, али његова улога није активна као што је улога јавног тужиоца и полиције. Активније учешће оштећеног у поступку постојаће у случају позива да пружи потребна обавештења, односно да исказ у својству сведока, али се његово активно деловање исцрпљује након давања обавештења, односно исказа. Оштећени нема било какве могућности да располаже кривичном пријавом јер, као што је и наведено, она није формални акт. Једино у случају кривичних дела за која се гони по предлогу оштећеног и

код којих се поднета кривична пријава сматра поднетим предлогом за кривично гоњење, оштећени може одустати од предлога, чиме фактички одустаје од поднете кривичне пријаве.

С обзиром на то да оштећени након подношења кривичне пријаве нема озбиљније механизме којима би утицао на активно поступање надлежног јавног тужиоца, у нашем праву су предвиђени одређени механизми којима треба да се заштити положај оштећеног. Иако је одредбом чл. 58 ЗКП прописан низ права која оштећени има као тужилац, требало би прихватити да та права припадају и оном оштећеном који није тужилац, већ само подносилац кривичне пријаве. С тим у вези, оштећени, поред осталог, има право да указује на чињенице и предлаже доказе који су од важности за предмет доказивања, да ангажује пуномоћника, разматра списе и разгледа предмете који служе као докази и сл. Оно што је посебно важно и што је тековина важећег законика, јесте право оштећеног да, уколико јавни тужилац у року од шест месеци од дана пријема пријаве не поднесе оптужни предлог нити обавести оштећеног да је одбацио пријаву, поднесе приговор непосредно вишем јавном тужиоцу, односно да користи права из чл. 51 ЗКП.

Но, кривична пријава као иницијални акт којим се покреће механизам кривичноправне заштите не мора увек да резултира покретањем кривичног поступка. Јавни тужилац ће решењем одбацивати кривичну пријаву уколико постоји неки од законом предвиђених основа за такву одлуку. У чл. 284 ст. 1 ЗКП прописана су три основа за одбачај кривичне пријаве и то: уколико пријављено дело није кривично дело за које се гони по службеној дужности; уколико је наступила застарелост или је дело обухваћено амнестијом или помиловањем или постоје друге околности које трајно искључују гоњење; уколико не постоје основи сумње да је учињено кривично дело за које се гони по службеној дужности. Ово нису једини разлози због којих кривична пријава може бити одбачена, јер могућност одбачаја кривичне пријаве постоји и из других разлога (одлагање кривичног гоњења, тзв. разлози правичности и др.). Но, док у случају одбацивања кривичне пријаве по основу чл. 284 ст. 1 ЗКП оштећеном припада право да на такву одлуку поднесе приговор непосредно вишем јавном тужиоцу, у осталим случајевима оштећени нема право на приговор. Овакво решење је разумљиво, јер јавни тужилац одбацује кривичну пријаву иако неспорно постоји кривично дело, али се из неког од законом прописаних разлога

кривично гоњење не јавља као целисходно, па би давање оштећеном права на приговор у овим случајевима било супротно природи и сврси наведених одредаба.

Дакле, у оквиру механизма којима треба да се заштити положај оштећеног јесте и право оштећеног да поднесе приговор уколико јавни тужилац одбаци кривичну пријаву по основу чл. 284 ст. 1 ЗКП. Но, поставља се питање да ли је овај механизам и заиста адекватно средство заштите права оштећеног. Према одредбама важећег законика не постоји могућност да оштећени стекне својство супсидијарног тужиоца све до потврђивања оптужнице. Против одлука јавног тужиоца да не предузима, односно настави кривично гоњење, оштећени као једино средство има приговор непосредно вишем јавном тужиоцу. Супротно, према решењу садржаном у ранијем законика оштећени је имао могућност да предузме, односно настави гоњење, уколико јавни тужилац нађе да нема основа да предузме гоњење за кривично дело за које се гони по службеној дужности или кад нађе да нема основа да предузме гоњење против неког од пријављених саучесника. Оваквим решењем нашег позитивног права одлука о покретању и вођењу кривичног поступка до фазе потврђивања оптужнице искључиво је у надлежности јавног тужилаштва, и то најпре стварно и месно надлежног за гоњење учиниоца конкретног кривичног дела, а потом и непосредно вишег јавног тужилаштва по приговору оштећеног. Тиме су јавна тужилаштва добила овлашћења која до сада нису имала, а која су суштински важна за положај и заштиту интереса оштећеног, јер све до потврђивања оптужнице приговор је једино средство заштите интереса оштећеног да отпочне или се настави кривични поступак (Илић и Бановић, 2014). Дакле, имајући могућност одабира између хијерархијског преиспитивања, судског преиспитивања одлуке јавног тужиоца или овлашћења оштећеног да приватно гони учиниоца кривичног дела, наш законодавац се определио за први концепт. Зато се и поставља питање да ли је овај механизам заиста ефикасна заштита права оштећеног или је требало остати веран концепту судског преиспитивања одлуке јавног тужиоца. Овакав заокрет нашег законодавца је у теорији у великој мери критикован као пример умањења права оштећеног (Павловић, 2022).

Кривичне пријаве се у јавним тужилаштвима евидентирају пре свега у КТ уписнику, односно уписнику за пунолетне учиниоце

кривичних дела, а који, поред осталог, садржи основне податке о пунолетним лицима пријављеним од стране полиције или других државних органа, као и од стране других лица уколико јавни тужилац или лице које он одреди утврди да је из приложених доказа или на други начин учињено вероватним постојање основа сумње да су извршила кривична дела за која се гоњење предузима по службеној дужности. Такође, пријаве се евидентирају и у КТН уписнику, тј. уписнику за непознате учиниоце кривичних дела.⁵⁹

Но, Правилником о управи у јавним тужилаштвима предвиђено је постојање и КТР уписника, који је намењен осталим кривичним предметима, односно садржи разне молбе, притужбе, предлоге, извештаје и друге поднеске државних орган, правних лица и грађана, као и завођење написа у јавним гласилима и уписивање сазнања о догађајима од значаја за рад јавног тужилаштва, за кривичне пријаве које су неразумљиве, које се не могу сматрати било каквим извором сазнања о кривичном делу или учиниоцу и које су из других разлога неподесне за КТ уписник. Дакле, у КТР уписнику се, поред осталог, евидентирају бројни извештаји и други извори сазнања о неком кривичноправном догађају, а који су из неког разлога неподесни за КТ уписник. Поводом наведених сазнања, јавно тужилаштво често врши провере навода, било да само предузима одређене радње или то чини преко других државних органа.

У чл. 97 Правилника о управи у јавним тужилаштвима предвиђена је обавеза јавног тужиоца да састави службену белешку када у предметима евидентираним у КТР уписнику одлучи да нема места покретању кривичног поступка поводом описаног кривичноправног догађаја. Службена белешка треба да садржи опис поступања у предмету и предузетих радњи, сажет опис чињеничног стања које се хронолошки излаже, уколико не постоје разлози због којих би требало излагати на други начин, као и правну оцену кривичноправног догађаја.

У делу предмета који се евидентирају у КТР уписнику нема конкретног кривичног дела због кога би кривична пријава била одбачена, јер уосталом нема ни кривичне пријаве, већ извештаја у коме

⁵⁹ Члан 136 Правилника о управи у јавним тужилаштвима, Службени гласник Републике Србије, бр. 110/2009, 87/2010, 5/2012, 54/2017, 14/2018 и 57/2019.

је описан неки кривичноправни догађај. Тај догађај треба да буде предмет провера како би у коначном јавни тужилац одлучио да ли се у њему стичу обележја конкретног кривичног дела због кога ће предмет превести у КТ уписник или евентуално у КТН уписник уколико је учинилац дела непознат. Имајући у виду наведени концепт евидентирања предмета у јавним тужилаштвима поставља се питање да ли у предметима који су евидентирани у КТР уписнику, оштећени има право на приговор против одлуке јавног тужиоца да нема места покретању кривичног поступка поводом описаног кривичноправног догађаја.

Строгим језичким тумачењем одредбе чл. 51 ЗКП-а, одговор на ово питање био би негативан, јер одлука јавног тужиоца није донета кроз КТ уписник, односно у форми решења на које се једино може изјавити приговор. Оштећени може стећи право на приговор само уколико је предмет заведен у наведеном КТ уписнику, односно преведен из КТР уписника, због чега би се евентуални приговор оштећеног имао сматрати притужбом на рад и поступање јавног тужилаштва. Другачији ставови полазе од одредбе чл. 50 ст. 1 тач. 6 ЗКП-а, којом је прописано да оштећени има право да поднесе приговор против одлуке јавног тужиоца да не предузме или да одустане од кривичног гоњења. Очигледно је да право оштећеног да приговори одлучи јавног тужиоца по поднетој кривичној пријави може бити угрожено, уколико јавни тужилац правилно не процени у који би уписник требало евидентирати пријаву, односно извештај.

С друге стране, постоји још једно спорно питање које не може да угрози право оштећеног да поднесе приговор, али може да утиче на квалитет приговора, а то је да ли се оштећеном доставља решење којим се пријава одбацује или се само обавештава да је решење донето. Одредбом чл. 284 ст. 2 ЗКП прописано је да ће јавни тужилац обавестити оштећеног о одбацивању кривичне пријаве, као и разлосима за то, у року од осам дана и поучити га о праву на приговор прописаном одредбом чл. 51 ЗКП. Језичким тумачењем наведене одредбе закључује се да јавни тужилац има обавезу да оштећеном достави само обавештење о својој одлучи уз навођење разлога за такву одлуку, али не и решење којим је кривична пријава одбачена. Но, постоје ставови да оштећеном треба доставити и решење којим је кривична пријава одбачена, како би оштећени могао да

поднесе потпун и квалитетан приговор којим ће побијати правилност и законитост донете одлуке. Сматрамо да став да је потребно оштећеном доставити решење којим је кривична пријава одбачена нема утемељење у закону, већ да оштећеном треба доставити само обавештење о одлуци јавног тужиоца да одбаци пријаву, које, што је посебно важно, мора да садржи јасне и потуне разлоге за доношење такве одлуке. На овај начин право оштећеног на приговор неће бити повређено на било који начин, посебно имајући у виду право оштећеног и да разматра списе, а тиме и да изврши увид у одлуку јавног тужиоца (Драгашевић, 2020).⁶⁰

Закључак

Иако закоником није дефинисан, појам кривичне пријаве је теоријски обрађен и јасан, тако да подразумева два битна обележја, односно да је то обавештење о евентуално учињеном кривичном делу и да се то обавештење даје јавном тужиоцу. Основна и рекло би се једина улога кривичне пријаве јесте да јавни тужилац добије сазнање да постоје основи сумње да је учињено кривично дело, а тиме и да се покрене механизам кривичноправног прогона, односно предистражни поступак. Наш законодавац је прокламовао обавезу свих да пријављују кривична дела за која се гони по службеној дужности, ограничавајући карактер обавезе чињеницом да је у кривичном законнику прописано кривично дело непријављивање кривичног дела. Ако пођемо од тога да је овим кривичним делом санкционисано непријављивање најтежих кривичних дела, односно кривичних дела за која се може изрећи казна затвора од пет година или тежа, онда би се рекло да наведена законска обавеза пријављивања кривичних дела постоји за најтежа кривична дела, а за остала је то само морална обавеза.

Кривична пријава нема прописану форму нити садржину, што је потпуно разумљиво решење, зато што сваки формализам може да угрози основни смисао кривичне пријаве, а то је сазнање за евентуално кривично дело и покретање механизма кривичног про-

⁶⁰ Супротно нашем решењу, црногорски законодавац је усвојио наведене аргументе, па је прецизно нормирао обавезу јавног тужиоца да одлуку којом одбацује кривичну пријаву достави оштећеном.

гона. Иако је поднео кривичну пријаву и тиме испунио законску и моралну обавезу, подносилац који није и оштећени нема никакву улогу у даљем току поступка. Он чак неће бити ни обавештен о одлуци јавног тужиоца да је одбацио кривичну пријаву. Ово последње се не чини најисправнијим, јер подносилац кривичне пријаве без кога сазнање о евентуално учињеном кривичном делу можда не би ни стигло до јавног тужиоца, као „награду” за придржавање закона и морала, заслужује да макар буде обавештен о исходу поступка. Насупрот томе, положај оштећеног је другачији. Иако ни његова улога није ни приближно тако активна као улога јавног тужиоца или полиције, он свакако има одређена права након подношења кривичне пријаве. Па ипак, оснаживање улоге јавног тужиоца кроз увођење нових овлашћења, одразило се и на располагање кривичним гоњењем, што је условило и другачији положај оштећеног. Овде пре свега мислимо на чињеницу да је у позитивном праву прописано да оштећени након одбацивања кривичне пријаве више не може да настави гоњење, већ само да поднесе приговор вишем јавном тужиоцу.

Врло је дискутабилно колико је хијерархијско преиспитивање одлуке јавног тужиоца допринело положају оштећеног, насупрот ранијем праву да преузме даље гоњење. Теорија је углавном сагласна да оштећеног није требало лишити права да о његовим правима и обавезама одлучује суд. Но, кад је већ тако, онда постојећи механизам приговора треба примењивати на начин да се додатно не угрожавају права оштећеног. Ту мислимо на потребу правилног увођења кривичних пријава у самим јавним тужилаштвима, односно увођење кад год је то могуће у КТ уписник у коме се коначна одлука, која није оптужење, доноси у форми решења којим се кривична пријава одбацује из чега произилази и право оштећеног да приговори таквој одлуци. Како би ово право било испоштовано, сматрамо да је и у случају пријава кривичноправних догађаја заведених у КТР уписник, потребно да се након извршених провера у што већој мери врши превођење списка предмета у КТ уписник. Нисмо става да је оштећеном потребно достављати и решење којим је кривична пријава одбачена, јер за то нема утемељења у важећем законнику. Оштећеном треба доставити обавештење да је кривична пријава одбачена, уз јасно и исцрпно навођење разлога за доношење такве одлуке.

Литература

1. Бејатовић, С. (2019). *Кривично процесно право*. Београд.
2. Бубаловић, Т., Пивић, Н. (2014). *Кривично процесно право – Поседни део*. Зеница.
3. Васиљевић, Т., Грубач, М. (2003). *Коментар Законика о кривичном процесу*. Београд.
4. Грубач, М., Васиљевић, Т. (2014). *Коментар Законика о кривичном поступку*. Београд.
5. Драгашевић, Љ. (2020). *Кривична пријава и заштитна права оштећеној – жртве кривичног дела*, Оштећено лице и кривичноправни инструменти заштите (међународни правни стандарди, норма и пракса), Златибор – Београд, 392–401.
6. Илић, Г. П., Бановић, Б. (2014). *Оштећени као суисидијарни тужилац у кривичном процесу*, Оптужење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитете, Златибор – Београд, 93–103.
7. Илић, Г. П., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А. (2013). *Коментар Законика о кривичном процесу*, Београд.
8. Павловић, З. (2022). *Оштећено лице и кривично процесни инструменти заштите*, Ванинституционалне мере, поједностављене форме поступања и други кривичноправни инструменти реакције на криминалитет и позитивно казнено законодавство (испуњена очекивања или не?), Златибор – Београд, 327–338.
9. Радловић, Д. (2009). *Кривично процесно право*. Подгорица.
10. Симовић, М., Симовић, Н. (2011). *Кривично процесно право II, поседни део*. Источно Сарајево.
11. Шкулић, М. (2016). *Кривично процесно право*. Београд.
12. *Законик о кривичном процесу*, Службени гласник Републике Србије, др. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
13. *Законик о кривичном процесу СРЈ*, Службени лист СРЈ, др. 70/2001 и 68/2002 и Службени гласник Републике Србије, др. 58/2004, 85/2005, 85/2005 – др. закон, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010.
14. *Законик о кривичном процесу СФРЈ*, Службени лист СФРЈ, др. 4/1977, 36/1977, 14/1985, 26/1986, 74/1987, 57/1989 и 3/1990 и Службени лист СРЈ, др. 27/92 и 24/94.

15. *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.
16. *Правилник о ујрави у јавним њушилашњвима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 110/2009, 87/2010, 5/2012, 54/2017, 14/2018 и 57/2019.

Criminal Complaint - Theoretical and Practical Aspects

Abstract: *In the paper, the author deals with numerous issues of the concept of a criminal complaint, as the act that initiates the mechanism of criminal legal protection. First of all, the paper points to the theoretical aspects of this issue by defining the very concept of criminal complaint, pointing out the types of criminal charges, the way of submitting a criminal charge, as well as certain issues of form and content whose character is not binding. Special attention is paid to the position of the injured party as the party filing the criminal complaint, his role and rights after filing the criminal complaint. As the position of the injured party has changed with the introduction of the right to object to the public prosecutor's decision to dismiss the criminal complaint, in relation to the earlier concept of the subsidiary prosecutor, certain problems have been pointed out that may threaten his right to object, concerning the proper filing of criminal complaint and informing the injured party of to the decision of the public prosecutor. These theoretical considerations should be a contribution to solving practical issues that arise in the work of the prosecuting authorities.*

Key words: *criminal complaint, public prosecutor, injured party, false report, complaint of the injured party*

Бранко ЛЕШТАНИН

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301139L

УДК: 343.34:351.74(497.11)”2016/2020”

343.988-057.36(497.11)”2016/2020”

Прегледни научни рад

Примљен: 19. 1. 2022. године

Ревизија: 29. 11. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Угрожавање полицијских службеника у Србији: кратак осврт на казненоправни аспект

Апстракт: Полицијска професија је веома компликована област друштвеној животи, јер полицијски службеници обављају неке од најсложенијих задатака у друштву, а то су стварање криминала, одржавање јавног реда и мира, безбедности на територијским манифестацијама и друштво полицијски послови. Аутор се у раду дава исцрпљивим утврђивањем угрожавања полицијских службеника приликом обављања полицијских задатака и у вези са полицијским задацима. Нормативном методом извршена је анализа казненоправних аспеката угрожавања полицијских службеника, где је акценат стављен управо на полицајца као пасивног субјекта кривичних дела и прекршаја. Извршена је анализа садржаја докумената који садрже статистичке показатеље о тежким удивима, нападима, сиречавању и ометању полицијских службеника за период 2016–2020. године у Србији. Прикупљени подаци су најпре обрађени, а затим и приказани у табелама и графичким моделима у раду, а методом синтезе и на основу изведених анализа изведени су одређени закључци. Исцрпљивање је показало да је казнена политика блага, иако да би убудуће требало највише специјалне програме и пројекте којима би се грађанима презентовала широкост угрожавања полицијских службеника и истовремено приказали позитивни примери сарадње полиције и грађана.

Кључне речи: полицијски службеник, угрожавање, кривично дело, прекршај.

Увод

Приликом обављања полицијских послова припадници полиције су изложени бројним опасностима, непосредно или у вези с пословима које обављају. Неопходно је напоменути да су полицијски службеници дужни да најзначајније послове безбедности и одржавања јавног реда и мира обављају увек када се за тим укаже потреба, па и онда када нису на дужности и када им то непосредно није стављено у задатак, *укључујући и ситуације када им је угрожена лична сигурност* (Срејић, 2006: 807).

Вршење полицијских послова подразумева поступање по различитим догађајима који се, с једне стране, могу окончати упозорењем и давањем савета (тзв. социјално услужни рад полиције), а с друге стране, може доћи до извршења кривичног дела на штету полицијских службеника и употребе средстава принуде. То зависи од много чинилаца: специфичности самог догађаја; броја и стања учесника у догађају; састава полицијске патроле у погледу стручности, физичке оспособљености и вештина комуникације; времена и места дешавања; процене ситуације (од зајимања пријаве која захтева полицијску интервенцију до процена на месту догађаја); избора и тактике примене полицијских овлашћења током полицијске интервенције и сл. (Милидраговић, 2015: 204-205)

Ефикасно деловање полиције у великој мери зависи од правне заштите и сигурности њених службеника као носилаца и најчешћих корисника одређених управних овлашћења која имају карактер принуде. С тим у вези, познато је да у оквиру свеукупне правне заштите службеника полиције есенцијални значај има њихова казненоправна заштита. Она се у свим савременим државама остварује прописивањем, изрицањем и извршењем кривичних и прекршajних санкција физичким лицима која на различите начине угрожавају живот, телесни и морални интегритет службеника полиције, или им се супротстављају у вршењу послова безбедности, као и у случајевима других кривичних дела или прекршajа извршених на штету ових службеника (Милошевић, 2011: 113).

Полицијски службеници уживају појачану кривичноправну заштиту због тога:

1. што се напад на полицијског службеника посматра и као напад на несметано и правилно обављање службене дужности полицијских службеника и угрожавање остваривања

циљева и задатака које вршење тих службених дужности подразумева;

2. што постоји већа могућност да полицијски службеници буду нападнути у вези са својом дужношћу (преформулисано на основу: Ђорђевић, 2017: 168).

Према чл. 14 ст. 1 Кривичног законика („Службени гласник РС”, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19; даље: КЗ) кривично дело се дефинише као је оно дело које је као такво прописано законом, које је противправно и које је скривљено. Ако се којим случајем у судском поступку утврди да кривица или противправност не постоје у конкретном случају, онда ни кривично дело не постоји (чл. 14 ст. 2 КЗ; шире: Стојановић, 2020: 66-104; Вуковић, 2021: 43-47).

Подаци

Како би се извршила нормативноправна анализа, коришћена је релевантна домаћа литература која се бави истраживањем убиства, напада, спречавања и ометања полицијских службеника. Као почетна година узета је 2016. година, када је донет нови Закон јавном реду и миру („Службени гласник”, бр. 6/16; даље: ЗЈРМ), који је увео новине у области угрожавања полицијских службеника. Од МУП-а Републике Србије затражени су статистички подаци о угрожавању полицијских службеника који се налазе у годишњим извештајима у периоду 2016-2020⁶¹. За истраживање судске праксе коришћени су подаци из Републичког завода за статистику⁶² који се односе на пунолетне извршиоце кривичних дела. На основу добијених података формиране су табеле из којих су изведени графикани.

Метод

На првом месту извршена је анализа правних норми казненог законодавства којима се забрањују насилнички акти према поли-

61 Допис МУП-а Републике Србије 05.13 бр. 072/1-1108/21-1 од 29. 10. 2021.

62 <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva>, 27. 9. 2021.

цијским службеницима, и то нормативном методом. Узимајући у обзир предмет истраживања, потребно је било применити методе друштвених и хуманистичких наука. Тако је примењена метода анализе садржаја докумената који садрже статистичке показатеље о убиствима, нападима, спречавању и ометању полицијских службеника за период 2016–2020. године у Србији. Прикупљени подаци су најпре обрађени, а затим и приказани у табелама и графичким моделима у раду. Ова област анализирана је у просторним и временским оквирима, а методом синтезе и на основу тих анализа изведени су одређени закључци.

Кривична дела и прекршаји на штету полицијских службеника

Према тренутном стању српског законодавства, у акте угрожавања полицијских службеника спадају следећа кривична дела и прекршаји: тешко убиство, угрожавање сигурности, спречавање службеног лица у вршењу службене радње, напад на службено лице у вршењу службене дужности, учествовање у групи која спречи службено лице у вршењу службене радње, ометање службеног лица у вршењу службене дужности и прекршај вређање службеног лица у вршењу службене дужности⁶³ (прецизна нумерација чланова закона биће дата касније у тексту).

Кривично дело тешко убиство из чл. 114 ст. 1 тач. 6 КЗ састоји се у лишењу живота службеног лица – полицијског службеника при вршењу службене дужности.

Објекат заштите је живот полицијског службеника, а објекат напада може бити само лице које има статус полицијског службеника. Радња извршења је предузимање било које радње чињења или нечињења (психолошка или физичка делатност) којом се непосредно или посредно може постићи циљ, а то је лишење живота. Радња извршења мора бити предузета док се полицијски службеник налази на дужности и врши полицијске послове, али и у време непосредне припреме (Делић, 2021: 38).

Међутим, полицијски службеник штити се не само приликом вршења полицијских послова него и ван тога, али у вези са врше-

⁶³ Јовашевић у ову групу убраја и кривично дело тешке телесне повреде (Јовашевић, 2010: 206).

њем службених (полицијских) послова. Кривично дело тешко убиство из чл. 114 ст. 1 тач. 7 КЗ састоји се у лишењу живота полицијског службеника у вези са вршењем полицијских послова.

Радња извршења мора бити предузета према лицу које има статус полицијског службеника и мора бити повезана са вршењем полицијских послова. Чињеница да је у питању полицијски службеник мора бити позната учиниоцу и мора бити обухваћена умишљајем учиниоца. Умишљај учиниоца мора обухватити свест о својству пасивног субјекта и намеру да га управо лиши живота у вези са службеном дужношћу коју намерава да врши или је непосредно врши (Симовић, Јовашевић, 2017: 60).

Последица дела је лишавање живота полицијског службеника.

За ова два облика кривичног дела прописана је казна затвора од најмање десет година или доживотни затвор, што значи да ово кривично дело не застарева. При оваквом решењу може доћи до преклапања ових облика тешког убиства. То је случај ако је полицијски службеник убијен приликом вршења полицијских послова или у вези са вршењем полицијских послова, где ће постојати кривично дело убиства полицијског службеника (привидни идеални стицај по основу специјалитета). Међутим, полицијски службеник може бити убијен при вршењу полицијских послова, али тако да мотив убиства није везан за саму дужност (освета из љубоморе, коцкарски дуг и сл.), када може да постоји убиство полицијског службеника, мада о томе постоје и супротна мишљења. Такође је могуће (што је, као што је већ речено, био и мотив увођења новог облика тешког убиства) да до убиства полицијског службеника дође ван времена и места обављања полицијских послова (код куће, на годишњем одмору и сл.), али у вези са вршењем полицијских послова, на пример, да не би пријавио откривено кривично дело или као освета за пријављено дело (Ђорђевић, 2017: 173).⁶⁴

Од 2019. године као посебан облик тешког убиства инкриминисане су припремне радње и радње помагања. Дело се састоји у набављању или оспособљавању средства за извршење тешког убиства или отклањању препреке за његово извршење или у планирању или организовању и договарању са другим извршења тешког

⁶⁴ Неки аутори постављају питање да ли је оправдано правити разлику између ситуација када је пасивни субјект лишен живота „при“ вршењу службене дужности и „у вези са“ њом (Делић, 2021: 39)

убиства или предузимању друге радњу којом се стварају услови за непосредно извршење тешког убиства. За овај посебан облик запређена је казна затвора од једне до пет година.

Кривично дело угрожавање сигурности из чл. 138 ст. 3 КЗ састоји се у угрожавању личне сигурности полицијског службеника упућивањем претње да ће се напасти на живот или тело полицијског службеника или њему блиског лица. Објекат заштите је лична сигурност полицијског службеника. Радња извршења је упућивање претње односно стављање у изглед да ће се полицијском службенику или њему блиском лицу десити одређено зло. Претња мора бити озбиљна, стварна, реално остварива и неотклонива. Неопходан услов за постојање овог кривичног дела јесте и субјективно схватање самог полицијског службеника, односно на који је начин он схватио претњу и да ли се осећа угроженим. Примера ради, претња имитацијом ватреног оружја за које полицијски службеник мисли да је право и напуњено може угрозити његову сигурност. Кривично дело неће постојати ако пасивни субјект претњу није схватио озбиљно. У том случају би могао постојати покушај кривичног дела који није кажњив (Стојановић, 2020: 518; Види Делић, 2021: 76-80).

Последица дела је угрожена лична сигурност полицијског службеника односно изазивање осећаја страха за сопствени живот или телесни интегритет. За ово дело прописана је казна од шест месеци до пет година.

Кривично дело спречавање службеног лица у вршењу службене радње из чл. 322 ст. 3 КЗ састоји се у спречавању полицијског службеника у вршењу службене радње коју предузима у оквиру својих овлашћења, или у принуђавању полицијског службеника на вршење службене радње употребом силе или претње да ће се непосредно употребити сила, увреде или злоставом полицијског службеника. Објекти заштите су законито и професионално обављање службене дужности полицијског службеника и живот и телесни интегритет полицијског службеника, а објекат напада је полицијски службеник. Обављање службене дужности представља полицијске послове који су прописани Законом о полицији.

Радња извршења првог облика је употреба силе и претње да ће се непосредно употребити сила. Сила је употреба физичке или механичке снаге којом се утиче на вољу лица да нешто учини, не учини

или трпи. Може бити апсолутна или компулсивна. Претња је стављање у изглед да ће се непосредно употребити сила према полицијском службенику. Радња извршења мора бити усмерена на циљ, а то је спречавање полицијског службеника да изврши службену радњу односно његова принуда да изврши одређену радњу. Сила и претња не морају бити управљене непосредно према полицијском службенику. Битно је да је услед примене силе или претње полицијски службеник спречен да изврши службену радњу, односно принуђен да изврши службену радњу коју није смео да изврши (Види Стојановић, 2020: 977-978). Кривично дело је довршено када је полицијски службеник у потпуности спречен у вршењу службене радње или је службена радња морала бити прекинута (Делић, 2021: 344)

За постојање дела је битно да се ради о вршењу службене радње која се предузима у оквиру службених, законских овлашћења. То значи да је лице које врши службену радњу законом овлашћено на њено предузимање. Стога, овог дела нема ако је сама службена радња незаконита, или ако је изводи лице које за то није овлашћено (Јовашевић, Симовић, 2018: 60).

Радња извршења другог облика јесте увреда или злостављања полицијског службеника, односно претња употребом оружја. Увреда је изговарање погрдних речи и израза којима се повређују част и углед полицијског службеника. Злостављање је наношење телесног и/или душевног бола и патње или изазивање страха или nelaгодности код полицијског службеника. Претња употребом оружја је стављање у изглед полицијском службенику да ће се употребити оружје. Према чл. 3 ст. 1 тач. 1) Закона о оружју и муницији („Службени гласник РС”, бр. 20/15, 10/19 и 20/20) оружје је ручно преносива направа израђена или прилагођена да под притиском ваздуха, барутних и других гасова или другог потисног средства може избацити зрно, куглу, сачму или неки други пројектил, односно распршити гас или течност, и друга направа која је намењена за самоодбрану или напад, лов или спорт. Оружјем се не сматрају уређаји за хумано лишавање живота животиња, алати ни имитације оружја које не користе муницију са барутним пуњењем (шире: Лештанин, 2017: 153-172).

Последица дела може бити спречавање извршења службене радње коју је полицијски службеник био обавезан да изврши, односно предузимање службене радње од стране полицијског служ-

беника коју не би смео да предузме. Као последица другог облика кривичног дела може се јавити лака телесна повреда услед злостављања полицијског службеника. За овај облик кривичног дела забрањена је казна затвора од три до десет година.

Према изричитој одредби КЗ, покушај је кажњив. Покушај је делимично остварење кривичног дела предузимањем напада на заштићено добро, што чини суштину покушаја (шире: Вуковић, 2021: 298-323).

Квалификовани облик кривичног дела одређен је последично и везан је за наступање тешке телесне повреде код полицијског службеника. Кажњава се затвором од три до дванаест година.

Закон предвиђа и могућност ослобођења од предвиђене казне ако је учинилац био изазван на предузимање радње извршења кривичног дела незаконитим или грубим поступањем полицијског службеника. Незаконито поступање представља радње полицијског службеника предузете супротно прописима, нпр. када нису испуњени услови за примену одређеног овлашћења, а оно се примени. Грубо поступање постоји када је лице било вређано, малтретирано, или се с њим на било који начин грубо поступало у моралном смислу (Јовашевић, 2017: 262).

Кривично дело напад на службено лице у вршењу службене дужности из чл. 323 ст. 3 КЗ састоји се у предузимању напада, претње да ће се напасти, односно претње употребом оружја према полицијском службенику.

Објекти заштите су законито и професионално обављање службене дужности полицијског службеника и живот и телесни интегритет полицијског службеника, а објекат напада је полицијски службеник.

Радње извршења првог облика су напад и претња нападом. Напад је свака радња усмерена на угрожавање телесног интегритета полицијског службеника, која не мора да обухвати непосредни физички контакт (Делић, 2021: 348). Претња је стављање у изглед да ће се предузети напад према полицијском службенику. Радња извршења другог облика је претња употребом оружја. Оружје је дефинисано законом (шире: Лештанин, 2017: 153-172). Напад или претња морају бити предузети у време када полицијски службеник врши полицијске послове; у супротном нема овог кривичног дела (Делић, 2021: 348).

Последица дела је угрожавање живота или телесног интегритета полицијског службеника или лака телесна повреда полицијског службеника. За овај облик кривичног дела запређена је казна затвора од три до десет година затвора.

Према изричитој одредби КЗ, покушај је кажњив.

Квалификовани облик кривичног дела одређен је последично и везан је за наступање тешке телесне повреде код полицијског службеника. Кажњава се затвором од три до дванаест година.

Закон предвиђа и могућност ослобођења од предвиђене казне ако је учинилац био изазван на предузимање радње извршења кривичног дела незаконитим или грубим поступањем полицијског службеника.

Кривично дело учествовање у групи која спречи службено лице у вршењу службене радње из чл. 324 КЗ састоји се учествовању у групи која спречи полицијског службеника у вршењу службене радње или га на исти начин принуди на вршење службене радње.

Објекат заштите је законито и професионално обављање службене дужности полицијског службеника, а објекат напада је полицијски службеник. Радња извршења је учествовање у групи, које може бити непосредно и посредно. Према чл. 112 ст. 1 тач. 22 КЗ групу чине најмање три лица повезана ради трајног или повремениг вршења кривичних дела и она не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру. За постојање дела у облику нужног саизвршилаштва потребно је да сваки учесник у групи заједничким деловањем (на основу претходно донете одлуке) предузме било коју делатност чињења или нечињења, било којим средством или начином. Умишљај мора обухватити свест и вољу да се учествује у групи чијим ће се заједничким деловањем полицијски службеник спречити да изврши службену радњу, или ће се на њу принудити (Стојановић, 2020: 983).

Последица дела може бити спречавање извршења службене радње коју је полицијски службеник био обавезан да изврши, односно предузимање службене радње од стране полицијског службеника коју не би смео да предузме.

За ово кривично дело запређена је казна затвора од шест месеци до пет година, док је за коловођу групе предвиђена казна затвора од једне до пет година. Према изричитој одредби КЗ, покушај је кажњив.

Кривично дело ометање службеног лица у вршењу службене дужности из чл. 23 ЗЈРМ састоји се у ометању полицијског службеника у вршењу службене дужности претњом да ће се напасти, покушајем да се нападне, нападом, претњом употребом оружја, машањем за оружје, потезањем оружја или употребом оружја или на други начин.

Објекти заштите су јавни ред и мир и његова стабилност коју одржавају полицијски службеници, а објекат напада је полицијски службеник.

Радње извршења основног облика су претња нападом, покушај напада и напад. Претња нападом је стављање у изглед да ће се напасти на телесни интегритет полицијског службеника, напад је предузимање било које радње којом се угрожавају живот и телесни интегритет полицијског службеника, а покушај напада је предузимање радње која није довела до напада и угрожавања живота и телесног интегритета због одређених околности.

Последица кривичног дела је ометање спровођења службених радњи које су оквиру службене дужности полицијског службеника. То конкретно значи да су службене радње спроведене, али не на време, јер је услед предузимања радње извршења дошло до одређеног одлагања.

За основни облик кривичног дела запређена је казна затвора од шест месеци до пет година. Постоје два квалификована облика кривичног дела. Радња извршења првог облика је претња употребом оружја или машање за оружје. Претња употребом оружја постоји када се полицијском службенику стави у изглед да ће се употребити оружје. Машање за оружје представља покрет руком према оружју у циљу његове употребе.

Овај облик постоји и ако је радња основног облика кривичног дела код полицијског службеника изазвала лаке телесне повреде. Запређена је казна затвора од једне до пет година.

Радња извршења другог облика је потезање оружја, односно његова употреба. Потезање је доношење оружја у позицију за употребу, а употреба је радња којом се покреће механизам оружја.

Овај облик постоји и ако је радња основног облика кривичног дела код полицијског службеника изазвала тешке телесне повреде. Запређена је казна затвора од три до десет година.

Прекршај вређање службеног лица у вршењу службене дужности из чл. 22 ЗЈРМ састоји се у вређању полицијског службеника у вршењу службене дужности.

Објекат заштите је јавни ред и мир, а објекат напада је полицијски службеник.

Радња извршења је вређање, које подразумева изговарање погрдних речи и израза којима се повређују част и углед полицијског службеника на јавном месту. Јавно место је простор доступан неодређеном броју лица чији идентитет није унапред одређен, под истим условима или без посебних услова (чл. 3 ст. 1 тач. 2) Закона о ЈРМ). Вербална увреда се најчешће врши упућивањем погрдних речи којима се омаловажава полицијски службеник, његова породица, служба или држава. Конклюдентне радње се предузимају заузимањем одговарајућих положаја руку или других положаја делова тела. За разлику од вербалне увреде, конклюдентна има за циљ скретање пажње легитимне активности полицајца на ниво личних односа и неретко лично истицање пред присутним грађанима на рачун ауторитета полицајца (Срејић, 2006: 814).

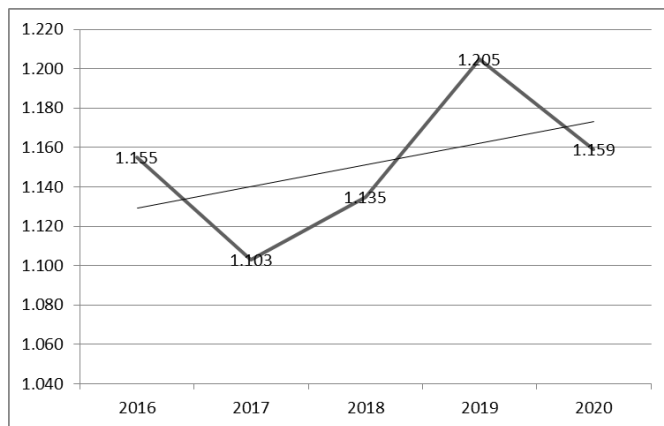
Последице прекршаја су нарушавање угледа полицијског службеника и нарушавање јавног реда и мира и спокојства грађана.

Закон прописује новчану казну од 50.000 до 150.000 динара алтернативно са казном затвора од 30 до 60 дана.

Резултати истраживања

Угрожавање полицијских службеника праћено је у Србији од 2016. до 2020. године кроз следеће идентификоване параметре: 1) укупан насилнички криминал према полицијским службеницима; 2) број кривичних дела тешког убиства, ометања, спречавања, напада на полицијске службенике и угрожавања сигурности полицијских службеника; 3) место извршења насилничких кривичних дела; 4) насиље разврстано по времену извршења у току дана; 5) насиље разврстано по дану у току недеље; 6) најчешће коришћена средства извршења насиља; 7) последице по полицијске службенике; 8) учиниоци кривичних дела разврстани по полу; 9) учиниоци кривичних дела разврстани према старости; 10) занимање учинилаца кривичних дела; 11) број прекршаја вређање полицијског службеника; 12) мере и радње приликом којих долази до угрожа-

вања полицијских службеника; 13) број пријављених и осуђених учинилаца кривичних дела; 14) територијална дистрибуција угрожавања полицијских службеника; и 15) изречене кривичне санкције учиниоцима кривичних дела.

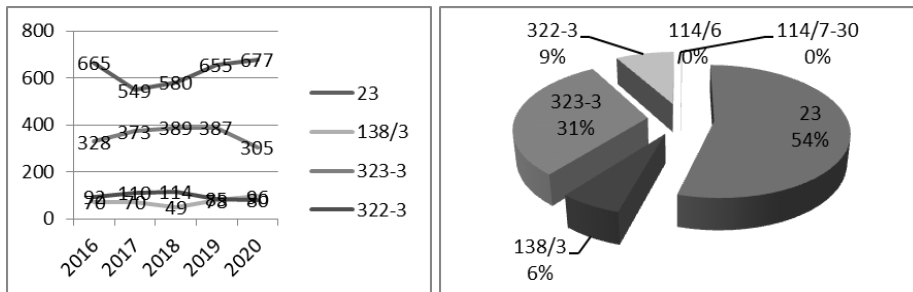

Графикон 1

Укупно насиље над полицијским службеницима у Србији у посматраном периоду бележи различите трендове. У почетку се уочава пад, али се у трогодишњем периоду бележи значајан пораст кривичних дела, и на крају поново пада број кривичних дела. Општи тренд је пораст броја кривичних дела која се односе на угрожавање полицијских службеника (графикон 1). Највише случајева угрожавања полицијских службеника било је 2019. године, а најмање 2017. године.

Табела 1

	114/6-30	114/7-30	23	138/3	323-3	322-3
2016.			665	70	328	92
2017.			549	70	373	110
2018.	1	3	580	49	389	114
2019.			655	78	387	85
2020.		1	677	96	305	80

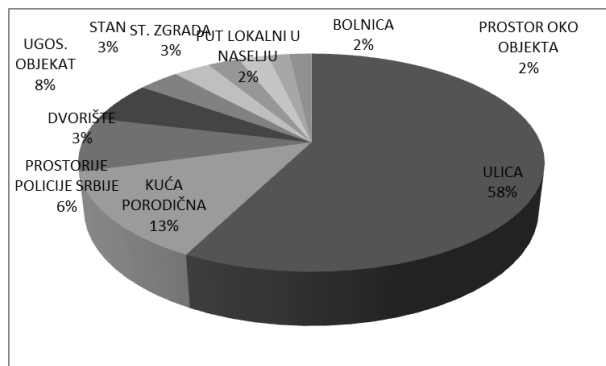

Кретање кривичних дела

Учешће кривичних дела

Графикон 2

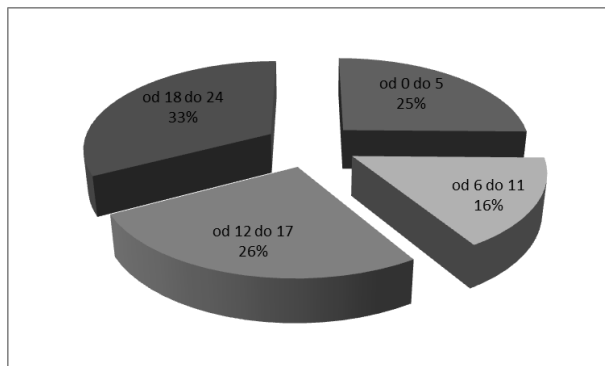
Као што видимо из табеле 1 и графикона 2, кривична дела којима се угрожавају полицијски службеници на истом су нивоу сваке године. Изузетак је кривично дело из чл. 23 Закона о ЈРМ, које бележи пораст. Полицијски службеници најчешће се угрожавају ометањем (54%), затим спречавањем (31%), а најмање нападом и угрожавањем сигурности. Позитивно је да се само 2018. Године бележи један покушај тешког убиства у току вршења службе, док се 2018. и 2020. године бележе покушаји извршења тешког убиства полицијског службеника који су у вези са вршењем полицијских послова.

Графикон 3

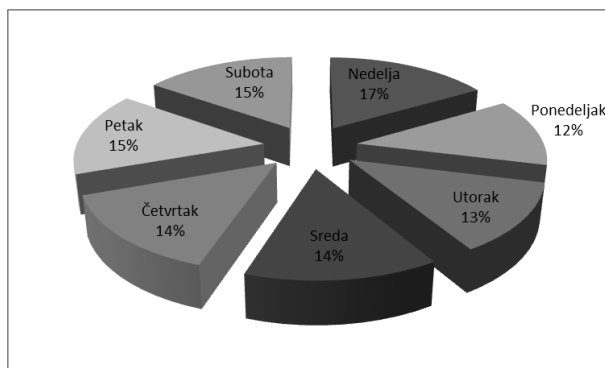
Посматрањем места извршења кривичних дела уочава се да су полицијски службеници најугроженији на улици приликом вршења позорничке и патролне делатности и обезбеђења јавних ску-

пова. Осим улице издвајају се породичне куће (13%), угоститељски објекти (8%) и просторије полиције (6%). Интересантно је да се болнице као места угрожавања издвајају са 2% (графикон 3).

Графикон 4

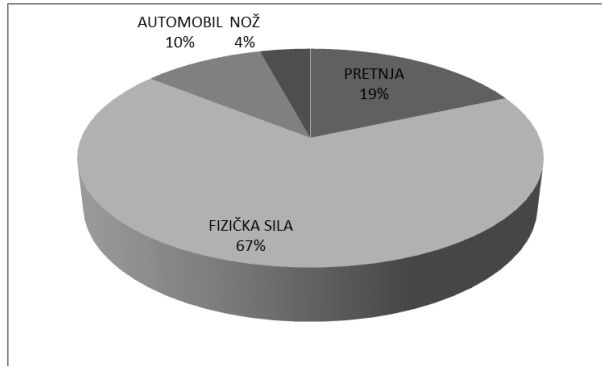
Из анализе кривичних дела угрожавања полицијских службеника према времену извршења у току дана (графикон 4) види се да су најризичнији вечерњи сати 18–24 (33%), затим периоди од 12 до 17 (26%) и од поноћи до 5 сати (25%). Полицијски службеници најмање су угрожени у јутарњим сатима од 6 до 11 (16%).

Графикон 5

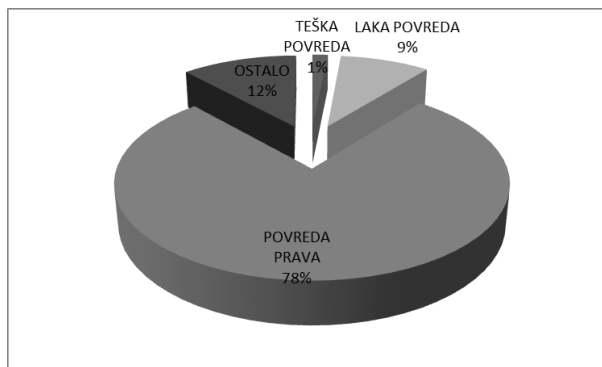
На графикону 5 видимо релативно једнако учешће кривичних дела угрожавања полицијских службеника према дану у току недеље. Може се рећи да се издвајају дани викенда, али је то зане-

марљиво. Најмање су угрожени понедељком, када је и први радни дан после викенда.

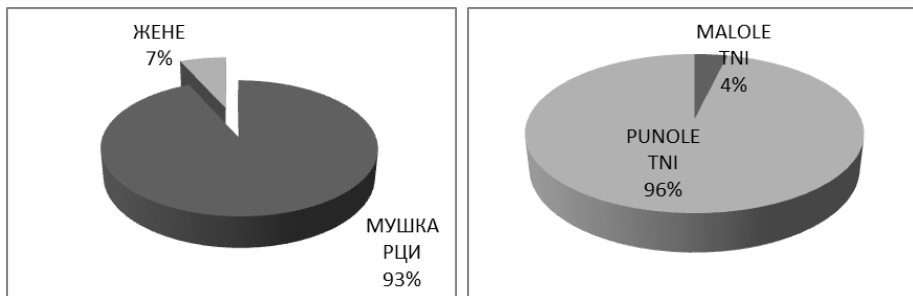
Графикон 6

Посматрајући средство извршења кривичних дела угрожавања полицијских службеника (графикон 6), можемо видети да се у највећем броју појављује физичка сила (67%), затим претња (19%), аутомобил (10%) и нож (4%). Остала средства извршења, нпр. оружје, незнатно се појављују као средство извршења ових кривичних дела.

Графикон 7

Иако кривична дела могу имати различите последице по полицијске службенике, из графикана 7 уочава се да је то најчешће повреда права, а да лаких и тешких повреда има најмање.

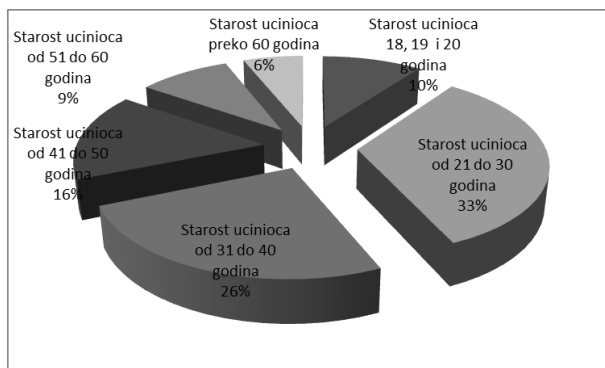

Учиниоци према полу

Учиниоци према старости

Графикон 8

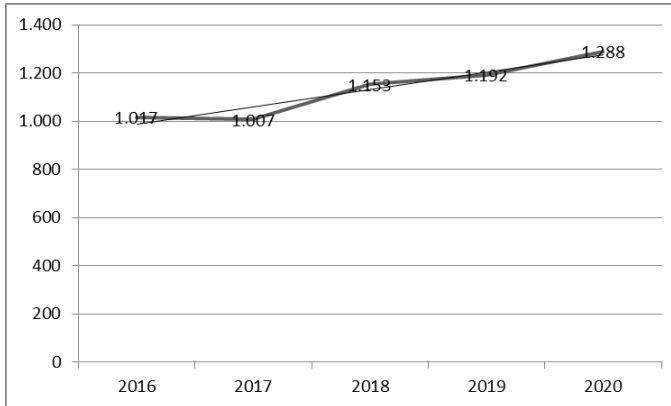
Анализирајући учиноце кривичних дела угрожавања полицијских службеника према полу, видимо да су мушкарци ти који у већини случајева угрожавају полицијске службенике док се жене појављују у само 7% случајева. Према старости видимо да је учешће малолетника занемарљиво (4%) и да су у већини случајева извршиоци ових кривичних дела пунолетни.

Графикон 9

Ако погледамо пунолетне учиноце мало детаљније, уочавамо да се у већини случајева појављују учиноци млађе старосне доби, од 21 до 30 година старости (33%), затим од 31 до 40 (26%) и од 41 до 50 са 16% учешћа (графикон 9).

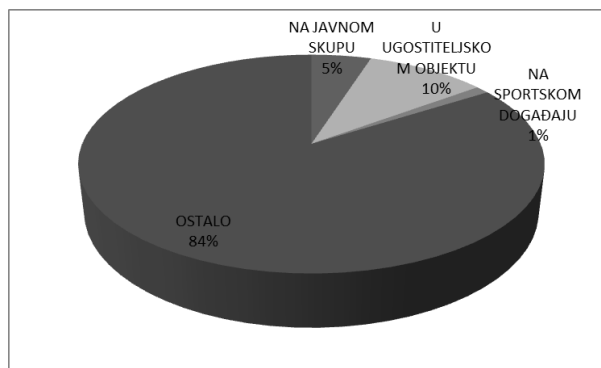
Посматрајући занимање учинилаца, уочили смо да се у већини случајева појављују обични радници, возачи, пензионери, пољопривредници, студенти и ученици, али и да овај податак није ажурно евидентиран у бази података, тако да није релевантан.

Графикон 10

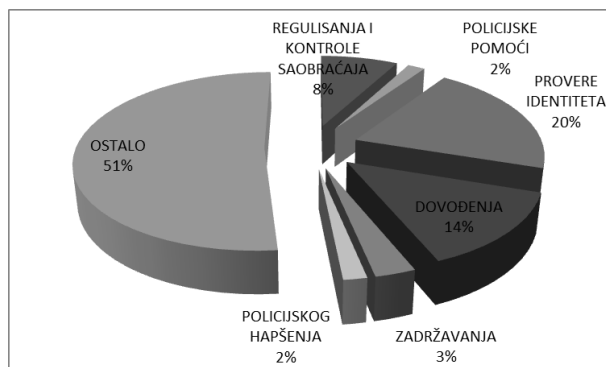
Прекршаји вређања полицајаца из чл. 22 Закона о ЈРМ у посматраном периоду бележе благи пораст из године у годину. Само је 2017. године забележен благи пад извршених прекршаја на штету полицијских службеника.

Дугогодишњим праћењем појава угрожавања полицијских службеника дошло се до закључка да су полицијски службеници најугроженији приликом успостављања нарушеног јавног реда и мира.

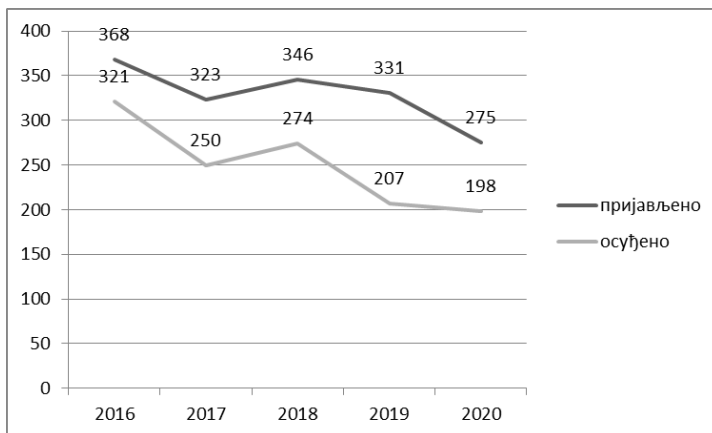
Графикон 11

Угрожавање полицијских службеника најчешће се дешава на осталим догађајима са 84% учешћа, затим у угоститељским објектима 10% и на јавним скуповима 5%, а најмање на спортским догађајима 1% (графикон 11).

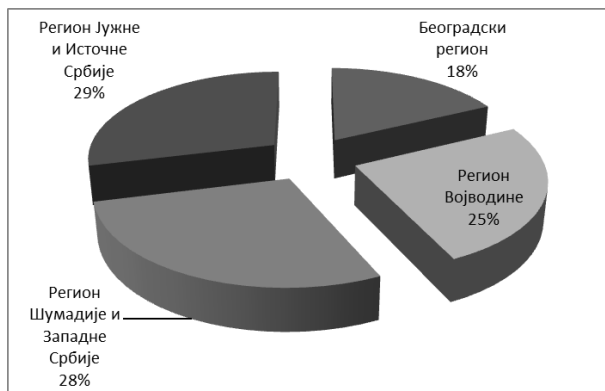
Графикон 12

Посматрајући угрожавање полицијских службеника према мерама и радњама које предузимају према грађанима приликом којих долази до угрожавања, видимо да се издвајају провера идентитета са 20% учешћа, довођење са 14% и контрола и регулисање саобраћаја са 8% (графикон 12).

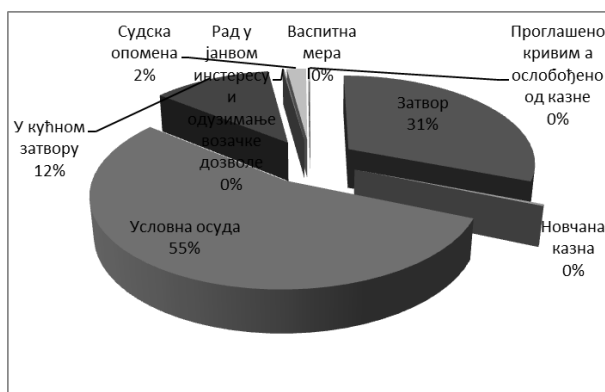
Графикон 13

Број пријављених и осуђених лица за посматрана кривична дела у периоду истраживања бележи пад, осим 2018. године, када се уочава благи пораст пријављених и осуђених лица.

Графикон 14

Посматрајући територијалну дистрибуцију, видимо да је она релативно уједначена, али и да, што је необично, Београдски регион има најмање учешће (18%) у броју пријављених лица за угрожавање полицијских службеника.

Графикон 15

Анализом кривичних санкција изречених учиниоцима кривичних дела угрожавања полицијских службеника може се уочити да су судови преваходно изрицали условну осуду (55%), затвор (31%), кућни затвор (12%) и судску опомену 2%. Остале кривичне санкције учествују занемарљиво у укупном броју изречених кривичних санкција.

Дискусија

Као што се може видети, подаци у угрожавању полицијских службеника које поседује МУП и подаци из Републичког завода за статистику показују диспаратитет. С једне стране, подаци МУП-а указују на повећање случајева угрожавања као општи тренд, док се према броју пријављених лица показује пад броја пријављених лица. Могуће разлике се појављују у зависности од тога на шта се подаци односе. Код података МУП-а ради се о извршеним кривичним делима, док се код Завода ради о пријављеним лицима, тако да су разлике могуће.

Место на којем је полицајац у претходном периоду био угрожен јесте улица, било ког дана у недељи у вечерњим сатима. Полицијски службеници најчешће се угрожавају физичком силом, која изазива повреду права полицијских службеника, а ређе телесне повреде. Угрожавање се врши од стране пунолетних мушкараца старости од 21 до 40 година, међу којима се издвајају обични радници, возачи, пензионери, пољопривредници, студенти, ученици.

Са доношењем новог Закона о ЈРМ 2016. године, врећање полицијских службеника постало је прекршај и од тада је у сталном порасту. Угрожавање полицијских службеника најчешће се дешава приликом успостављања нарушеног ЈРМ и приликом предузимања полицијског овлашћења за довођење и проверу идентитета лица.

Казнена политика у области угрожавања полицијских службеника може се оценити као веома блага, јер се преферира условна осуда као врста кривичне санкције која се најчешће изриче учињеницима кривичних дела.

Закључак

Полиција је истовремено сервис грађана, али и сервис државе и целокупног друштва. Полиција грађанима пружа услуге безбедности које држава гарантује правним нормама, односно друштво друштвеним нормама. Између ове две „делатности” полиције – сервиса грађана и сервиса државе – јавља се појава угрожавања полицијских службеника у моментима када полиција није у могућности да буде сервис грађанима, где грађани реагују према полицијским службеницима вршењем кривичних дела и прекршаја. Кривичним делима и прекршајима могу бити угрожени право на

живот, право на телесни интегритет, право на безбедност, част и углед полицијског службеника и целе полиције као службе.

Казненоправна заштита полицијских службеника није довољна да би се у друштву као што је наше постигла пуна заштита полицијских службеника. Као што смо могли видети из овог истраживања, казнена политика је веома блага према извршиоцима кривичних дела, па самим тим појава угрожавања полицијских службеника на територији Србије бележи пораст у посматраном периоду.

У наредном периоду МУП треба да направи специјалне програме и пројекте којима ће се грађанима презентовати штетност угрожавања полицијских службеника и истовремено приказати позитивни примери сарадње полиције и грађана. Материјално-техничка средства и опрема за заштиту од угрожавања, посебно од напада, морају бити на располагању полицијским службеницима током извршавања полицијских послова. Обуку и стручно усавршавање полицијских службеника треба усмерити на технике комуникације са грађанима у циљу избегавања сукоба и конфликтних ситуација.

Литература

1. Вуковић И., (2021). *Кривично право – општи део*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
2. Делић Н., (2021). *Кривично право – посебни део*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
3. Допис МУП-а Републике Србије 05.13, бр. 072/1-1108/21-1 од 29. 10. 2021.
4. Ђорђевић Ђ. (2017). Угрожавање живота и телесног интегритета полицијских службеника. *Правни животи*, 65(9): 167-182.
5. *Закон о јавном реду и миру*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/16.
6. *Закон о оружју и муницији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 20/15, 10/19 и 20/20.
7. Јовашевић Д. (2017). *Кривично право – посебни део*. Досије студио, Београд.
8. Јовашевић Д. (2010). Насиље према службеним лицима: кривичноправни аспект. у *Насилнички криминалистеј: етиологија, феноменологија, превенција*. Институт за криминологију и социологију истраживања, Београд стр. 195-212.

9. Јовашевић Д., Симовић В. (2018). Кривична дјела насиља против државних органа, у *Не насиљу – јединствени друштвени одговор*. Центар модерних знања, Бања Лука стр. 59-65.
10. *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије. бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19).
11. Лештанин Б., (2017) *Закон о оружју и муницији – кривички поглед*, Безбедност 59(2): 153-172.
12. Милидраговић Д. (2015) *Угрожавање безбедности припадника полиције у извршавању полицијских послова*. Безбедност 57(3): 199-213.
13. Милошевић М. (2011) *Проблеми казненоправне заштите полицијских службеника од насилничкој криминалијети*, у *Насилнички криминалијет – етиологија, феноменологија, сузбијање*, Паневропски универзитет Аперсион, Бања Лука стр. 105-114.
14. Срејић Д. (2006) *Угрожавање личне сигурности полицијских службеника*. Безбедност, бр. (48)5: 805-826.
15. Стојановић З. (2020) *Коментар Кривичној законика: према стању Кривичној законика од 1. децембра 2019. године и према стању законодавства од 24. децембра 2019. године*. Службени гласник, Београд.
16. <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva> 27. септембар 2021.

Endangering Police Officers in Serbia: Brief Review on Criminal Law Aspect

Abstract: *The police profession is a very complicated area of social life because police officers perform one of the most complex tasks in society, which includes the fight against crime, maintaining public order and peace, security at sports events and other police work. The author deals with the research of endangering police officers when performing police tasks and in connection with police tasks. The normative method was used to analyze the criminal law aspects of endangering police officers, where the emphasis was placed on the police officer as a passive subject of felony and misdemeanors. An analysis of the content of documents containing statistical indicators on aggravated murders, attacks, and obstruction of police officers for the period 2016-2020 in Serbia was performed. The collected data were first processed and then presented in tables and graphical models in the paper, and certain conclusions were drawn by the method of synthesis and on the basis of performed analyses. The research shows that penal policy is mild, so in the future special programs and projects should be designed in order to make citizens aware of the harmfulness of endangering police officers and at the same time show positive examples of cooperation between the police and the citizens.*

Keywords: *police officer, endangerment, felony, misdemeanor*

Ивана МИТИЋ,

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301162М

УДК: 351.91:351.746.1(497.11) 351.91:355.40(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 10. 5. 2022. године

Ревизија: 6. 9. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Унутрашња контрола и дисциплинска одговорност припадника безбедносно-обавештајних служби и полиције у Републици Србији

Апстракт: Законским овлашћењем да примењују посебне мере и посебне информације, службама безбедности данас је извесна „моћ”, а свака моћ, уколико није контролисана, може бити злоупотређена. Из тог разлога је неопходно постојање јасних, деловних, нейтралних и разноврсних механизма надзора и контроле над службама безбедности, како би се онемогућило коришћења мера у сврхе које нису законите и оправдане. Осим контроле од стране законодавне, извршне и судске власти, као и од стране независних тела и јавности, од великог значаја су унутрашња контрола служби безбедности и дисциплинска одговорност припадника, као најужа и њима најближа врста контроле. Преиледом модела унутрашње контроле и посебно за утврђивање дисциплинске одговорности у Безбедносно-информативној агенцији, Војнообавештајној агенцији и Војнобезбедносној агенцији и полицији, илружа се увид у начин њиховог спровођења, али и недостатаке и препреке које у том процесу могу да се јаве.

Кључне речи: национална безбедност, безбедносно-обавештајне службе, полиција, контрола, надзор, унутрашња контрола.

Увод

Национални систем безбедности и безбедносно-обавештајне службе прате развој безбедносне стварности и безбедносних

потреба друштва, држава и међународног окружења. Савремена безбедност је очигледно динамична, па се мењају и концепцијска опредељења у погледу штићених вредности, опасности које им прете, као и субјеката, овлашћења, метода и средстава њихове заштите (Мијалковић, Поповић, 2015: 39). Службе безбедности у таквом окружењу у основи задржавају исту функцију – безбедносно и обавештајну, уз евентуално ширење надлежности и овлашћења. Законским овлашћењем да ради остварења циљева примењују *поседне доказне радње и поседне мере и посидуйке тајној прикуйљања података*⁶⁵ којима се задире у људска права и слободе, полиција, Безбедносно-информативна агенција (БИА), Војнообавештајна агенција (ВОА) и Војнобезбедносна агенција (ВБА), добијају широка овлашћења, али и „депозит“ одговорности за њихову примену. Разуме се, могућности злоупотребе применом посебних мера су бројне. Службе безбедности своју моћ темеље на тајном и ексклузивном приступу и контроли информација, на основу чега могу да тајно утичу на најважније одлуке и токове у друштву и држави (Петровић, Пејић Никић, 2019)⁶⁶. У прошлости је документовано више злоупотреба које су учинили појединци из институција државне власти. На пример, запажен је ризик да се службе безбедности злоупотребе за прикупљање информација о политичким противницима владе. Поред тога, претерана тајност и задржавање потенцијално непријатних информација из наводних разлога националне безбедности јесте други могући проблем, који може настати као последица одлука руководиоца (Лазвић, 2014). Поставља се питање да ли је реформа сектора безбедности, која је од почетка укључивала промене у мишљењу и практиковању безбедности, промене у конституционалним и институционалним аранжманима, *усидоствављање демократске цивилне контроле над оружаним снагама* и њихову реформу, редефинисање сврхе и зада-

65 Појмовно одређење посебних мера које предузимају службе безбедности: БИА предузима посебне мере и поступке, чл. 13 *Закона о Безбедносно-информативној агенцији*; ВОА и ВБА предузимају *поседне посидуйке и мере тајној прикуйљања података* из надлежности ВБА, чл. 12 и чл. 27 *Закона о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији*; посебне доказне радње предузимају полиција, БИА и ВБА, чл. 162 *Законика о кривичном поступку*.

66 Моћ означава сваки степен вероватноће да се наметне своја воља у једном друштвеном односу упркос отпору, без обзира на чему почива та вероватноћа. (Ђурић, 1964: 253)

така свих њихових компонената, измену структуре, обуке, опреме и бројности, разноврсне облике међународне безбедносне сарадње и интеграције (Хаџић, 2004: 30), у пуном обиму испунила очекивану мисију.

Из датог разлога, потребно је постојање оформљених и чврстих, политички неутралних, делотворних радних механизма, стандарда и процедура надзора и контроле над службама безбедности, које ће играти улогу у спречавању злоупотреба од стране самих служби безбедности, али и притисака на њих споља. „Озбиљност” мера којима располажу службе безбедности у Републици Србији и бескомпромисна неопходност адекватне контроле и надзора над њима приближиће се кроз приказ врсте мера којима су овлашћене, правног основа за њихово предузимање, носилаца њиховог извршења и дужине трајања саме мере уз кључна запажања која се при томе намећу.

Службе безбедности у контексту националне безбедности и примена посебних мера и радњи

При одређењу појма *националне безбедности* наилази се на бројне дефиниције и погледе. Водећи аутори у овој области истичу да је национална безбедност стање несметаног остваривања, развоја, уживања и оптималне заштићености националних и државних вредности и интереса које се достиже, одржава и унапређује функцијом безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалним безбедносним механизмима, као и одсуство (појединачног, групног и колективног) страха од њиховог угрожавања, те колективни осећај спокојства, извесност и контрола над развојем будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе (Мијалковић, 2009: 180-185). Ако узмемо да пун домет националне безбедности представља безбедносну и сигурносну „хомеостазу”, целовитост и неозлеђеност саставних елемената државе – људи, територије, власти, институција, као и вредности националне и традиционалне категорије, *национална безбедност* би могла бити одређена као субјективни осећај сигурности грађана (људи под јурисдикцијом једне државе или исте националности, без обзира на својства која их разликују) и објективно стање заштићености државе од претњи споља и изнутра. Обухвата безбедност

друштва (без обзира на етничко, верско, расно и идеолошко опредељење његових чланова) и безбедност државе, али и њихово партиципирање у међународној и глобалној безбедности (Мијалковић, Благојевић, 2014: 52). Однос безбедности људи и безбедности државе је мултиваријабилно право: држава је дужна да појединцу и групама осигура безбедност јер је на то обавезана међународно и национално; истовремено, држава често нарушава безбедност појединаца и група ограничавајући им таква права или толеришући такву праксу (Мијалковић, 2018: 130). Национална безбедност штити се националним системом безбедности, у којем посебно значајну улогу има безбедносно-обавештајни систем.

Јединствени безбедносно-обавештајни систем Републике Србије чине службе безбедности, Савет за националну безбедност, Биро за координацију рада служби безбедности и Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту тајних података (*Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 116/2007, 72/2012*). Традиционално, чувари националне безбедности су безбедносно-обавештајне службе, које у заштити уставног уређења и безбедносног поретка примењују посебне тајне методе и поступке, поводом чега се и могу јавити одређене контроверзе.

Службе безбедности је синтагма која се у нашем систему безбедности (као и за потребе овог рада) најчешће користи за означавање безбедносно-обавештајних служби (Безбедносно-информативна агенција, Војнообавештајна агенција и Војнобезбедносна агенција), али и за специјализоване службе полиције (Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова). Представљају органе државне управе који поседују широка овлашћења за прикупљање оперативних информација и заштиту националне безбедности, која за последицу имају задирање у људска права и слободе. Комплементарност потребе за заштитом националне безбедности и потреба за идентификовањем, спречавањем и неутралисањем изазова, ризика и претњи, од служби безбедности, у модерном друштву, прожетом све већим безбедносним захтевима невојног карактера, али и све тежим и озбиљнијим кривичним делима организованог и системског типа, захтева одржавање равнотеже између дозвољеног, допуштеног и недозвољеног и кажњивог. Ако уз то додамо могућности злоупотреба и политичких притисака на

службе безбедности, послови надзора и контроле над њима нису нимало једноставан задатак.

Безбедносно-информативна агенције (БИА) представља посебну организацију у својству правног лица, чији су послови заштита безбедности Републике Србије, откривање и спречавање дела усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка и др. (Више: Закон о БИА, Службени гласник РС, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС, 66/2014 и 36/2018). При остваривању задатих циљева агенцији су на располагању *посебне мере којима се одстојуа од нейовредивосџи џајне џисама и друџих средсџава оџшџења* (посебне мере) у које спадају: тајни надзор и снимање комуникације без обзира на облик и техничка средства преко којих се обавља или надзор електронске или друге адресе; тајни надзор и снимање комуникације на јавним местима и местима којима је приступ ограничен или у просторијама; статистички електронски надзор компјутера и информационих система у циљу прибављања података о комуникацијама или локацијама коришћене мобилне терминалне опреме; рачунарско претраживање већ обрађених и других података и њихово упоређивање са подацима који су прикупљени применом претходно наведених мера (чл. 13, исто). Посебне мере припадници БИА примењују уколико постоје основи сумње да лице, група или организација предузима или припрема радње усмерене против безбедности Републике Србије, а околности случаја указују да се на други начин те радње не би могле открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност. На образложени предлог директора Агенције, суд (председник Вишег суда у Београду – судија којег он одреди из посебног Одељења за дела организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела) може да одреди примену посебне мере. Трајање мере ограничено је на три месеца, али може бити продужено још највише три пута по три месеца (што чини да мера траје укупно 12 месеци, што није кратак период). Ако се применом посебне мере дође до сазнања да лице, група или организација користи друго средство комуникације, електронску или другу адресу, или да се комуникација обавља на другим местима којима је приступ ограничен или у другим просторијама, о томе се одмах обавештава директор Агенције, који наредбом проширује посебну меру, а у року од 48 часова подноси предлог за *накнадно* одобрење

проширења примене посебне мере, о чему судија одлучује у року од 48 часова од часа пријема предлога. Ако предлог не буде усвојен, прикупљени материјал се уништава по прописаној процедури. Постојање могућности да мера пре одлуке надлежног судије наредбом буде проширена и примењивана 48 часова уз додатних 48 часова до одлуке судије, опет, оставља извештајан простор за слободу. Познато је да основи сумње представљају низак ниво убеђености у постојање недозвољене радње и лице или групу као учиниоца, а озбиљност за то предвиђених мера је очигледна и висока. Напослетку, сам закон којим је регулисана БИА суздржан је, изузетно кратак и сажет, па изражена општост одредби може представљати узрок неповерења према Агенцији.

Војнобезбедносна (ВБА) и Војнообавештајна агенција (ВОА) јесу органи управе у саставу Министарства одбране који обављају безбедносно-обавештајне послове од значаја за одбрану (Закон о ВБА и ВОА, Службени гласник РС, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013). Имају статус правног лица и *јолиитички су, идеолошки и интјересно неутјрални*.

Посебни јостјуйци и мере које су на располагању **ВБА** јесу: оперативни продор у организације, групе и институције; тајно прибављање и откуп докумената и предмета; тајни увид у евиденције података, у складу са законом; тајно праћење и надзор лица на отвореном простору и јавним местима уз коришћење техничких средстава (ове мере се примењују на основу писаног и образложеног налога директора ВБА или од њега овлашћеног припадника); тајни електронски надзор телекомуникација и информационих система ради прикупљања задржаних података о телекомуникационом саобраћају, без увида у њихов садржај (предузима се на основу образложене одлуке надлежног вишег суда, на основу предлога поднетог надлежном Вишем суду од стране директора ВБА или припадника којег он овласти); тајно снимање и документовање разговора на отвореном и у затвореном простору уз коришћење техничких средстава; тајни надзор садржине писама и других средстава комуницирања, укључујући и тајни електронски надзор садржаја телекомуникација и информационих система; тајни надзор и снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета (предузимају се на основу писане и образложене одлуке Врховног касационог суда након предлога директора ВБА). По одлуци суда о

примени посебног поступка и мере, директор ВБА издаје налог за примену посебног поступка и мере (исто).

Уколико постоји хитна потреба, а посебно у случајевима унутрашњег и међународног тероризма, директор ВБА може да наложи почетак примене посебног поступка и мере уз претходно прибављену сагласност надлежног судије, који ће, на основу поднетог предлога, донети одлуку о наставку примене одговарајућих мера, односно њиховој обустави у року од 24 сата од почетка њихове примене. Ако надлежни судија не одобри примену посебних поступака и мера у року од 24 сата, директор ВБА је дужан да одмах прекине њихову примену и наложи комисијско уништавање прикупљених података, а записник о томе достави надлежном суду (исто). Међутим, примена мера могућа је до тог тренутка, што може пружити извесну „слободу” у њиховом предузимању. Затвореност војних служби и недоступност или строго цензурисана доступност података о њима, условљена природом служби и врсти послова које обављају, поткрепљују неповерљиву и „сумњичаву” слику која о њима постоји.

Посебни поступци и мере за тајно прикупљање података ВОА јесу: тајна сарадња са физичким и правним лицима ради прикупљања података и информација; тајно прибављање и откуп докумената и предмета; оперативни продор у организације, институције и групе; предузимање мера на прикривању идентитета и својине; оснивање правних лица и уређење њиховог рада на начин који их не доводи у везу са ВОА; прикривено коришћење имовине и услуга физичких и правних лица уз накнаду; коришћење посебних докумената и средстава којима се штити ВОА, њени припадници, историје и средства (исто). Посебни поступци и мере предузимају се на основу налога директора или лица које он овласти. Приметно је да посебни поступци и мере примењиване код ВОА не подлежу судским одобравањима и „лакшег” су карактера од мера које примењују остале службе. Међутим, изостанак иницијалне правне контроле код ВОА даје могућност да се, иако ограничени опсегом мера који је ужи и „плићи” од осталих агенција, на неки начин злоупотребе. Упознавањем са врстама и начином примене мера које су на располагању свакој од служби приближава се њихов озбиљан и посебан карактер по приватност и слободу појединаца и група.

И полиција примењује посебне доказне радње у свом поступању. Мора се истаћи да је само њено одређење спорно, како је у *Закону*

о полицији (Службени гласник РС, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018) наведено, да **полиција** представља *организован начин обављања законом уређених послова, коју чине полицијски службеници који, у обављању полицијских и других унутрашњих послова, штиће и унапређују безбедност грађана и имовине, пошћујући Уставом зајемчена људска и мањинска права и слободе и друге заштићене вредности у демократском друштву, уз моћност употребе средстава принуде у складу са Уставом и законом*. Јасно је да полиција није „начин”, те претходна дефиниција не одређује шта је, заправо, полиција⁶⁷. Дакле, полиција је организациона целина Министарства унутрашњих послова (МУП) која обавља послове у вези са безбедношћу грађана и имовине уз подршку владавини права, која поседује право и дужност примене полицијских мера и радњи као и овлашћења, укључујући и средства принуде под законом одређеним условима. Стога ћемо се фокусирати на **Дирекцију полиције**, организациону јединицу у којој се обављају претежно полицијски послови, а у **Управи криминалистичке полиције** (Служба за борбу против корупције, Служба за борбу против организованог криминала, Служба за борбу против дрога, Служба за борбу против тероризма, Служба за криминалистичко-обавештајне послове, Служба за криминалистичку аналитику, Служба за откривање ратних злочина, Служба за специјалне истражне методе, Служба за сузбијање криминала) и предузимају посебне доказне радње којима се задире у права и слободе појединаца и група. Због циљева, функције и начела на којима се темељи, као и овлашћења да предузима ове радње, полиција и јесте служба безбедности.

Најзад, према Законнику о кривичном поступку (ЗКП, чл. 162, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС), **посебне доказне радње**, које су овлашћени да примењују припадници полиције, БИА и ВБА, јесу: *тајни надзор комуникације*,

67 Из спорне законске дефиниције закључује се да је *полиција* цело Министарство унутрашњих послова (полицијски службеници на посебним дужностима – ПД и овлашћена службена лица – ОСЛ, свих организационих јединица – дирекција, сектора и др.). Полицијски службеници не обављају нужно полицијске послове, али је општепознато да су полицијски послови садржани у Дирекцији полиције, иако поменутом Законом то нигде није прецизно наведено нити је полиција прецизно дефинисана.

*тајно праћење и снимање, симуловани њослови, рачунарско праћење живота њодатака, контролисана испорука и њикривени испедник.*⁶⁸ Примењују се само када се истражују тежа кривична дела у којима поступа тужилаштво посебне надлежности, кривична дела са елементима организованости, посебне тежине последица по безбедност и државно уређење Србије и др. Све доказне радње на образложени предлог јавног тужиоца одобрава суд, наредбом.

Дакле, законским овлашћењима да примењују посебне мере и радње којима се задире у права појединаца и група, службе безбедности добијају легалну моћ, која може бити злоупотребљена на легалним темељима али из нелегитимних повода и у нелегитимне сврхе, па је механизмима и стандардима надзора и контроле пре свега потребно онемогућити такве случајеве, али и најбрже их санкционисати уколико до њих дође.

Надзор и контрола служби безбедности

Надзор и контрола је збирни назив за поступке, процедуре, стандардизоване мере и улоге које остварују тела која су оформљена ради посредног или непосредног увида у рад одређених субјеката. **Надзор** је трајнији институт од контроле, с обзиром да се спроводи у неодређеном периоду над одређеним субјектом, ради надгледања процеса рада и спречавања наступања пропуста. Надзор има превентивни карактер, док **контрола** има превентивно-репресивни карактер. Превентивни карактер контроле је када се, нпр. прописивањем буџета и прегледом његовог утрошка, или усвајањем и доношењем прописа из области безбедности, врши ограничавање и усмеравање субјеката безбедности. Специфичан је проблем, када су службе безбедности у питању, јер њихове злоупотребе и грешке у раду, када нису материјалног карактера, као што је, на пример, неовлашћено прислушкивање или праћење, немају реверзibilни карактер и није могуће надоместити учињену „штету”. *Контрола* националног система безбедности подразумева методiku увида у

68 ВОА не предузима посебне доказне радње. Контролисану испоруку предузимају полиција или други државни органи, на одређење јавног тужиоца. Видети више: ЗКП, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

начин реализовања и степен реализованости активности, мера и послова субјеката безбедности, као и начине отклањања уочених недостатака (Мијалковић, 2018: 325). Најзад, као контрола или надзор схвата се све чиме се службе безбедности и полиција могу условити, преусмерити, ограничити, преиспитати, кориговати, поводом чега могу одговарати.

Тројна подела власти – на законодавну, извршну и судску, уз предуслов да свака од њих мора бити независна од претходне, уз врховну законодавну и посебан акценат на независној судској – омогућава постојање владавине права, уставне категорије која почива на *неопућивости људских права*. У складу са овим, може се начинити и категоризација надзора и контроле служби безбедности, у којој свака грана власти у домету својих надлежности и послова врши одређену врсту контроле, што уз надзор од стране независних тела, медија, невладиних организација, стручне и научне јавности и научно-истраживачких институција, представља *сиољну* контролу.

Унутрашња контрола предузима се у посебним организационим јединицама унутар самих безбедносних служби. Код унутрашње контроле, као и код спољашње, увек се намеће питање непристрасности, политичке неутралности и реалности спроведене контроле.

Контрола која се спроводи над службама безбедности не састоји се само у контроли законитости, већ и у контроли целисходности рада, контроли обучености, опремљености и припремљености припадника служби, одговорног трошења наменских средстава, благовремености, потпуности и тачности информисања јавности, као и обавеза у области родне равноправности.

Надзор и контрола безбедносно-обавештајних служби и полиције јављају се као механизам уравнотежавања потребе за безбедношћу са употребом посебних средстава и овлашћења служби, односно заштите људских права, с једне стране, и тежње и потребе за остварењем националних интереса, с друге стране. Субјективни осећај безбедности људи, који је незаобилазна компонента националне безбедности, омогућава се и обезбеђује радом безбедносно-обавештајних служби. Иронично, растрзаност између „моћи” коју службе имају на располагању и остварења функције заштите, односно жртвовање права једних, зарад заштите права (на сигур-

ност) већине, занимљив је приказ рада служби, константна незахвална потреба за балансирањем, што и доприноси осетљивости и комплексности њихове природе. Без адекватне контроле и одговорности, свака власт, ма колико изворно по настанку била демократска, легална и легитимна, нужно временом постаје бирократска⁶⁹ а њено деловање неусклађено са стварним потребама и интересима грађана које представља (Миленковић, Копривица, Тодоровић, 2011). Прихватљиво је осећање несигурности произведено реалним претњама по безбедност, али је забрињавајуће осећање неповерења у службу безбедности и арсенала мера које имају на располагању за продор у туђу „приватност”. Добро спроведена и устројена контрола и надзор имају бенефите како за службе безбедности, тако и за појединца. Ослонац националној политици усмереној на поштовање стандарда људских права јесу независни државни органи и њихови објективни представници, при чему се под независношћу подразумева неподложност утицају актуелним политичким индоктринацијама и осталим манипулативним методама (Матијашевић, 2017: 250). Стога свака врста контроле, почев од унутрашње, игра огромну улогу при одржавању служби безбедности у границама дозвољеног. Жртвовање „мало” нечијих права зарад „много” извесне стабилности, за коју повод не мора увек бити и оправдан и легитиман, није прихватљива категорија. Као што је у раду већ наведено, такозвана „моћ” која се делегира службама безбедности могућношћу примене посебних мера, мора држати своје границе у оквиру апсолутне оправданости, нужности и одсуства злоупотребе и самовоље.

Унутрашња контрола служби безбедности

Свеобухватност и представљени широки опсег надзора и контроле над службама безбедности започиње унутрашњом контролом. Унутрашња контрола служби безбедности и дисциплинска одговорност њихових припадника представљају најужи и њима најближи облик контроле и надзора. Наиме, сами запослени, пре-

⁶⁹ Појам бирократија користи се у негативном контексту. Њиме се жигошу појаве одуговлачења, спорови и бездушности у раду органа државне управе или неких других друштвених организација (Ђурић, 1964).

васходно на **руководећим радним местима**, јесу, на неки начин, контролори подређеним запосленима. Непосредни руководилац појављује се као иницијатор дисциплинског поступка (чл. 2 *Уредба о начину спровођења дисциплинској дисциплини у МУП*, Службени гласник РС, бр. 26/2017; чл. 3 *Уредба о дисциплинској одговорности припадника БИА*, Службени гласник РС, бр. 48/2012; чл. 7 *Правило о војној дисциплини*, Службени војни лист бр. 9/2016). Овде се подразумевају руководиоци свих нивоа руковођења (оперативни/тактички, средњи, високи, стратешки/стратегијски ниво руковођења – зависно од службе). Али и **остали запослени** су дужни да, уколико сазнају за учињену повреду службене дужности или кривично дело, то без одлагања пријаве (чл. 3 *Уредба о дисциплинској одговорности припадника БИА*; чл. 227 *Закон о полицији*).

Унутрашње организационе јединице специјализоване за послове контроле запослених, примарно онемогућавају и санкционишу злоупотребе у њиховом раду, међутим, уз увек присутно питање објективности.

Унутрашњу контролу војних безбедносних служби врши **генерални инспектор служби**, унутрашња јединица подређена директно Министарству одбране, која надзире примену начела идеолошке, политичке, интересне неутралности и законитости у раду служби, али и наменско трошење буџетских средстава служби, даје мишљења на нацрте закона и осталих прописа и стара се о покренутом поступку. Генерални инспектор може од стране Одбора за контролу служби безбедности бити задужен да сачини извештај о ванредној контролној делатности над службама у погледу законитости примене посебних мера (Више: <https://www.mod.gov.rs/lat/10080/generalni-inspektor-sluzbi-10080>, доступно 28. 4. 2022). **Дисциплинска одговорност припадника ВОА и ВБА** утврђује се на основу акта – Правила о војној дисциплини – који доноси председник републике. Правилу је утврђено да постоје лакше и теже дисциплинске повреде – дисциплинске грешке и преступи. По дисциплинским грешкама поступају дисциплинске старешине, а по дисциплинским преступима првостепени и виши војни судови. Пред првостепеним војним дисциплинским судовима оптужне предлоге подносе и оптужбу заступају војни дисциплински тужиоци, а пред Вишим војним дисциплинским судом оптужбу заступа виши војни дисциплински тужилац при Министарству одбране.

Виши војни дисциплински суд образује се при Министарству одбране, а војне тужиоце поставља министар одбране (*Службени војни лист* бр. 9/2016).

У оквиру **БИА** постоји посебна **организациона јединица за буџетску и унутрашњу контролу**. О њеном раду немогуће је пронаћи било који јавно доступан извештај. Претпостављамо да се ради о тајности података и да је овлашћена да контролише припаднике у смислу пропуста у раду, али и наменског трошења средстава. **Дисциплинска одговорност припадника БИА** утврђује се по Уредби коју доноси Влада, а у хитном поступку се предузима по правилима управног поступка. Дисциплински поступак је искључен за јавност, а покреће га руководилац организационе јединице у којој припадник ради, самоиницијативно или на предлог нижег руководиоца. Дисциплинске повреде су лакше и теже. Сваки припадник *може* да поднесе руководиоцу организационе јединице иницијативу за покретање дисциплинског поступка у вези са повредом службене дужности, а дужан је да такво сазнање без одлагања достави непосредном руководиоцу. Одлуку у првом степену доноси дисциплински старешина, а по жалби дисциплинска комисија чије чланове одређује директор Агенције (*Уредба о дисциплинској одговорности припадника БИА*, Службени гласник РС, бр. 48/2012).

Сектор унутрашње контроле у МУП-у подређен је министру унутрашњих послова, где је начелник Сектора-помоћник министра. Ова организациона јединица врши контролу законитости рада полицијских службеника и других запослених у МУП-у, посебно у погледу поштовања и заштите људских и мањинских права и слобода при извршавању полицијских задатака и при примени полицијских овлашћења. Предузима радње у вези са корупцијом (анализу ризика од корупције за свако појединачно радно место) и другим кривичним делима извршеним на раду или у вези са радом. У раду поступа самоиницијативно, по захтеву надлежног јавног тужиоца, по прикупљеним обавештењима и другим сазнањима, писаним обраћањима запослених у МУП-у, грађана и правних лица у случајевима који нису предвиђени одредбама којима се регулише притужбени или скраћени поступак или одредбама других закона. Уколико су уочене незаконитости и пропусти у раду, након извршених контрола, налаже мере, препоруке, иницира измене прописа за отклањање утврђених незаконитости и контролише поштовање по изреченим мерама. Овлашћења Сектора су да спроводи тест

интегритета, води евиденцију и контролише промене имовног стања руководиоца на високоризичним радним местима у МУП-у. У раду остварује сарадњу са сродним службама у борби против корупције (*Информатор о раду МУПРС*, МУПРС, децембар, 2021). Начин вршења унутрашње контроле, анализе ризика од корупције, као и тест интегритета, прописује министар (Више: *Правилник о начину вршења унутрашње контроле*, Службени гласник РС, бр. 39/2018). Овај сектор кључан је у смислу превентивног и репресивног деловања на корупцију и злоупотребе на радним местима у МУП-у.

Од важности је нагласити да МУП има најтранспарентнији (једини транспарентан) извештај рада унутрашње контроле у односу на остале службе безбедности, детаљан и ажуриран на годишњем нивоу на званичној интернет презентацији (Више: [http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Izvestaji!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zivQ2dzTzc3Q18Lix8jQ0cDU3NDEzMw wxNnM31g4uL4oOC45V9Ekvy9AcyHRUB0YRJtg!/,](http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Izvestaji!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zivQ2dzTzc3Q18Lix8jQ0cDU3NDEzMw wxNnM31g4uL4oOC45V9Ekvy9AcyHRUB0YRJtg!/) доступно 28. 4. 2022). Остале службе безбедности не пружају такве податке јавно доступно. Ово је наравно условљено другачијим карактером службе, с обзиром на то да полиција постоји као „сервис грађана” и подразумева се да је отворенија за јавност од осталих служби које карактерише „вео тајности”.

Дисциплинска одговорност припадника МУП-а утврђује се према Уредби коју доноси Влада, на дисциплинским судовима пред дисциплинским старешинама за лакше или теже повреде радне дужности. За разлику од уређења у осталим службама безбедности, поводом поступка се може одржати јавна расправа. Како се дисциплински поступци покрећу, а одговорност утврђује унутар организационе јединице у којој је пропуст и настао, поставља се питање пристрасности и објективности „пресуђених” мера. Председника, секретаре и чланове Дисциплинске комисије именује министар унутрашњих послова. (чл. 210 *Закон о полицији*).

У оквиру Полицијских управа постоје: Одељење (Полицијска управа – ПУ) за град Београд) и одсеци или официри (у подручним полицијским управама – ППУ) за контролу рада, чији је начелник/шеф непосредно подређен начелнику полицијске управе. Њихов примарни задатак је праћење понашања полицијских службеника, иницирање покретања и праћење тока дисциплинског поступка, изрицање мера и др. Такође, у Управи полиције (Дирекција поли-

ције, ПУ за град Београд) постоје Одељење/Одсек за контролу рада полицијских службеника, задужени да прате примену овлашћења, мера и радњи полицијских службеника (Више: *Информатор о раду МУПРС*, МУПРС, децембар 2021). Сектор унутрашње контроле је организациона јединица МУП-а која би, издвојена у посебан сектор, морала бити непристрасна и објективна. Што се тиче Одсека/Одељења/Официра за контролу рада полицијских службеника, објективност може бити компромитована блискошћу са припадајућом (полицијском) управом, чији су саставни део.

Механизми унутрашње контроле, уколико делују у складу са начелом правичности и непристрасности, уз снажан одговор на сваки откривени пропуст припадника у служби, иницијално затварају могућност злоупотреба и дубљих пропуста у раду служби безбедности. Структурно решење којим су организационе јединице унутрашње контроле у војним службама безбедности, БИА и полицији, издвојене од осталих организационих јединица и подређене непосредно директорима или министрима, предвиђено је зарад објективности у вршењу контролне и надзорне делатности. Међутим, у пракси се не искључује могућност злоупотреба насталих и задржаних у оквирима самих служби безбедности, али ни спољних притисака на њих.

Закључак

Осим механизма надзора и контроле над службама безбедности који их надгледају и санкционишу „споља”, унутрашња контрола и дисциплинска одговорност њихових припадника осмишљена је као њима најближи степен контроле и предвиђено је да иницијално онемогућава и санкционише појаве злоупотребе у самим оквирима безбедносних служби. Због блискости и уске повезаности са онима над којима се контрола врши, јавља се логично питање пристрасности и објективности. Чињеница да руководиоце који иницирају дисциплинске поступке, али и оне који по њима „пресуђују”, постављају сама министарства или директори служби, ствара атмосферу непотпуне непристрасности. На питање *Quis custodiet ipsos custodes?*⁷⁰ које се намеће у контексту надзора и контроле, може се

70 Ко ће надzirати надzirаче? – Јувенал (латинска изрека).

одговорити тиме што унутрашњи пропусти у раду и контроли могу бити разоткривени и санкционисани од стране спољне устројене контроле, уколико је она делотворна и има на располагању довољан спектар мера за то. Међутим, механизми спољне контроле углавном не залазе у појединачне пропусте припадника, те је надзор над овом врстом контроле често непотпун и препуштен самим службама безбедности, због чега треба константно радити на њеном ојачавању. Највећи изазов унутрашње контроле јесте задржати објективност у припадајућем окружењу. Од унутрашњих механизма контроле примарно се захтева да буду „изван система”, док га надгледају и у оквиру њега предузимају своје радне активности, што у пракси није лако одрживо. Предлог за унапређење унутрашње контроле била би евентуална додела радних задатака припадницима служби безбедности за контролу у другим организационим јединицама од оних за које су територијално и организацијски задужени, као и максимална засебност (у смислу радне, просторне и организацијске издвојености) таквих организационих јединица у односу на Министарства/агенцију којој припадају.

Литература

1. Ђурић, М. (1964). *Социологија Макса Вебера*, Загреб.
2. Лазић, Р. (2014). *Концепција служби безбедности у Србији*, Београд.
3. Петровић, П., Пејић Никић, Ј. (2019). *Реформа служби безбедности у Србији у контексту европских иницијатива*. Београдски центар за безбедносну политику, Београд.
4. Мијалковић, С. (2009). *Национална безбедност*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
5. Mijalkovic, S., Blagojevic, D. (2014). *The basis of national security in international law*. *NPB Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 19(1): 49-68.
6. Мијалковић, С., Поповић, М. (2015). *Увод у студије безбедности*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. Мијалковић, С. (2018). *Национална безбедност*. Криминалистичко полицијска академија, Београд.
8. Матијашевић, Ј. (2017). *Људска права у контексту безбедносне политике Републике Србије*. Војно дело, 59(8): 240-253.

9. Миленковић Д., Копривица, С., Тодоровић, В. (2011). *Контрола служби безбедности*. ОЕБС, Центар за нову политику, Београд.
10. Хаџић, М, Љ. (2004). Димензије реформе сектора безбедности. *Војно дело*, 56: 9-32.
11. *Закон о основама уређења служби безбедности*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 72/2012.
12. *Закон о Безбедносно-информативној агенцији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС, 66/2014 и 36/2018.
13. *Закон о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенцији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013.
14. *Закон о полицији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
15. *Законик о кривичном поступку*, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
16. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2019.
17. *Правило о војној дисциплини*, Службени војни лист, бр. 9/2016.
18. *Правилник о начину вршења унутрашње контроле*, Службени гласник Републике Србије, бр. 39/2018.
19. *Уредба о дисциплинској одговорности припадника Безбедносно-информативне агенције*, Службени гласник Републике Србије, бр. 48/2012.
20. *Уредба о начину спровођења дисциплинског поступка у МУП*, Службени гласник Републике Србије, бр. 26/2017.
21. *Информатор о раду МУПРС, МУПРС, децембар 2021.*

Internal Control and Disciplinary Accountability of Security and Intelligence Service Members and Police Officers in the Republic of Serbia

Abstract: *With the legal authority to apply special measures and the procedure of secret information collection, the data security services have a certain "power" and any power, if not controlled, can be abused. In addition to control by the legislature, the executive and the judiciary, as well as by independent bodies and the public, internal control of the security services and disciplinary responsibility of their members are of great importance. Internal control is designed as the closest level of control and is intended to initially prevent and sanction the commission of abuses within the security services. The closeness and close connection with those over whom control is exerted raise a logical question of bias and objectivity. Internal control mechanisms are primarily required to be "out of the system" while monitoring and undertaking their work activities, which is not easily sustainable in practice.*

Keywords: *national security, security intelligence, police, control, oversight, internal control*

Марија ЉУБИНКОВИЋ⁷¹

докторант, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301180L

УДК: 351.74:061.1(4-672EU)::343.9.02

Прегледни научни рад

Примљен: 17. 3. 2022. године

Ревизија: 2. 6. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Еволуција безбедносних претњи у Европи: анализа фокусних тачака Европолових извештаја о претњи од тешког и организованог криминала

Апстракт: Циљ овог рада је да укаже на специфичне модалитете еволуције безбедносних претњи у Европи кроз анализу Европолових Соопштења. У извештају Европола о претњи од тешког и организованог криминала који се објављују на сваке четири године и представљају обједињени приказ процене безбедносне ситуације у Европској унији – најојаснијих претњи, њихових узрока и предвиђених одговора. Користећи методологију подразумева је примену анализе садржаја и херменеутичког читања како би се на што објективнији начин сумирали како квантитативни, тако и квалитативни подаци из Европолових извештаја. Анализа садржаја примењена је у виду корпусне анализе текста извршене у оквиру AntConc, а херменеутичка анализа преиспитала је релевантност да јасни и недвосмислени текстови (какав је званични документ Соопштења) немају скривена значења. Добијени резултати указују на то да се еволуција безбедносних претњи према Соопштењима може сагледавати пројасно – као очигледна еволуција, привидна еволуција и деволуција. Сваки од модалитета детаљније је елабориран уз конкретне примере из Соопштења, а може представљати и инспиративно полазиште за даље истраживање.

Кључне речи: Европол, Соопштења, безбедносне претње, организовани криминал, тешки криминал, анализа садржаја, херменеутичка анализа.

71 m.ljubinkovic@yahoo.com студент докторских студија, стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Увод

Процена претње од тешког и организованог криминала представља својеврсно полазиште када је реч о успешности безбедносних структура како појединачних држава, тако и наднационалних система. Европска унија је у том смислу ослоњена превасходно на процену и реакцију Европске полицијске службе (Европол) која је основана Уговором из Мастрихта (Richardot, 2002: 82), а чије је седиште у Хагу. Основни задаци Европола су „убрзање размене информација између националних европских полиција, припремање превентивних анализа којима се подржавају активности држава чланица ЕУ, као и прављење одређених стратегијских анализа, итд.” (Шкулић, 2018: 417). Европол је 1999. објавио и први Извештај о организованом криминалу. У деценијама које су уследиле, установљена је и пракса писања четворогодишњих извештаја о претњи од тешког и организованог криминала (*Serious and Organized Crime Threat Assessment*, скраћено *SOCTA*, у даљем тексту: Сокта). Њихова анализа несумњиво нуди увид не само у тренутно безбедносно стање у Европи, већ се хронолошким тумачењем више извештаја може пратити и еволуција безбедносних претњи. У том смислу, фокусне тачке сваке Сокте једновремено представљају и последицу тренутног друштвеног стања с обзиром на то да су претње од тешког и организованог криминала директно зависне од опште социјалне климе и актуелних дешавања.

Овај рад је стога усмерен на тумачење одређених кључних тачака Европолових извештаја за 2013, 2017. и 2021, али оно не представља последицу само примене анализе садржаја наведених докумената, већ успостављање односа између тог садржаја и прилика у којима се он сусреће у наведеном временском оквиру.

Материјал и методи

Еволуцију безбедносних претњи на европском тлу могуће је спознати на основу импликација које су садржане у промени садржаја Европолових извештаја. У том смислу, грађа која чини основ истраживања свакако јесу Сокте из 2013, 2017. и 2021. године. Методолошки приступ подразумевао је примену анализе садржаја са једне, а херменеутичке анализе са друге стране. Имајући у виду

да су све појединачне Сокте, заправо својеврсни носиоци комуникацијске функције, анализа садржаја изузетно је корисна за испитивање садржаја комуникације у односу на циљеве, идентификацију намера и осталих својстава комуникатора, откривање фокуса појединачне, групне, институционалне или друштвене пажње, као и опис трендова у садржају комуникације (Стојшин, 2015: 179). Осим тога, важан аспект који се подробније разуме применом анализе садржаја јесте и *средство* преко кога се одређена порука шаље. Имајући у виду да је „овом елементу друштвене комуникације несумњиво посвећено најмање пажње у постојећим истраживањима применом анализе садржаја” (Manić, 2017: 26), усмерење пажње на њега чини се додатно значајним. Кодирање и компјутерска обрада текстуалних података који су били нужни за адекватну примену методе анализе садржаја урађени су у програму *AntConc*⁷². За потребе истраживања израђена су четири корпуса текстова Сокти (прва три представљају квази-корпус јер су сачињени само од текста сваке појединачне Сокте за 2013, 2017. и 2021. годину, а четврти је обједињени корпус сва три извештаја), форматиране у .txt типу и коришћене или као засебан или као обједињени корпус, у складу са циљем сваке појединачне анализе. Корпуси текстова су потом претраживани уз помоћ програма *AntConc*, коришћењем основних регуларних израза.

С друге стране, херменеутичка анализа може деловати као методолошки вишак с обзиром на то да се обично доводи у везу са „тумачењем вишесмислених, тешко разумљивих текстова (...). Постоје наравно текстови, који на први поглед изгледају јасни и готово саморазумљиви, али се пажљивим и минуциозним читањем може уочити да су само привидно разумљиви, а да су у ствари често хотимично или нехотимично двосмислени. Када је реч о таквим текстовима херменеутика је увек на делу, чак и онда када нису освешћени сви њени начини, методе и циљеви” (Deretić, 2011: 215). Управо као такви, текстови Сокти написани су са јединственим циљем преношења информација које треба да буде у потпуности растеређено сваке двосмислености. Овај рад је анализирао у којој мери је та полазна претпоставка остварена, као и која значења су скривена у

71 Верзија 3.5.9 из 2020. године, бесплатно доступно на: <https://www.laurenceanthony.net/software/antconcl>

текстовима Европолових извештаја. Њихово тумачење при томе не претендује на критику Сокти као двосмислених или обмањујућих текстова, напротив, основна интенција је у дубљој спознаји ширег контекста настанка ових извештаја уз свест о постмодернистичком окружењу значењског плурализма чији су неспорни део.

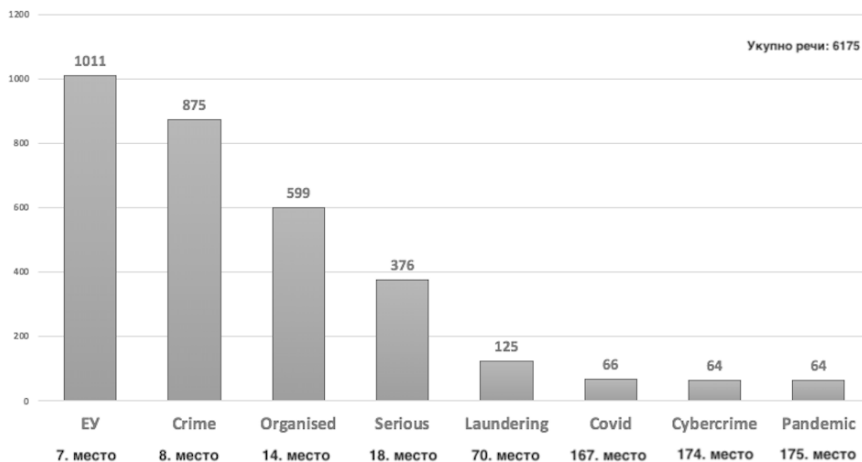
Резултати

Резултати истраживања подељени су у две групе у складу са типом примењене анализе и самим анализираним садржајем. У том смислу, пре свега су дати резултати квантитативне анализе садржаја Сокти из 2013, 2017. и 2021. године, а потом и резултати херменеутичких анализа истих докумената. Сви резултати додатно су елаборирани у наредном поглављу (*Дискусија*).

Квантитативна анализа Сокти из 2013, 2017. и 2021. године

Како би се збирно анализирали подаци из три Европолова извештаја било је потребно направити обједињени корпус који би садржао текстове све три Сокте. Након што је он учитан у програм *AntConc* превасходно је извршена процена најфреквентнијих речи у корпусу. Од добијених резултата (укупно 6175 речи у корпусу) пажња је усмерена на најрелевантније речи у складу са проценом аутора овог текста, а занемарене су све речи чија учесталост зависи од граматичких правила енглеског језика (на пример, чланови, везници, предлози попут *the, and, of, in, to, a*). Под најрелевантнијим речима нашле су се *EU* (Европска унија), *crime* (криминал), *organised* (организовани), *serious* (озбиљни/тешки), *laundering* (прање, у контексту новца), *Covid* (вирус ковид 19), *cybercrime* (сајбер-криминал), *pandemic* (пандемија). Добијене су следеће вредности:

Најфреквентније речи у СОКТА-ама из 2013, 2017. и 2021. године

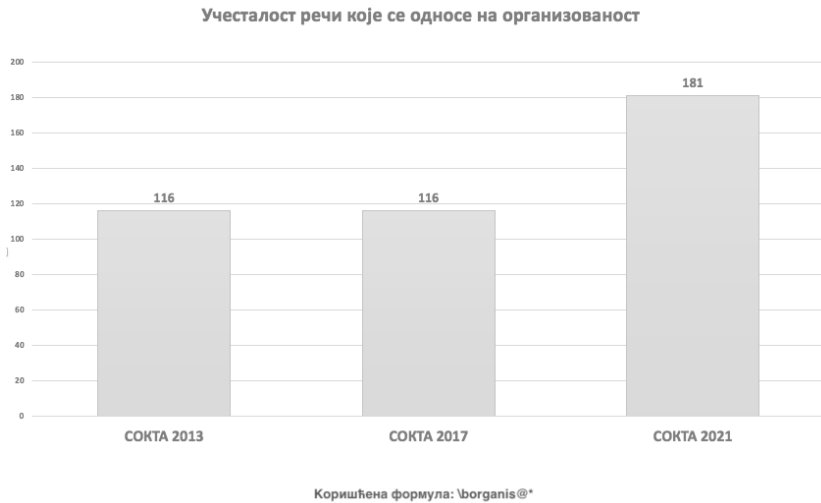

Фигура 1 – Најучесталије речи у Соктама из 2013, 2017. и 2021. године

Пажња је затим била усмерена на претпостављене фокусне тачке сваког извештаја, односно речи које се односе на организовани криминал, тероризам, економију, животну средину и мапирање криминала. Избор сваке фокусне тачке имао је потпору у општим сазнањима о тешком и организованом криминалу, а након утврђивања учесталости конкретних речи (или корена/делова речи) тражени су и њихови колокати. У овом истраживању под колокатима су подразумеване све речи које се од главне речи – фокусне тачке, налазе по пет места лево и десно. Како би се добиле све речи – фокусне тачке, које су релевантне, коришћени су регуларни изрази у складу са програмом AntConc. На пример, реч *организованост* (енг. *organised*) није могуће адекватно претражити уколико се унесе цела реч, већ је потребно унети њен почетни део *organis-* и додати адекватне симболе⁷³ уз помоћ којих програм потом претражује све речи које почињу са *organis-* а међу којима су рецимо *organised*, *organisation*. По истом принципу састављене су формуле за пре-

73 \b – граница речи, претражује све речи које почињу карактерима унесеним након \b;
@* – проналази и све карактере (0 или више) који се налазе након оних карактера који претходе симболу

трагу свих главних речи, те добијени следећи резултати:

Фигура 2.1 – Учесталости речи које се односе на организованост, што је релевантно за контекст организоване криминалности

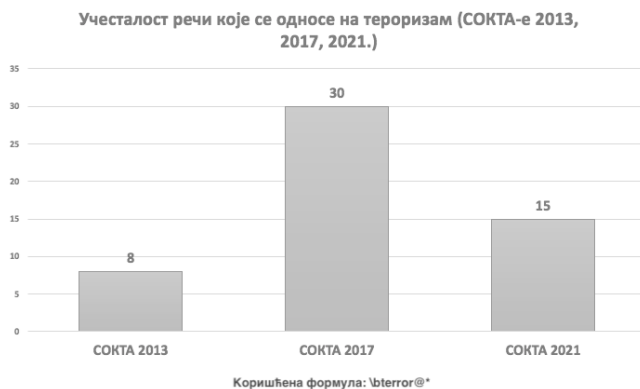

Фигура 2.2 – Колокати речи које се односе на организованост

Имајући у виду да је Сокта извештај који се односи на процену ризика од тешког и организоване криминала, утврђивање учеста-

лости речи које се односе на организованост чинило се у потпуности адекватним. Добијени резултати показују пораст броја таквих речи у најновијој Сокти из априла 2021. године и то у проценту од 56%. На Фигури 2.2 прве четири вертикале приказују бројчано најфреквентније колокате, а наредних пет су колокати изабрани по релевантности, а према процени аутора истраживања.

Наредна фокусна тачка биле су речи у вези са тероризмом те су по истом принципу као у претходном случају добијене следеће вредности:

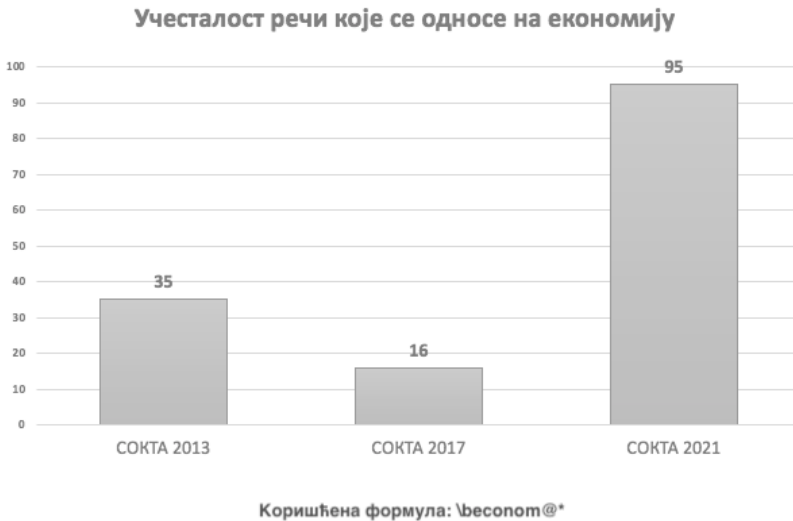
Фигура 3.1 – Учесталости речи које се односе на тероризам

Фигура 3.2 – Колокати речи које се односе на тероризам

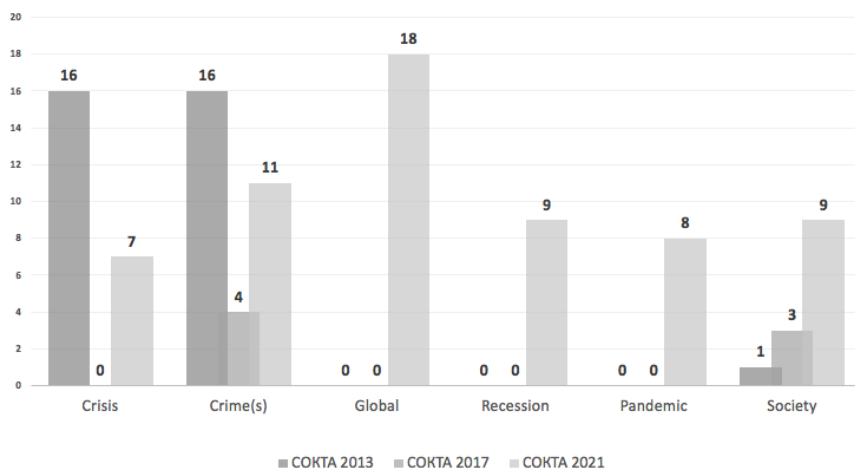
Како је за организовани криминал, али дакако и тероризам, пре-судан значај финансијског фактора (како у контексту финансирања, тако и у контексту утицаја на легалне економске токове), наредна главна реч која је била анализирана била је *економија*, односно све речи које садрже почетак есоном-. Што се тиче фреквентности појављивања, у Сокти из 2021. године је приметан пораст од 171% у односу на Сокту из 2013. године, а пораст од чак 494% у односу на Сокту из 2017. године.

Када је реч о колокатима, веома је индикативно што најчешће окружење речи које се односе на економију у сва три Европолова извештаја чини реч криминал (енг. *crime*). На другом месту је реч *криза* (енг. *crisis*), а интересантно је и што реч рецесија (енг. *recession*) постаје важан део Сокти тек са најновијим извештајем из 2021. године. У питању је дакако последица глобалне пандемије. Добијени резултати приказани су на Фигурама 4.1 и 4.2.

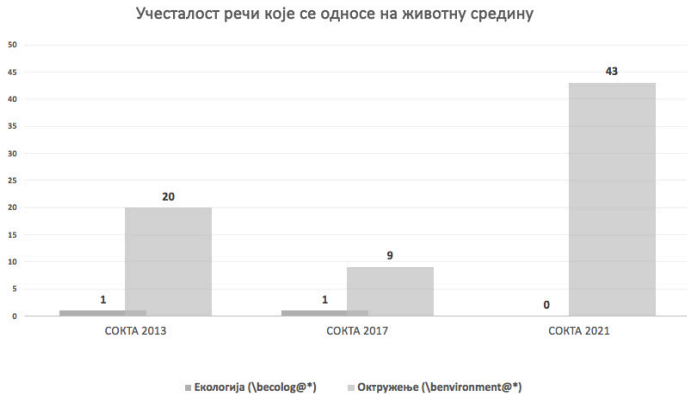
Фигура 4.1 – Учесталости речи које се односе на економију

Колокати речи које се односе на економију

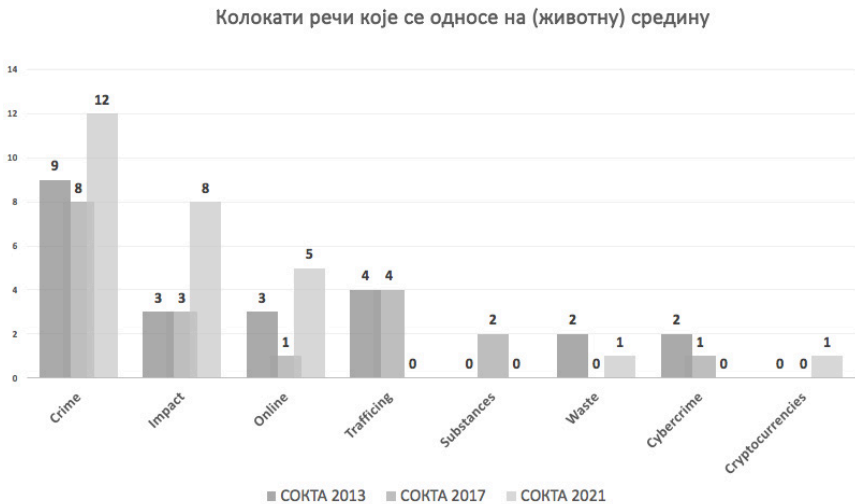

Фигура 4.2 – Колокати речи које се односе на економију

Пораст како свести, тако последично и интересовања за питања заштите животне средине и екологије карактеристика је новијег доба. Имајући у виду да је једновремено у питању изузетно опасна безбедносна претња на коју се не могу применити стандардни одговори одбране, чинило се релевантним испитати и у којој мери су речи попут *екологије* (енг. *ecology*) и *животне средине* (енг. *environment*) присутне у оквиру Сокти. Ваља нагласити и да реч *environment* на енглеском језику не значи искључиво животна средина, већ и средина/окружење у ширем смислу. Стога, добијене податке треба узети са резервом, поготово што колокати главних речи садрже и појмове попут *на мрежи* (*online*, енг.), *сајбер-криминал* (енг. *cybercrime*) и *криптовалути* (енг. *cryptocurrencies*).

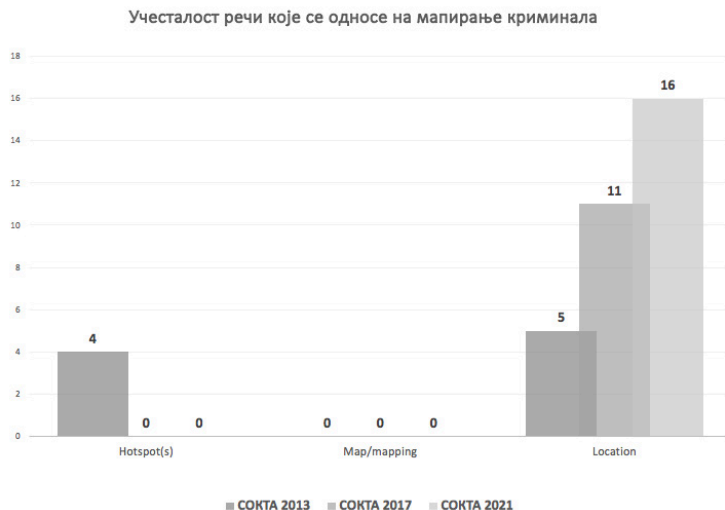
Фигура 5.1 – Учесталости речи које се односе на животној средину и формула уз помоћ које су изражене

Фигура 5.2 – Колокати речи које се односе на (животну) средину

Коначно, пажња је била усмерена и на фокусну тачку мапирање криминала те су претражена евентуална појављивања те синтагме, као и термина вруће тачке (енг. *hotspots*) и локација (енг. *location*).

Имајући у виду да се локација као најшири појам истовремено и највише појављује у оквиру Европолових извештаја за 2013, 2017. и 2021. годину, индикативно је што мапирање криминала практично уопште није присутно у Соктама. Зачуђујуће, резултати су показали да се Европолови извештаји не баве мапирањем криминала, штавише, да се сама реч мапа/мапирање (енг. map/mapping) не појављује ни у једној од Сокти.

Фигура 6 – Учесталости речи које се односе на мапирање криминала

Квалитативна анализа Сокти из 2013, 2017. и 2021. године

Квалитативна анализа Сокти вршена је применом херменеутичке методе, односно покушајем тумачења значења које је директно или индиректно похрањено у самом тексту. Полазна претпоставка била је да уколико се на начелно и званично у потпуности јасан и недвосмислен текст примени метода карактеристична за тумачење тешко разумљивих текстова, постоји могућност да ће се доћи до сазнања која нису била у потпуности очигледна. Имајући у виду ограничен обим истраживања, пажња је била усмерена на

својеврсне уводне напомене⁷⁴, односно на *Уводну реч дирекџора*⁷⁵ (*Foreword by the director*) као и поглавље под називом Кључне процене (*Key judgements*) које је својствено свакој од Сокти. Ови полазни делови садрже све фокусне тачке Сокти те стога представљају и захвалан материјал за анализу.

Сокта из 2013. године у *Уводној речи дирекџора* наглашава да је у питању својеврсна инаугурациона верзија овог Европоловог извештаја чији је акценат на подстицању сарадње између националних органа унутрашњих послова, институција ЕУ и других релевантних партнера. Наглашено је и да тешки и организовани криминал као изузетно динамичан и комплексан феномен представља претњу *ипросјерийиетју Евројске уније*. Фокус безбедносних служби у Европи требало би да буде на идентификовању и онеспособљавању најзначајнијих криминалних група пре него на унапређењу општер деловања. То подразумева и промену стратегије која би требало да буде мање усмерена на етничку/националну припадност, а више на способност вршења кривичних дела неовисно о границама појединачних држава. Коначно, Сокта из 2013. године наводи и главне претње, а то су илегалне миграције, трговина људима, производња и трговина синтетичким дрогама, преваре, производња и трговина фалсификованом робом, сајберкриминал и прање новца.

Поглавље *Кључне процене* детаљније сагледава могуће претње те се наводи да трговина наркотицима представља поље деловања највећег броја познатих ОКГ (30%). Друга тачка јесу економска кривична дела и преваре где се наводи да иако су преваре *чесјто смајране кривичним делима без жрјиве*, оне причињавају велику штету европском друштву и вишемилијардске губитке. Фокус се затим премешта на интернет и његову карактеристику да омогућава широк дијапазон потенцијалних жртви, краћи период потребан за извршење кривичних дела као и могућност постизања дале-косежнијих последица, а као посебно присутни наводе се крађа информација, интернет преваре и сексуална експлоатација деце на интернету. Четврта тачка јесу последице илегалних миграција и трговине људима, при чему је пажња заправо посвећена разлозима

⁷⁴ Све у даљем тексту поглавља наведено према тексту Сокти.

⁷⁵ У прве две Сокте то је реч директора Роба Вејнврајта (Rob Wainwright), а у Сокти из 2021. године извршне директорке Катрин де Бол (Cathrine De Bolle).

због којих до миграција долази, а трговина људима се на овом месту не објашњава детаљније. Коначно, закључак овог уводног поглавља поново наглашава утицај криминала на економски просперитет.

Сокта из 2017. године садржи доста истоветног текста у *Уводној речи дирекџора*. На већ познате главне претње попут прања новца, сајберкриминала и трговине наркотицима, Сокта из 2017. године додаје и тежњу ка спознавању суштине спреге између организованог криминала и тероризма. Наводи се и да је број познатих ОКГ које делују на европском тлу порастао са око 3600 на око 5000 при чему се инсистира на томе да је у питању последица ефективнијег рада обавештајних служби, а не фактичко повећање броја оперативних ОКГ. Додатно се наглашава и могућност поједица да врше кривична дела која су раније била својствена развијеним ОКГ, а да је узрок томе улога технологије и њен напредак.

Кључне йроцене Сокте из 2017. године додатно развијају претходне наводе те се улога технологије препознаје у коришћењу софистицираних начина интерне комуникације између чланова ОКГ, као и све доступнија технологија за коришћење малих беспилотних летелица. Као *моџори* организованог криминала, препознати су и прање новца, илегална интернет продаја од које можда и најопаснија трговина информацијама. Спрега тероризма и организованог криминала донекле је детаљније елаборирана већ овде, а наводи се да се бројне терористичке групе упуштају у бављење организованим криминалом како би прибавиле средства за организацију и спровођење терористичких напада. Изузетно важним чини се и начин на који Сокта из 2017. године говори о илегалним мигрантима – фокус више није на разлозима њиховог доласка у Европу већ на кријумчарењу миграната као потенцијалном виду трговине људима у циљу присилног рада.

Коначно, Сокта из 2021. године у *Уводној речи извршне дирекџорке* првенствено скреће пажњу на прогрес који је овај Европолов извештај постигао у односу на претходне верзије. Наглашава се и важност доприноса оствареног ангажовањем академских стручњака у састављању најновијег извештаја које је довело до стварања широке *мултидисциплинарне йроцене*. Нагласак је затим на све учесталијој употреби насиља од стране ОКГ; на важности корупције као метода постизања криминалних циљева, као и пандемији изазваној вирусом ковида 19 и могућим последицама које ће она имати на светску економију.

Поглавље *Кључне процене* у овом извештају преобликовано је у *Кључне налазе (Key findings)* и подељено је на говор о *криминалним мрежама* и *криминалним активностима*. У оквиру карактеристика криминалних мрежа наводи се веома битна одлика извршилаца – способност прилагођавања свим променама у окружењу. Изузетну позицију заузима и чињеница да је пандемија ковида 19 створила нове могућности за вршење различитих кривичних дела, једновремено претећи да одведе до глобалне рецесије.

Криминална активност која је примарно заступљена у Сокти из 2021. године јесте традиционално трговина наркотицима (38% од свог познатог организованог криминала у ЕУ). Пажња је потом усмерена и на сајберкриминал који је у порасту не само по броју извршених кривичних дела, већ и по софистицираности самог начина извршења, затим кријумчарење миграната које често води и до трговине људима. Трговина људима је при томе изузетно интересантан појам у оквиру Сокте из 2021. године јер је наглашено и да се замагљују границе између жртава и извршилаца пошто многе жене – жртве трговине људима, напредују до делатних улога у оквиру ОКГ која их је иницијално начинила жртвама.

Дискусија

На основу резултата квантитативне анализе садржаја текстова Сокти из 2013, 2017. и 2021. могуће је извући индикативне закључке. Фреквентност речи у све три Сокте (Фигура 1) сугерише да су Европолови извештаји сасвим очекивано усмерени на питања тешког (376) и организованог (599) криминала (875) чија је честа карактеристика прање новца (125); затим, да је кључни објект заштите, као и подручје вршења ових кривичних дела ЕУ (1011), али и да су сајберкриминал (64) и пандемија (64) ковида 19 (66) највеће претње. У том смислу, да се закључити да је као кључни појам у вези са тешким и организованим криминалом нужно посматрати прање новца и имплицитно, да највећа опасност коју ЕУ трпи од ових видова противправног деловања јесте финансијска. У теоријском смислу, овакав закључак представља и потврду чињенице да свака дефиниција организованог криминала морала да садржи и одредницу о новчаној добити као основном циљу постојања и деловања ОКГ.

Веома је значајно увидети да тероризам представља чест колокат у Сокти из 2017. године. Ова верзија Европоловог извештаја је увела и поглавље под називом *Веза између тешког и организованог криминала и тероризма (Link between serious and organised crime and terrorism)*. Узрочник скретања пажње Европола на ово питање превасходно су бројни терористички напади који су извршени у Европи – на пример, напади у Паризу 13. и 14. новембра 2015. године, напад у Ници 14. јула 2016. године, напад на истамбулском аеродрому „Ататурк” 28. 6. 2016. године, као и напад на аеродрому у Бриселу 22. марта 2016. године. Управо за неке од ових напада утврђено је постојање везе између терориста који су нападе планирали и спровели и организованог криминала захваљујући коме су, са једне стране, дошли до финансијских, а са друге и до оружја или других неопходних средстава. У том смислу, резултати по којима је највећа учесталост речи које се односе на тероризам присутна у Сокти из 2017. године (Фигура 3.1) јесу очекивани. Они имају двојачко значење: са једне стране говоре о специфичности тренутка у коме је извештај настао – непосредно по извршеним терористичким нападима у Европи, али са друге сугеришу и на то да тероризам не представља подједнако присутну претњу 2021. године. Питање које се стога може поставити јесте и да ли је у питању својеврсна победа над тероризмом, макар привремена, или пак скретање пажње на нове, другачије фокусне тачке и да ли то скретање пажње може резултовати у већој опасности од тероризма по Европу у трећој деценији 21. века. Учесталост речи група као колоката тероризма у сва три Европолова извештаја (Фигура 3.2) сугерише и да је индивидуално деловање терориста практично непознаница, те се може закључити да је ефективан начин борбе против тероризма рад на дерадикализацији потенцијално опасних група, а не усмереност на неутрализацију њиховог вође као појединца.

Када је реч о учесталости речи које се односе на економију (Фигура 4.1) приметно је да су у периоду непосредно по почетку светске економске кризе (Сокта из 2013. године) ове речи више него душло фреквентније него у Сокти из 2017. У најновијој пак верзији, ове су речи далеко најучесталије, а разлог је глобална пандемија и страх од економске рецесије која јој може следити. Као и у случају појма прања новца, на основу ових података могуће је потврдити тезу да је најважнији аспект који тежи да се заштити управо мате-

ријални, финансијски. Важан увид пружа и Фигура 5.1 која сведочи да се појам екологије у Соктама појављује зачуђујуће ретко, упркос томе што свест о неизбежности круцијалних промена у домену заштите животне средине јача у оквиру јавног мњења, превасходно Европе. Ова чињеница је интригантна јер се и претња од потенцијалних терористичких напада усмерених на животну средину, воду, земљиште и биодиверзитет не сме занемарити. С друге стране, претрага колоката речи окружење потврдила је и да се у Соктама ова реч ретко много чешће користи као окружење у ком долази до вршења кривичних дела. У том смислу је изузетно индикативно што су неки од честих колоката (Фигура 5.2) и речи које се односе на виртуелну сферу као што су сајберкриминал и крипто-валуте – простор безбедносних претњи, вршења кривичних дела, као и складиштења информација као једног од највреднијих добара, премештен је у домен интернета и информационих система.

Коначно, зачуђујућ резултат добијен је када су наменски претражене све речи које су у вези са мапирањем криминала као претпостављено широко употребљаване технике чији је циљ превенција криминала (више у Milić, 2012) . Како Сокте практично уопште не садрже тражене појмове, да се закључити и да је деловање Европола превасходно усмерено на репресију тешког и организованог криминала. Дакако, мапирање криминала не представља једину потврду примене превентивних техника, али је у питању метода која би имала изузетног доприноса у контексту не само превенције, већ и прегледнијег представљања локација извршења тешких кривичних дела у Европи.

Тумачење резултата квалитативне анализе употпунило је сазнања добијена на основу квантитативних података. У контексту Сокте из 2013. године, квалитативна анализа потврдила је претходно постављене закључке о *економској стабилности и просперитету* као најважнијем објекту заштите у оквиру ЕУ. Закључак који такође сугерише да је репресија привилеговани вид деловања у односу на превенцију добијен је и тумачењем текста ове Сокте имајући у виду да већ *Уводна реч директора* наглашава фокус на идентификацији и онеспособљавању најопаснијих постојећих ОКГ, а не покушај општег онемогућавања њиховог деловања на европском тлу. Својеврсно скривено значење присутно је и у ставу да је потребна промена стратегије и то са етничких и националних фак-

тора као релевантних за профилисање појединих ОКГ, на њихову способност вршења кривичних дела ван граница матичне државе. Чини се, наиме, да је разлог оваквог става превасходно у својеврсној политичкој коректности која не дозвољава генерализације било ког типа на националној или етничкој основи, иако би наука требало да буде неовисна о социолошким трендовима. Другим речима, није у колизији са научном етиком деловати у складу са истинитошћу – уколико она имплицира да је одређена ОКГ сачињена од припадника исте етничке групе, није јасан аргумент којим се оправдава игнорисање те чињенице, значајне у сврху даљег вођења истраге.

У оквиру поглавља *Кључне процене*, Сокта из 2013. године наводи да су преваре неретко схватане као *злочини без жртве* (*victimless crimes*) који ипак причињавају велику штету европском друштву и институцијама. Скривено значење тог навода је међутим и чињеница да је примарни фокус заштите Европска унија по себи, као и њене државе чланице путем институција које их представљају. Појединац, који несумњиво може бити жртва ОКГ специјализоване за, на пример, интернет преваре, није у примарном видокругу Европолових извештаја. Коначно, изузетно је занимљив и начин на који Сокта из 2013. године говори о мигрантској кризи. Наводи се да је велики број младих људи из Африке, Источне Азије и са Блиског истока незапослен и без могућности запослења у матичним земљама те да је то превасходни разлог њиховог прилива у ЕУ. Та чињеница, објашњава се, доводи до деловања ОКГ у сврху помагања илегалних миграција, као и трговине људима. Проблематично је пре свега што се други разлози миграција уопште не помињу – разлози попут ратова, страних утицаја на државе и њихове системе итд. Не помињу се ни могући начини превенције миграција (обезбеђивање радних места, инвестиције усмерене у матичне државе миграната) упркос томе што параван хуманитарног рада и демократизације од стране Запада у земљама у кризи никада није престао да функционише.

Сокта из 2017. године значајна је превасходно због инсистирања на спрези између организованог криминала и тероризма што потврђује и резултате квантитативне анализе. Инспиративно би било испитати да ли та спрега има утицаја на идентитет самог тероризма или организованог криминала као феномена. Други изузетно значајан појам у оквиру овог Европоловог извештаја несус-

мњиво је и унапређено сагледавање појма *информације*. Наиме, информације и подаци су у овој Сокти тумачени са једне стране као највреднији алат за бољу спознају карактеристика и начина деловања ОКГ и других извршилаца тешких кривичних дела па се њихово дубље разумевање приписује унапређеној обавештајној делатности и повећању њене успешности у прибављању података. С друге стране, информације су успостављене и као један од најважнијих предмета заштите, с обзиром на то да *трговина подацима (data trade)* представља изузетно значајну безбедносну претњу по ЕУ. Претходно коментарисано схватање преваре као злочина без *жртве* донекле је ублажено у Сокти из 2017. године те се наводи да је иако преваре и прање новца немају директног утицаја на већину појединаца, причињавају велику штету друштву у целисти. Жртве су, овог пута ипак незанемарљива *мањина појединаца* и буџет. Коначно, приметна је и промена у односу на схватање мигрантске кризе – разлози миграција више нису у првом плану, већ искључиво кријумчарење миграната као једна од најпрофитабилнијих и најраширенијих криминалних активности вршених од стране европских ОКГ. Важан аспект чини и довођење у везу кријумчарења миграната и трговине људима, што ће имати својеврсну кулминацију у оквиру Сокте из 2021. године.

Најновији Европолов извештај унеколико је унапредио и сам приступ по ком је настао те се експлицитно наводи допринос стручњака из света академије, а који је заслужан и за настанак најновије Сокте као мултидисциплинарног извештаја. Начин на који Сокта из 2021. године назива тешки и организовани криминал – *модерна хигра* практична је потврда управо претходног навода и једновремено сведочи да такав проблем захтева и истоветан одговор – сопствену *модерну хигру* примене превенције, репресије и ефективног обавештајног рада. Наиме, попут хидре којој, према миту, нове главе израсту сваки пут када је једна одсечена, тешки и организовани криминал прилагођавају се сваком новом окружењу, систему и безбедносном одговору. Истовремено, међутим, проналажење нових начина контроле, превенције и репресије ових видова противправног деловања мора бити константно унапређивано, због чега су извештаји попут Сокте веома драгоцени. У том процесу, мултидисциплинарност и укљученост академских стручњака представља нужан уплив.

У Сокти из 2021. године занимљиво је што се наводи да ОКГ све учесталије користе насиље како метод постизања циљева. Такво сазнање у колизији је са претпоставком да ће ОКГ избежавати насиље које је најтеже прикрити и може да значи или да су познате ОКГ управо оне које се због таквог поступања лакше детектују, а да је сива бројка њиховог постојања заправо и далеко већа него што се претпоставља, или да су методе сузбијања организованог криминала толико слабе ефективности да су ОКГ са разлогом мање опрезне. У оба случаја, требало би посетити истраживачку пажњу овом питању.

Карактеристично за најновији извештај Европола јесте и то да је однос према проблему трговине људима у одређеном смислу деволуирао. Наиме, наводи се како је „граница између жртве и саучесника постала замагљена јер су жене жртве трговине људима почеле да преузимају организационе улоге и да су са наизглед формалним пословним уговорима спречиле да их праве жртве идентификују као саучеснике учинилаца” (Европол 2021: 11). Иако је несумњиво тачно да има жена које постану помагачи трговаца људима како би престале да буду објекти над којима се врши трговина, а потом и експлоатација, чини се макар неумесним да се суд о таквој одлуци доноси у овој мери олако. Разлози због којих се жртве одлучују на такве поступке дакако нису садржани у оквиру њихове добровољне и рационалне одлуке, а овакав начин саопштења може водити искључиво секундарној виктимизацији и још већем слабљењу поверења у снаге безбедности.

Коначно, Сокта из 2021. године великим делом је посвећена и утицају и последицама глобалне пандемије. Стога, ваља нагласити да иако је највећи акценат стављен на могуће економске последице (што је дакако у складу са досадашњим закључцима о економском благостању и напретку као основним циљевима ЕУ), не треба из вида изгубити и да пандемија ковида 19 ствара нове могућности попут вршења еколошких кривичних дела – на пример, загађивање пијаће воде инфективним отпадом или намерно заражавање представљају идеалан полигон за деловање терористичких група. Чини се, ипак, да је присутан мањак промишљања будућих биолошких претњи и интенционалних или чак неконтролисаних ширења вируса за које се претпоставља да ће се ослободити из тзв. пермафроста посредством глобалног отопљавања (више у: Фох-

Skelly, 2017). У питању су при томе сазнања позната још од периода настанка Сокте из 2017. године, а занемаривање потенцијалних безбедносних претњи и начина на који би тешки и организовани криминал функционисао уколико би се пандемија умногостручила чини се неоправданим.

Закључак

Полазиште истраживања била је претпоставка да безбедносне претње у Европи несумњиво еволуирају те да је у потпуности очекивано да постоји и својеврсна еволуција одговора који Европол нуди у оквиру својих четворогодишњих Извештаја о претњи од тешког и организованог криминала – Сокти. Доиста, претпостављена еволуција је јасно присутна и могуће је поделити њене појавне облике на *очигледну еволуцију*, *ћривидну еволуцију* и *деволуцију*. *Очигледна еволуција* јесте, на пример, пандемија као безбедносна претња, и проучавање њеног утицаја на економију и деловање ОКГ као Европолов одговор. С друге стране, *ћривидна еволуција* јесте, рецимо, промена става према мигрантској кризи. У смислу одговора ЕУ на мигрантску кризу, скретање пажње са разлога миграција (Сокта 2013) на последице миграција у виду могуће укључености ОКГ у експлоатацији миграната (Сокте из 2017. и 2021. године) уједно је и еволуција у смислу прецизнијег сагледавања претње, а самим тим и активнијег одговора на њу, али није очигледна еволуција уколико се у виду има незаинтересованост за деловање на узроке кризе. Слично је и са проблемом тероризма за који се анализирају могући одговори, али не и могуће превентивно деловање у смислу масовне дерадикализације. Коначно, *деволуција* схватања безбедносних претњи присутна је у оквиру тумачења проблема трговине људима и то конкретно у оквиру Сокте из 2021. године. У том конкретном случају мишљење је аутора овог текста да је дошло до назадовања у приступу Европола који не само да је морално проблематичан, већ не нуди ни било какав допринос борби против тешког и организованог криминала. Дакако, овакав закључак не представља оспоравање значаја Европолових извештаја у целости, нити умањује важност даље анализе ових текстова. Он се у потпуности ограничава на конкретан наведени пример, али управо тиме и скреће пажњу на постојање садржаја у оквиру Сокти који је

потребно дубље анализирати при читању и промишљати у односу на контекст настанка ових извештаја и њихову примарну сврху.

Осврт треба начинити и на успешност примењених метода те се да закључити и да су се анализа садржаја као и херменеутичка анализа текста испоставиле изразито учинковитим – прва је дала изузетан допринос квантитативном проучавању текста Европолових извештаја, а друга је доказала да чак и наизглед у потпуности јасни и недвосмислени текстови садрже намерно или случајно скривена значења која могу појаснити интенције аутора.

Ово истраживање представља тек један корак у проучавању еволуције безбедносних претњи у Европи, а Сокте су тек један од полигона на којима се то проучавање може спровести. Други извештаји Европола попут, примера ради, *Тржишта дроге у ЕУ: Утицај ковида 19 или њак Укључености организованих криминалних група у корупцију у спорту*⁷⁶, такође чине релевантну грађу која несумњиво може понудити нова сазнања сваком посвећеном истраживачу, а етичка је дужност искористити привилегију доступности оваквих докумената и сазнајни потенцијал који нуде.

Литература

1. Deflem, M. (2006). *Europol and Policing of International Terrorism: Counter-Terrorism in a Global Perspective*. Justice Quarterly, 23 (3): 336-359.
2. Deretić, I. (2011). *Da li nam je hermeneutika uopšte potrebna: Platon o tumačenju*. Filozofija i društvo, 22 (2): 215-228.
3. Ejodus, F. (2017). *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*. Факултет политичких наука, Београд.
4. Europol. (2013). *Serious and Organized Crime Threat Assessment – SOCTA*, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta-2013>, доступно 1. 5. 2021.
5. Europol. (2017). *Serious and Organized Crime Threat Assessment – SOCTA*, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/activi->

⁷⁶ *The involvement of organised crime groups in sports corruption*, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/involvement-of-organised-crime-groups-in-sports-corruption>, приступљено: 26. 5. 2021.

- ties-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017, доступно 1. 5. 2021.
6. Europol. (2020). *Covid-19 Waste Crime: Europe-wide Operation to Tackle Unlawful Sanitary Waste Disposal*, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/covid-19-waste-crime-europe-wide-operation-to-tackle-unlawful-sanitary-waste-disposal>, доступно 20. 5. 2021.
 7. Europol. (2020). *The involvement of organised crime groups in sports corruption*, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/involvement-of-organised-crime-groups-in-sports-corruption>, доступно 26. 5. 2021.
 8. Europol. (2021). *Serious and Organized Crime Threat Assessment – SOCTA*, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment>, доступно 1. 5. 2021.
 9. Europol. *EU Drug Markets: Impact of COVID-19*, <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/eu-drug-markets-impact-of-covid-19>, доступно 12. 5. 2021.
 10. Fox-Skelly, J. (2017). *There are diseases hidden in ice, and they are waking up*, <http://www.bbc.com/earth/story/20170504-there-are-diseases-hidden-in-ice-and-they-are-waking-up>, доступно 20. 5. 2021.
 11. Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Čigoja, Beograd.
 12. Milić, N. (2012). *Mapiranje kriminala u funkciji problemski orijentisanog rada policije*. Nauka, bezbednost, policija, 17 (1): 123-140.
 13. Richardot, M. (2002). *Interpol, Europol*. Pouvoirs, 102 (3): 77-85.
 14. Бошковић, Г. (2017). *Организовани криминал*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
 15. Живковић, У., Миленковић, М. (2015). *Евројска унија као глобални актиер реформе сектора безбедности и искуство Србије*. Политичка ревија, 45 (3): 209-232.
 16. Мијалковић, С., Поповић, М. (2016). *Увод у студије безбедности: методолошко-испиривачке и теоријске основе безбедности*. Криминалистичко-полицијска академија. Београд.
 17. Министарство унутрашњих послова Републике Србије (2020). *Процена кривичне одговорности и организованог криминала*. Службени гласник, Београд.

18. Стојшин, С. (2015). *Развој и области примене анализе садржаја*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 40 (2): 169-188.
19. Шкулић, М. (2018). *Организовани криминалијетет*. Службени гласник, Београд.

Evolution of security threats in Europe: Analysis of the focus points of Europol reports on the threat from serious and organised crime

Abstract: *The aim of this paper is to point out the specific modalities of the evolution of security threats in Europe through the analysis of Europol's SOCTAs. These are Europol's reports on the assessment of the threat from serious and organised crime. They are published every four years and represent a unified overview of the assessment of the security situation in the European Union - the most dangerous threats, their causes and predicted responses. The methodology used included the application of content analysis and hermeneutic reading in order to interpret both quantitative and qualitative data from Europol's reports in the most objective way. Content analysis was applied in the form of corpus text analysis performed in the AntConc program, and hermeneutic analysis re-examined the assumption that clear and unambiguous texts (such as an official document like SOCTA) have no hidden meaning. The obtained results indicate that the evolution of security threats according to SOCTAs can be viewed in three ways - as obvious evolution, unobvious evolution and devolution. Each of the modalities is elaborated in more detail with specific examples from SOCTAs, and can be an inspiring starting point for further research.*

Keywords: *Europol, SOCTA, security threats, organised crime, serious crime, content analysis, hermeneutics*

Миљкан КАРЛИЧИЋ, адвокат

ДОИ: 10.5937/bezbednost2301204K
УДК: 343.3/.7:342.8(497.11) 342.842(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 2. 9. 2022. године

Ревизија: 8. 11. 2022. године

Датум прихватања: 8. 3. 2023. године

Правна и фактичка основа државне власти је воља народа: „Воља народа преба да се изражава на њовременим и слободним изборима, који ће се сироводији оишијим и једнаким њравом ѡласа, ѡајним ѡласањем или одговарајућим ѡсѡујком којим се обезбеђује слобода избора”

„Универзална декларација о ѡудским ѡравима Уједињених нација” (1948)

Кривичноправна заштита изборног права у Србији

Аѡсѡракиј: Инсѡиѡуције којима се усѡсѡавља ѡравно неоѡра-ничена, самосѡална и независна власти су државне. Суверена власти која се врши и ѡреноси ѡсредсѡвом државе ѡредсѡавља заѡаранѡовано ѡрађанско ѡолиѡичко усѡавно ѡраво, ѡоред личних, соѡијалних и економских ѡрава. Предмеј изборној ѡрава су избори и ѡравни односи између државе и ѡравно-ѡолиѡичких орѡана и ѡела за који се избори сѡроводе, орѡана за сѡровођење избора и дѡрача у ѡсѡујку кандидовања, ѡласања, зашѡиѡе изборној ѡрава, консѡиѡу-сања (уѡврђивања) и декларисања (саоѡиѡавања, ѡроѡашавања и одјављивања) резулѡиѡа изборној ѡсѡујка. Предмеј казнене зашѡиѡе изборној ѡрава најѡише ѡледано је зашѡиѡа ѡрава и слобде кандидовања, одлучивања и избора ѡласањем. Изборно ѡраво се осѡварује на изборима и на референдуму. Слобода избора је вредносѡ коју ѡиѡиѡи Усѡав, уѡоредо са демократијом и владавином ѡрава. У чланку су кориѡћени нормативни, емѡиријски и ѡравни мејод. У раду су ѡриказани и анализирани сѡаѡисѡички ѡодаци досѡујни ауѡору. Раг ће ѡружѡи доѡринос раздроди ове ѡроблемѡике са

доімайско-йравноі и криминално-йолийичкоі асйектйа у сврху уна-йређења йраксе орјана за сйровођење избора, судова, тшужилашйава и орјана за сйровођење избора у складу са чињеницом да се кривично йраво конййинуирано усавршава кроз мењање (*ius criminale semper reformandum est*).

Циль исйраживања је нуђење моуђеі одјовора на йишйање колико је делойворна (ефикасна и ефектйивна) йосййојеђа кривичнойравна зашйишйа изборной йрава која йредсйавља само један од тшри вида зашйишйе актйивной и пасивной йрава бирача и остйалих йрава дру-йих учесника у изборима. Резултйаи рада се йодудара са закључком да йреба унайредийи кривичнойравну зашйишйу у изборном йосйууку.

Кључне речи: изборно йраво, зашйишйа изборной йрава, кривична дела йроийив изборних йрава.

Увод

Појам изборног права шири је од појма бирачког права. „Изборно право изучава правне институте, правне односе, правна правила и право везано за изборе” (Пајванчић, 2008: 3). Предмет изборног права представљају правни односи, институти и правила непосредног, примарног и основног односа грађанина и државе, који се остварује изборним правом грађана и изборном вољом политичких субјеката који конституишу власт у политичкој заједници прибављајући јој демократски легитимитет⁷⁷. Предмет изборног права могу бити и други односи и избори за конституисање других тела која нису власт у стриктном смислу. Изборно право обухвата активно и пасивно бирачко право. Право је грађана да на начин и по поступку утврђеним законом остварују своје бирачко право тако што: слободно бирају⁷⁸ и бивају бирани; кандидују се и бивају кандидовани; одлучују о предложеним кандидатима и изборним листама; кандидатима јавно постављају питања, учествују и воде изборну кампању; бивају равномерно и равноправно заступљени у јавним информативним медијима; бивају правовремено, истинито, потпуно и објективно обавештени о програмима

⁷⁷ Види више у: *Изборно йраво* (Пајванчић, 2008: 3).

⁷⁸ Види више у: *Bill of rights*, 1689. године увео је слободне изборе у Енглеској и утврдио демократска права грађана и парламенту дао већи значај од краља у Енглеској.

и активностима подносилаца изборних листа и о кандидатима са тих листа; на једнак начин располажу средствима из јавних извора за финансирање трошкова кампање; располажу и другим правима која су предвиђена изборним законом. Након измена Закона 2011. године, посланички мандати се додељују кандидатима са изборне листе редом којим су наведени на изборној листи. Заступљеност полова на изборној листи уређена је тако да најмање 40% припадника мање заступљеног пола мора бити на изборној листи тако што на сваких пет кандидата по редоследу на листи морају бити припадници три припадника једног и два припадника другог пола.⁷⁹

У Србији, на изборима за Народну скупштину примењује се, у теорији и пракси једноставнији, систем избора народних представника – пропорционални изборни систем са једном изборном јединицом. У складу са паролом *no representation without taxation* право да гласају на изборима за органе власти у држави имају само они који плаћају порез.⁸⁰ Треба ли укинути обавезу обавезног пријављивања држављана са привременим боравком у иностранству за сваке изборе или увести могућност аутоматског гласања, електронског гласања или гласања путем поште? Одговор на други део овог питања је *par excellence* политичког карактера, а са правно-техничког аспекта је ноторно да је обавеза пријављивања свих категорија држављана Републике Србије дестимулативна и треба је преиспитати. Све друго би подсећало на садашњи својеврстан церимандеринг (енг. *gerrymandering*)⁸¹. Ова питања имају везе са реформом изборног система: да ли остати при постојећем пропорционалном систему са једном изборном јединицом или инкорпорирати већински, или пак мешовити који смо донедавно и имали у нашој изборној пракси (*de lege ferenda*)^{82 83}.

79 Закон о избору за народне посланике, Службени гласник Републике Србије, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003 – др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004, 101/2005 – др. закон, 85/2005 – др. закон, 28/2011 – одлука УС, 36/2011 и 104/2009 – др. закон, бр. 14/2022.

80 Ову категорију бирача евентуално чине држављани Републике Србије који имају пребивалиште у Републици Србији, а боравиште у иностранству.

81 Процес поделе одређене државе или територије у изборне оквире на такав начин да се постигне незаконита сврха, како би једна страна имала већу предност.

82 Види више у: (Орловић, *Како до бољеј српској изборној сисџема*, 2014).

83 Отуда у Србији данас за гласача може бити прихватљив само најмање компликован,

Кривичноправна заштита изборног права

Заштита изборног права

Правни поредак Србије предвиђа три вида заштите изборног права: заштиту пред органима за спровођење избора, судску и уставносудску заштиту. Пред органима избора заштита изборног права спроводи се пред: бирачким одборима, локалним изборним комисијама и Републичком изборном комисијом (РИК) која по свом карактеру има правну физиономију *sui generis* управног поступка. Поред заштите у изборном поступку, као *sui generis* административном поступку, предвиђена је судска заштита пред управним судовима у управном спору. Поступак пред Уставним судом је могућ уколико није претходно предвиђена и обезбеђена правна заштита изборног права. Судска заштита изборног права спроводи се пред Управним судом по жалбама на одлуке РИК-а, а казнена заштита пред судовима опште надлежности и прекршајним судовима.

Казнена заштита изборног права

Казнена заштита уопште, представља кривичну, прекршајну и привреднопреступну заштиту у домаћем праву. У области изборног права предвиђена је кривичноправна и прекршајноправна заштита. Кажњавање је, ако не последње средство (*ultima ratio*), онда супсидијарни облик заштите уставног, политичког, бирачког права и изборног права као ширег права.

Иако Кривични законик предвиђа девет кривичних дела у области изборног права, треба бити свестан ограничених могућности и домета улоге кривичног права у заштити изборног права. Кривичноправној реакцији нису по правилу доступна најтежа системска кршења и злоупотребе од стране носилаца политичког утицаја и моћи. Одређене политичке манипулације нису погодне да буду

персонализовани изборни систем. У њему би грађанин практично имао два гласа – један за изборну листу и други за једног кандидата на некој листи. Технички, на једном изборном листићу била би одштампана имена свих изборних листа (са редним бројевима, као и до сада). У продужетку имена сваке изборне листе оставило би се место (линија) за упис имена кандидата (или броја) који је бирачев избор. Поседно би на бирачком месту, у збирној изборној листи, редоследом била изложена имена свих посланичких кандидата. Бирач би тим другим гласом могао да гласа за кандидата који је са изборне листе за коју је гласао или за кандидата у некој другој листи.

предмет регулусања кривичноправних норми јер имају привид легитимности.⁸⁴

Кривичноправна заштита изборног права

Кривична дела против изборних права предвиђена су у Кривичном законнику и у споредном законодавству. У Кривичном законнику заузимају једну целу главу, трећу по реду у посебном делу Кривичног законика – главу XV, после главе о кривичним делима против живота и тела и делима против слобода и права човека и грађанина. Укупно је у Кривичном законнику предвиђено девет кривичних дела против изборних права, и то три дела повреде, три дела фалсификовања, уништавања и нетачног састављања, једно дело злоупотребе, једно дело корупције и једно дело повреде тајности и насилничког спречавања и ометања. Кривична дела против изборних права су бланкетна кривична дела, која се гоне по службеној дужности од стране јавног тужиоца.⁸⁵ У питању су тзв. деликти без жртве (*victimless crimes – imaginary victims*)⁸⁶ који спадају у „криминал белих оковратника”⁸⁸ Е. Садерланд (Е. Sutherland) амерички криминолог и социолог симболичке интеракционистичке школе мишљења у складу са теоријом диференцијалних асоцијација објашњава узроке и чиниоце криминалитета и „криминалитет белих оковратника” сматра криминалитетом моћи. Ова дела према савременој америчкој терминологији представљају облик политичког криминалитета било као „кривична дела која чине власт” (*Crimes by government*) или кривична дела усмерена против власти (*Crimes against government*)⁸⁷. Њима се првенствено крше одредбе предвиђене у изборном законодавству, које садржи: Закон о избору народних посланика, Закон о избору председника Републике, Закон о локалним изборима, Закон о референдуму и народној иницијативи и Закон о националним саветима националних мањина. На пољу кривичне одговорности⁸⁸, тј. виности, код свих ових дела се захтева

84 Види више у: (З. Стојановић, *Кривично право посебни део*: 7).

85 Види више у: (Шкулић, М., Бугарски, Т., *Кривично процесно право*, 2015: 95).

86 Види више у: (Шкулић, М., Бугарски, Т. *Кривично процесно право*, 2015: 100).

87 Види више у: (Е. Е. Hagan, *Introduction to Criminology*, 2008).

88 Види више у: (Ристивојевић, Б. *Одговорност за радње иоичињеној у међународном кривичном праву: командна одговорност*, 2003: 43).

умишљај. Модалитети постоје у погледу намере и евентуалног умишљаја учиниоца.

Кривична дела против изборних права обухватају три дела повреде, једно дело злоупотребе, једно дело спречавања, по једно дело фалсификовања и састављања нетачних јавних исправа, једно дело уништавања и једно коруптивно кривично дело. Сврстана су у засебну петнаесту главу Кривичног законика одмах после главе о кривичним делима против живота и тела и главе о кривичним делима против слобода и права.

Обухватају чланове од 154 до 162 КЗ⁸⁹:

- Повреда права кандидовања, члан 154;
- Повреда права гласања, члан 155;
- Давање и примање мита у вези са гласањем, члан 156;
- Злоупотреба права гласања, члан 157;
- Састављање нетачних бирачких спискова, члан 158;
- Спречавање одржавања гласања, члан 159;
- Повреда тајности гласања, члан 160;
- Фалсификовање резултата гласања, члан 161;
- Уништавање докумената о гласању, члан 162.

Кривично дело повреде права кандидовања (члан 154 КЗ)

Датом инкриминацијом се штити пасивно бирачко право. **Извршилац** овог кривичног дела је онај ко кршењем закона спречи или предузме алтернативну *радњу извршења*: спречи кандидовање на изборима или омета кандидовање на изборима. То може бити члан органа за спровођење избора, али то може бити и друго лице нпр. лице овлашћено за оверавање потписа или члан органа политичких организација који, кршењем изборних закона или на

89 Подаци Републичкој заводи за статистику, и то за такозване „изборне године“:

1. Избори за народне посланике Републике Србије, локалне и покрајинску скупштину, одржане 21. 6. 2020. године;
2. Избори за народне посланике Републике Србије одржане 24. априла 2016. године заједно са покрајинским и локалним изборима;
3. Ванредне парламентарне изборе у Србији, одржане 16. марта 2014. године, као и ванредне изборе за локалну власт у Београду одржане истог дана.

неки други противправан начин, спречи или омете кандидовање на изборима. **Степен кривице** – на субјективном пољу потребан је директан умишљај. Закон предвиђа само основни облик кривичног дела. **Последица** кривичног дела је двојака и састоји се у томе да носилац бирачког права буде спречен или само ометан у поступку кандидовања на изборима. Учинилац ће бити кажњен новчаном казном или затвором до једне године.

*Табела 1. Пријављена лица за кривично дело њовреде њрава кан-
дидовања (члан 154)*

Година	Укупно прија- вљених	Одбачена кривична пријава	Опорту- нитет кривич- ног гоњења	Свега	Обуста- вљена истрага	Подигнут оптужни акт
2016.	1	1	-	-	-	-

Кривично дело повреде права гласања (члан 155 КЗ)

Датом инкриминацијом пружа се кривичноправна заштита активном бирачком праву, тј. праву бирача уписаног у бирачки списак да слободно, непосредно и тајно гласа. Ово кривично дело има основни и тежи облик. **Радња извршења** овог кривичног дела је алтернативно прописана: неуписивање у бирачки списак, бри-сање из бирачког списка или друго противправно спречавање и ометање гласања (основни облик дела), док се у другом квали-фикованом облику захтева постојање силе или претње које прет-ходе принуди приликом вршења бирачког права. **Извршилац овог кривичног дела** може бити лице овлашћено за вођење бирачког списка који има карактер јавног регистра, а то су лица из Мини-старства државне управе или чланови бирачких одбора или друга лица која бирача спрече или омету да бирач врши пасивно бирачко право. Кривично дело повреде права гласања из члана 155 КЗ је према врсти последице кривично дело повреде⁹⁰ **Последица** овог

⁹⁰ Види више у: (Стојановић, З. Кривично право, општи део, 239) – Према врсти после-дице кривична дела се могу поделити на кривична дела повреде и кривична дела угро-жавања.

кривичног дела је наступила када је неко спречен, ометен или онемогућен да врши право гласања (став 1), или је принуђен да гласа за или против одређеног кандидата (став 2). Субјективни елемент овог кривичног дела, поред умишљаја, захтева и намеру као вољно усмерење да други буде онемогућен у вршењу права гласања. Реч је о *dolus directus* која претходи умишљају. Постоје два облика кривичног дела, **запрећена казна** за основни облик је новчана казна или затвор до једне године, а за тежи облик од три месеца до три године затвора. Тежи облик је форма изборне принуде јер подразумева силу и претњу учиниоца према другом да на изборима, референдуму или гласању о опозиву оствари, не оствари или како да оствари своје активно бирачко право.

У погледу привидног идеалног стицаја са кривичним делом принуде, постојаће само ово друго дело у складу са обликом специјалитета⁹¹

Табела 2. Пријављена лица за кривично дело њовреде њрава њласања (члан 155)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустаљена истрага	Подигнут оптужни акт
2020.	5	2	-	3	-	-
2016.	3	-	2	-	-	1

Посматрајући регионе Републике Србије, увиђамо да је за кривично дело повреде права гласања у вези са изборима одржаним 2016. и 2020. године, било укупно пријављено осам лица, као и то да сви припадају региону Војводине и да је само против једног подигнут оптужни акт.

Кривично дело давања и примања мита у вези са гласањем (члан 156 КЗ)

Кривично дело давања и примања мита у вези са гласањем је типично коруптивно дело које се може сврстати и у такозвана кривична дела „белих крагни”. Према уобичајеном криминолошко-кри-

⁹¹ Види више у: (Стојановић З. Ибид *Кривично њраво*, посебни део, 2022: 74).

миналистичком разликовању појединих облика коруптивног понашања сврстава се у политичку корупцију с обзиром на појавни облик намештање резултата политичких избора⁹². **Учињилац** овог кривичног дела може бити члан бирачког одбора или друго лице у вршењу службене дужности у вези са гласањем. Ово кривично дело је *lex specialis* у односу на кривично дело давања мита из члана 368 КЗ. **Радња извршења** постоји када се другоме нуди, даје, обећа награда, поклон или каква друга корист да на изборима или референдуму гласа или не гласа или да гласа у корист или против одређеног лица или предлога и ко захтева или прими поклон или какву другу корист да не гласа или гласа у корист или против одређеног лица или предлога. **Облици кривичног дела** – Ако ово дело учини члан бирачког одбора или друго лице у вршењу дужности у вези са гласањем, казниће се затвором од три месеца до пет година. Ово дело може бити извршено само са умишљајем, а последица је наступила самим актом кад ко другоме понуди, да, обећа награду, поклон или какву другу корист, или прими поклон од другог. **Санкција** – Предвиђена је новчана казна или казна затвора до три године, као и одузимање поклона или какве друге користи.

Табела 3. Пријављена лица за кривично дело давања и примања мита у вези са гласањем (члан 156)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт	Осуђених
2020.	1	-	-	3	-	-	-
2016.	3	-	2	3	-	1	2
2014.	-	-	-	1	-	-	-

У 2020. години у Републици Србији пријављен је само један учинилац кривичног дела давања и примања мита у вези са гласањем и припада региону Шумадије и западне Србије.

⁹² Види више у: (Лукић Т., *Поседности кривичној јосћујка за оранизовани криминал, шероризам и коруицију*, 2008: 59).

Злоупотреба права гласања (члан 157 КЗ)

Радњу извршења кривичног дела злоупотребе права гласања врши онај ко на изборима или референдуму гласа уместо другог лица, под његовим именом или на истом гласању гласа више од једанпут или користи више од једног гласачког листића. **Извршилац** може бити било ко ко има активно бирачко право, дакле пунолетно, пословно способно лице, укључујући и лице ком је након пунолетства продужено старатељство али није лишено активног бирачког права, а има пребивалиште на територији Републике Србије. Извршилац тежег облика је члан бирачког одбора. Ово дело може бити учињено само са директним умишљајем, а последица је лажно приказана воља грађана на изборима и може бити учињено само радњом чињења. **Санкција** – Предвиђена је новчана казна или казна затвора до једне године, а за извршење тежег облика дела новчана казна или казна затвора до две године.

Табела 4. Пријављена лица за кривично дело злоупотребе права гласања (члан 157)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустаљена истрага	Подигнут оптужни акт
2020.	1	-	-	-	-	-

Кривично дело састављања нетачних бирачких спискова (члан 158 КЗ)

Кривично дело састављања нетачних бирачких спискова из члана 158 има пуно сличности са кривичним делом повреде права гласања из члана 155 изузев висине запређене казне у погледу извршилаца и радње извршења. Код овог кривичног дела је карактеристично да је поред умишљаја потребна и намера, и то намера утицања на резултате избора или референдума (*dolus specialis*). Управо је у томе разлика у односу на кривично дело повреде права гласања из члана 155 КЗ, јер је код тог кривичног дела намера управљена на то да се лицу онемогући право гласања, а код овог кривичног дела намера је да се утиче на резултате избора или референдума. Извршилац овог кривичног дела је по правилу лице које мора имати

одређено својство, нпр. запослени у министарству, али то може бити и друго лице⁹³. Последица овог кривичног дела је нетачан бирачки списак, а предвиђена је новчана казна или казна затвора до три године.

Табела 5. Пријављена лица за кривично дело састављања нетачних бирачких спискова (члан 158)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт
2020.	1	-	-	1	-	-

У 2020. години на територији Републике Србије пријављен је само један пунолетни учинилац кривичног дела састављања нетачних бирачких спискова, и то у региону јужне и источне Србије.

Кривично дело спречавања одржавања гласања (члан 159 КЗ)

Ratio legis инкриминације кривичног дела спречавања одржавања гласања јесте омогућавање слободног, тајног и непосредног гласања на изборима или референдуму. **Радња извршења** се састоји у онемогућавању одржавања гласања на бирачком месту употребом силе, претње или на други противправан начин. **Извршилац** овог дела може бити било које лице, а последица кривичног дела је наступање спречености гласања или прекидање гласања. За постојање кривичне одговорности⁹⁴ на субјективном плану се за оба облика захтева умишљај. Законик предвиђа два облика кривичног дела: лакши, за који је превиђена казна затвора до три године, и тежи, за који је предвиђена казна затвора до две године. За лакши облик је неопходно да наступи последица у виду неодржавања гласања услед спречености од стране учиниоца, а за тежи облик се захтева да гласање буде само прекинуто. Ставом два овог члана прописано је ометање гласања и изазивање нереда на бирачком месту, за које је

93 Види више у: (Стојановић, З. *Коментар Кривичног законика*, 403).

94 Види више у: (Ристивојевић Б. *Одговорност за радње пошчињеној у међународном кривичном праву: командна одговорност*, 2003: 43).

прописана новчана казна или казна затвора до две године.

Табела 6. Пријављена лица за кривично дело сиречавања одржавања гласања (члан 159)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт	Осуђени
2020.	1	-	1	1	-	1	1
2016.	1	-	1	-	-	1	1

За кривично дело спречавања одржавања гласања у 2020. години пријављен је само један пунолетни учинилац у целој земљи, и то на територији региона Шумадије и западне Србије.

Кривично дело повреде тајности гласања (члан 160 КЗ)

Биће кривичног дела повреде тајности гласања је заштита права бирача да гласа тајно. Према највишим демократским и правним стандардима избори су слободни, а гласање тајно и непосредно. **Радња извршења** је повреда права на тајност гласања. Може се извршити на више начина, нпр. обелодањивањем гласачких листића, обманом гласача да треба јавно да гласа, снимањем, фотографисањем и посматрањем чина гласања тако да се наруши тајност изборне воље гласача. Објекат заштите је слобода, тајност и непосредност гласања. На пољу **кривице** захтева се умишљај. За основни облик **извршилац** може бити свако лице које ће се казнити новчаном казном или затвором до шест месеци, а извршилац **тежег** облика је лице са својством члана главног одбора или друго лице које врши дужности у вези са гласањем, нпр. члан локалне изборне комисије, члан Републичке изборне комисије, и у том случају је запређена новчана казна или казна затвора до две године. **Последица** кривичног дела може али не мора да буде тешка. Законодавац је по нама пропустио да као тешку последицу предвиди немогућност утврђивања резултата избора или референдума услед уништења, оштећења, одузимања или прикривања гласачког листића или неког другог документа о гласању на изборима или референдуму.

Табела 7. Пријављена лица за кривично дело њовреде ѿајносѿи иласања (члан 160)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт
2016.	1	-	-	-	-	-

Кривично дело фалсификовања резултата гласања (члан 161 КЗ)

Наведено кривично дело има један **облик**, а његов **извршилац** има посебна својства, то је лице које је члан органа за спровођење избора (члан републичке или локалне изборне комисије, члан бирачког одбора или обрађивач података у републичком заводу за статистику). **Запрећена казна** је од шест месеци до пет година, што је најтежа запрећена казна у групи кривичних дела против изборних права. За кривично дело из члана 156 став 3 такође је запрећена казна затвора од три месеца до пет година.

Табела 8. Пријављена лица за кривично дело фалсификовања резултата гласања (члан 161)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт
2020.	10	-	-	10	-	-
2016.	5	-	2	5	-	1

У 2020. години у Републици Србији је за кривично дело фалсификовања резултата гласања пријављено укупно десет пунолетних лица и свих десет је пријављено у региону јужне и источне Србије.

Уништавање докумената о гласању (члан 162 КЗ)

Уништавање докумената о гласању је кривично дело угрожавања чија се **последица** огледа у апстрактној опасности која може да наступи. Радња извршења састоји се у уништавању, оштећењу,

одузимању или прикривању изборне или референдумске документације. **Санкција** – За основни **облик** је предвиђена новчана казна или казна затвора до једне године, а за **тежи облик** чији извршилац може бити члан бирачког одбора казна затвора од три месеца до три године. **Учишилац** основног облика може бити било које лице, а тежег облика члан бирачког одбора или друго лице у вршењу дужности у вези са гласањем: члан Републичке изборне комисије, покрајинске изборне комисије, члан локалне изборне комисије.

Табела 9. Пријављена лица за кривично дело уништавања докумената о гласању (члан 162)

Година	Укупно пријављених	Одбачена кривична пријава	Опортунитет кривичног гоњења	Свега	Обустављена истрага	Подигнут оптужни акт
2020.	5	-	-	-	-	-
2016.	5	2	1	-	-	-
2014.	-	-	-	-	-	1

Посматрајући број пријављених учинилаца кривичног дела уништавања докумената о гласању, увиђамо да је у 2020. Години пријављено укупно шест пунолетних извршилаца овог дела, од чега два из београдског региона, једно из региона Војводине и три из региона Шумадије и западне Србије.

Прекршајна заштита изборног права

Прекршај је противправно дело које је законом или другим прописом надлежног органа одређено као прекршај и за које је прописана прекршајна санкција. За разлику од кривичних дела, прекршаји могу бити прописани и уредбом и одлуком скупштине аутономне покрајине и скупштина градова и општина. Закон о избору народних посланика⁹⁵ у оквиру казних одредби предвидео је шест прекршаја, и то:

- Кршење правила о изборној тишини (**члан 170**);
- Недостављање позива за гласање (**члан 171**);

⁹⁵ Службени гласник Републике Србије, бр. 14/2022.

- Истицање изборног пропагандног материјала на бирачком месту (**члан 172**);
- Спречавање учествовања у раду и праћења рада органа за спровођење избора (**члан 173**);
- Нарушавање реда на бирачком месту (**члан 174**) и
- Повреда права подносилаца проглашених изборних листа и кандидата на представљање (**члан 170**).

Предвиђене су новчане казне које се крећу у различитим распонима од 10.000 до 600.000 динара у зависности од прекршаја и тога да ли је учинилац физичко или правно лице.

Закључак

Кривичноправна заштита изборног права је секундарни, супсидијарни вид заштите изборне воље грађанина – бирача, тј. кривичноправна заштита која се остварује кроз одговорност за учињена кривична дела у вези са изборним правом. Кривичноправна заштита је увек, па и на пољу заштите изборних права, крајње правно средство (*ultima ratio*) заштите права и слобода. Држава је феномен професионалне организације друштва, а предмет устава је професионална организација државе као израз „природних разлога” (*causis naturalibus*) како је то приметио Макс Вебер, а пре њега Тома Аквински. Изборно право је уставно право. Законом је гарантовано право грађана да слободно бирају своје представнике. Држава Република Србија је заснована на шест фундаменталних вредности: владавини права, социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским правима, мањинским правима и грађанским слободама. Сувереност власти у држави потиче од грађана. Из слободе појединца произашла су и људска права као уставна права. Грађани сувереност, по Уставу, манифестују на три начина: референдумом, народном иницијативом и преко слободно изабраних представника, на начелима грађанске представничке демократије. Изборни систем је једна од најважнијих институција која одлучујуће индукује остале политичке институције представничке демократије: парламент, владу и партијски систем. Изборни систем је формално и материјално део правног и политичког система са уставним основом законске регулативе. Право грађана да на избо-

рима бирају своје представнике у органима власти је признато као људско право.

Кривична дела против изборних права су специфична форма криминала тзв. *белих оковрајника*, и то дела политичког криминалитета. Право Србије предвиђа неколико видова или нивоа правне заштите изборног права. Уздизањем на ниво уставног права индукован је висок ниво правне заштите комплементаран значају уставних права. Први и основни вид правне заштите су правна средства у току изборног поступка, *sui generis* правног поступка, на који се сходно, односно супсидијарно, примењују правила управног поступка. Други ниво заштите је судска заштита пред управним судовима по жалбама овлашћених субјеката учесника избора. Трећи вид правне заштите је казнена заштита изборног права која се одвија на два начина – кроз кривичну и прекршајну заштиту изборног права. Привреднопреступна заштита изборног права није могућа. Четврти и последњи ниво заштите је уставносудска заштита изборног права, која је предвиђена Уставом, и то само у случајевима када други вид правне заштите није предвиђен – као *ultima ratio*.

Кривична дела против изборног права предвиђена су у основном кривичном законодавству, заузимају целу главу у КЗ и има их девет. Прекршаји су предвиђени у споредном кривичном законодавству – Закону о избору народних посланика, где их је шест. На основу анализе статистичких података намеће се закључак да казнена заштита изборног права није интензивна, да је спорадична и селективна, што се одражава на сврху – генералну и специјалну превенцију. Кривична дела против изборних права се гоне по службеној дужности, тако да процесна хибернација јавног тужилаштва има за последицу некажњавање учинилаца и контаминацију изборне атмосфере. *De lege ferenda* је да у склопу евентуалних измена закона буде унета одредба да Јавно тужилаштво у изборним предметима поступа са нарочитом хитношћу, да буду уведена обавезна дежурства на дан избора или образована одељења која би поступала од дана расписивања избора до проглашења резултата. Након окончања избора, ефекат генералне и специјалне превенције радикално опада. Законодавац је по нама пропустио да код овог кривичног дела из члана 160 КЗ као тежу последицу предвиди немогућност утврђивања резултата избора или референдума

услед уништења, оштећења, одузимања или прикривања гласачког листића или неког другог документа о гласању на изборима или референдуму.

Литература

1. Марковић, Р. (2018). *Уставно право* (XXI издање). Правни факултет, Београд.
2. Орловић, С. (2018). *Уставно право*. Правни факултет, Нови Сад.
3. Орловић, С. (2008). Начело поделе власти у уставном развоју Србије. Правни факултет, Београд.
4. *Изборни думерані* (Политичке последице изборних система). (2015). Факултет политичких наука, Београд.
5. Вебер, М. (2013). *Пројеситанійска еџика и дух кайиџализма*. Филип Вишњић, Београд.
6. Карличић, М. (2022). *Кривична одјоворності службеноі и одјоворноі лица*. У: Зборник радова са међународне научне конференције, Златидор.
7. Орловић, С. (2014). *Како до бољеі срїскоі изборноі сисџема*. У: Зборник радова Правног факултета у Новом Саду.
8. Пајванчић, М. (2008). *Изборно право*. Нови Сад.
9. Стојановић, З. *Кривично право*, општи део. Правни факултет, Београд.
10. Стојановић, З. *Коменџар Кривичноі законика*. Београд.
11. Стојановић, З. *Кривично право, џоседни гео*, Правни факултет у Новим Саду, Нови Сад, 2022.
12. Шкулић, М., Бугарски, Т. (2015). *Кривично џроцесно право*. Правни факултет, Нови Сад.
13. Ристивојевић, Б. (2003). *Одјоворності за радње џоџчињеноі у међународном кривичном џраву: командна одјоворності*. Нови Сад.
14. Hagan F. E. (2008). *Introduction to Criminology – Theories Methods and Crirrninal Behavvior*. Sage Publications, Los Angeles.
15. Newburn, T., *Criminology*. Routledge, USA, 2013.
16. ИРО Нова Књига Београд, *Темељи модерне демократије, Избор декларација и џовелја о џудским џравима (1215-1989)*, Београд, 1989.
17. Лукић Т., *Поседності кривичноі џосџуйка за орјанизовани криминал, џероризам и коруџију*. Правни факултет, Центар за издавачку делатност Нови Сад, 2008.

Legal Protection of Electoral Rights in Serbia

Abstract: Serbian law stipulates several types or levels of legal protection of electoral rights. Having raised it to the level of constitutional right, a high level of legal protection has been reached, and it is complementary to the importance of constitutional rights. The first and basic type of legal protection involves remedies during the election procedure, a legal procedure *sui generis*, to which the rules of administrative procedure are applied accordingly, i.e. subsidiarily. The second level of protection is judicial protection before administrative courts based on appeals by authorized entities participating in the election. The third type of legal protection is the penal protection which takes place in two ways - through criminal law and misdemeanour law protection of electoral rights. Commercial criminal protection of the election rights is not possible. The fourth and last level of protection is the constitutional judicial protection of electoral rights, which is stipulated by the Constitution and only in cases where no other type of legal protection is provided - as an *ultima ratio*. Crimes against electoral rights are stipulated in the basic criminal legislation, as they occupy the entire chapter in the Criminal Code and there are nine of them. Misdemeanours are stipulated in secondary criminal legislation - the Law on the Election of the Members of Parliament, where there are six of them. Based on the analysis of statistical data, the conclusion is that the criminal protection of electoral rights is not intensive, that it is sporadic and selective, which is reflected in the purpose - general and special prevention. Crimes against suffrage are prosecuted *ex officio*, so the procedural hibernation of the public prosecutor's office results in the impunity of the perpetrators and the contamination of social life. What would represent *de lege ferenda* is that, as part of possible changes to the law, a provision should be made that the Public Prosecutor's Office should act with specific urgency in cases to do with elections, because after the end of the elections, the effects of general and special prevention radically decrease.

Keywords: electoral rights, protection of electoral rights, criminal offences against electoral rights.

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност” објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Рукописи се достављају преко система за online уређивање часописа, посредством платформе *Assistant* - Српски цитатни индекс (SCIndex), путем опције „Пријави рукопис”, за који је потребно регистровати налог, уколико сте нови корисник (<https://aseestant.ceon.rs/index.php/bezbednost/login>).

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке).

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt – bold, текст 12 pt

– italic). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (Више о томе ...) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – две тачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зarezом се одваја аутор од године издања, а тачка-зarezом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013а), (Милојковић, 2013б) итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски

језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса, на пример: (<http://www...> , доступан 10. 1. 2010. године). Због сталне измене [www](http://www...) окружења, наводи се датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.</i>
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права, У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство”, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
Законски прописи	Закон о полицији, Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.

Е-извор	Witkowski, J., (2002). Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images, Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.
----------------	---

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Аутори би требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, e-mail, број телефона, фотокопију личне карте и банковне картице, на адресу: Уредништво часописа „Безбедност”, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Нови Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, e-mail: upobr@mup.gov.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора.

**ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ”
доц. др Божидар Оташевић**

UDK 343+351.74./75(05) YU ISSN 0409-2953

www.mup.gov.rs